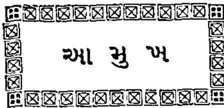
પ્રકાશક :
જીવનલાલ છગનલાલ સંઘવી
સ્થા. જૈન કાર્યાલય : અમદાવાદ

પ્રથમાવૃત્તિ

વીર સંવત. ૨૪૬૫ ઈસ્વીસન ૧૯૩૯

કિંમત ૦-૬-૦

મુદ્રક :
શા. રમણિકલાલ પીતામ્બરદાસ કે
ધી વીર વિજય પ્રીન્ટીંગ
રતનપોળ, સાગરની ખડકી—અમદ

પ્રાચીન યુગથી માંડીને આજ સુધીના ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં જૈનધર્મના અનેક જ્યોતિર્ધરોએ સાહિત્યની સેવા અને રક્ષા કરવામાં ખૂબ ફાળો આપ્યો છે, તે વાત તો જૈનસાહિત્યદ્વારા સાક્ષરોમાં અને જનતામાં ખૂબ સુપ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. પરંતુ ભારતવર્ષની ક્રાન્તિમાં પણ તેમનો ફાળો વિશેષ છે તે વાતથી ભારતવર્ષની પ્રજાનો મોટો ભાગ લગભગ અજાણ છે.

જૈનધર્મના ક્રાન્તિકારોમાં ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહનું સ્થાન બહુ માનવંતું છે. ધર્મક્ષેત્રમાં તેણે મચાવેલી ક્રાન્તિનું સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરતાં એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેમનું આખુંયે જીવન ધર્મક્રાન્તિનાં મંથન અને વિકાસમાં જ સમાપ્ત થઈ ચૂક્યું હતું.

સમસ્ત ભારતવર્ષમાં તેની ક્રાન્તિનાં આંદોલનો પ્રસરી ચૂક્યાં હતાં.

જે કાળમાં કુરૂઢિઓ, વહેમો, ધર્મઝનુન અને સત્તાશાહીથી જનતા પીડાઈ રહી હતી તે સમયે જૈનધર્મનો માર્ટિન લ્યુથર પંદરમી શતાબ્દીની આખરે જન્મ્યો અને સોળમી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં તેની સામે મોરચા માંડી પ્રજાને પરતંત્રતાની બેડીથી છૂટકારાનો દમ ખેંચાવ્યો. અને વાસ્તવિક સત્યના ડીંડીમ–નાદથી ઘોષણા કરીને સુષુપ્ત જનતાને જાગૃત કરી. તે પોતે જ ક્રાન્તિકાર લોંકાશાહ.

લોંકાશાહ માટે ભારતવર્ષની બહારની એક અંગ્રેજ લેખિકા કહે છે કે,

About A.D. 1452× the Lonka sect arose and was followed by the Sthanakvasi sect, dates which coincide strickingly with the Lutheren and Puritan movements in Europe."

[*Heart of Jainism*]

ભાવાર્થઃ—ખ્રીસ્તીધર્મમાં માનસિક દાસત્વ દૂર કરવા યૂરોપમાં જેવું કાર્ય માર્ટિન લ્યુથરે કર્યું તેવું કાર્ય શ્રીમાન લોંકાશાહે શ્વેતાંબર જૈનધર્મમાં ક્રિયોદ્ધાર માટે કર્યું છે.'

એક ક્રાન્તિકારને પ્રજામાં જડ ઘાલી બેઠેલી વિકૃતિને હઠાવવા માટે કેટલો ભગીરથ પ્રયત્ન કરવો પડે છે અને કેટલા સંકટોના ડુંગરાઓ ઉલઘવા પડે છે તેની કલ્પના યૂરોપના માર્ટિન લ્યુથરનો જીવન ઇતિહાસ વાંચવાથી કંઈક અંશે આવી શકે તેમ છે.

પરંતુ માર્ટિન લ્યુથરના જીવનથી યૂરોપ જેટલું પરિચિત છે તેટલું ભારત લોંકાશાહના જીવનથી ભાગ્યે જ પરિચિત હશે બીજાની વાત તો દૂર રહી પણ જે ધર્મને નામે તેઓએ ક્રાન્તિ મચાવી છે અને જે ધર્મના સંસ્થાપક બની પરમ સત્યોનુ શોધન કરી તેમણે પ્રકાશ ફેંકયો છે તે જૈનધર્મના અનુયાયીઓ પણ તેમના જીવન વિષે બહુ

×સંવત ૧૪૮૨મા લોકાશાહનો જન્મ, અને સં ૧૫૩૧ મા તેમના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર. આ બન્ને મુદ્દાઓ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ મળે છે, અને તે બંધબેસતા લાગે છે. અહીં ઈ. સ. ૧૪૫૨ આપેલ છે તે બપેસાન્ત નો તેમાં ૫૭ ઉમેરતાં ૧૫૦૯ વિ. સં. નો સમય થાય. અને આ વખતે તો શ્રીમાન લોંકાશાહ માત્ર ૨૭ વર્ષના હોઈ, તેમના જીવનકાર્ય જોતા એટલી નાની વયમાં તેમણે આ ભગીરથ કાર્ય હાથ લીધું હોય તે બંધબેસતુ લાગતુ નથી. કારણ કે તેમના આયુષ્યનો મોટો ભાગ વ્યાવહારિક કાર્યમા ગયો છે. ધાર્મિકક્ષેત્રમા તદ્દન સ્પષ્ટ રીતે તો મોટી વયે તે દાખલ થયા છે.

પ્રો. ક્ષિતિમોહન સેન જૈનધર્મની પ્રાણશક્તિ નામના લેખમાં એમ સિદ્ધ કરે છે કે "શ્રીમાન લોંકાશાહ ઈ. સ. ૧૪૨૯ પછી જ થયા."

થોડું જાણે છે. અને જેઓ તેમના વિષે થોડું ઘણું જાણે છે તેઓ પણ તેમને માત્ર એક મૂર્તિપૂજાના વિરોધક તરીકે ઓળખે છે. આ એકાંત દૃષ્ટિએ તેમને ઓળખનારાઓ ખરેખર તે મહાન પુરુષના ધ્યેયને સમજી જ શક્યા નથી એમ કહીએ તો જરાય ખોટું નથી.

લોંકાશાહ મૂર્તિપૂજાના વિરોધક હતા કે કેમ? અને હતા તો કઈ દૃષ્ટિથી અને શા માટે? તેમણે તેમના જીવનમાં કેવળ મૂર્તિપૂજાનો જ નિષેધ કર્યો છે કે બીજું કાર્ય કર્યું છે? જ્યાંસુધી તેમના જીવનનાં બધાં દૃષ્ટિબિન્દુઓ ન તપાસાય ત્યાંસુધી તેમનું સત્ય શોધવું એ દુઃશક્ય માત્ર નહિ બલ્કે અશક્ય છે. અને આથી જ મને લાગે છે કે ભારતના એક મહાન ક્રાન્તિકારને આપણે કોઈ પીછાની શક્યા નથી. અને ઉલટું તેમના જીવનમાં એકાંતવાદ કલ્પીને આપણે એક યા બીજી રીતે તેમના સમર્થ વ્યક્તિત્વની આજ સુધી અવગણનાજ કર્યા કરી છે. અને એ અવગણનાના ફળ સ્વરૂપે સ્થાનકવાસી અને મૂર્તિપૂજક જેવા પક્ષભેદો પાડી તેમના જીવનને અન્યાય આપ્યો છે અને આપણા જીવનને હાનિ પહોંચાડી છે અને પહોંચાડી રહ્યા છીએ.

એક લોંકાશાહને માનનારો પુસ્તક લખવા બેસશે કે મૂર્તિપૂજક સાથે ચર્ચા કરવા બેસશે ત્યારે મૂર્તિપૂજાનું એકાંત ખંડન જ કરશે. અને તેમાં દલીલને બદલે વિતંડાવાદ અને સમભાવને બદલે વિષમભાવ સ્પષ્ટ તરી આવશે. આજ રીતે મૂર્તિપૂજકનો વારો આવશે ત્યારે તે પણ તેવુંજ કરશે. આ વાત હું પંદરમી કે સોળમી સદીની નથી કહી રહ્યો. પરન્તુ વીસમીસદીની અને તે પણ આજકાલની વાત કહું છું.

તમારામાં વિચારભેદો હોય, માન્યતાભેદ હોય તે અસ્વાભાવિક નથી. એ તો મનુષ્યોની ભિન્ન ભિન્ન મતિઓ હોવાથી રહ્યાં છે અને રહેવાનાં છે. પરન્તુ તે વિચારભેદો ઉલ્ટા માર્ગે દોરી જાય તેવા સ્વરૂપમાં ન થઈ બેસે તે વિવેકબુદ્ધિ મનુષ્યે હંમેશ રાખવી જોઈએ. આ વિવેકબુદ્ધિ તમારી ચર્ચા, લેખ કે વાર્તામાંથી નીકળી ન જાય તેનો તમને ખ્યાલ હોવો જ જોઈએ ને!

પરતુ દુ:ખનો વિષય એ છે કે આજે સાંપ્રદાયિક પડદાએ વિવેકબુદ્ધિને રોકી લીધી છે. તેના એક બે નમુના 'વીરશાસન' અને 'જૈન' નામના સાપ્તાહિક પત્રોમાં મારી નજરે ચડયા હતા. કોઈપણ એક સામાન્ય બુદ્ધિનો માણસ એ સ્પષ્ટ સમજી શકે તેવું હતું કે આ લેખના લેખકોએ લોંકાશાહના જીવનની અનભિજ્ઞતાથી યદ્વા તદ્વા લખ્યું હતું. તે માટે કોઇનું દિલ દુભાવાને બદલે ઊલટું લેખકોની મનોદશા પર વાચનારને દયા આવે એવું એ લેખન હતું. લોકો જેને જૈન સમાજના માર્ટિન લ્યુથર તરીકે ઓળખે છે. ભારતવર્ષ અને તેની બહારના અનેક વિદ્વાનો જેને પ્રશંસે છે. જૈન સમાજનો લગભગ ૧/૩ ભાગ જેને આજે પણ અનુસરી રહ્યો છે અને દુનિયામાં હજુ પણ જેની માન્યતા વ્યાપક રૂપે પ્રવર્તે છે.

તેવા એક સમર્થ ક્રાન્તિકાર અને ક્રાન્તિના યુગસૃષ્ટાના જીવન પર અણછાજતા આક્ષેપો લખી નાખતી વખતે લેખકો પર કઈ જાતની નૈતિક જવાબદારી રહેલી છે એવું જેને જ્ઞાન ન હોય તેવા મહાશયો પરત્વે એક જવાબદાર સમાજનુ મધ્યસ્થ ભાવ સેવ્યા સિવાય બીજું વર્તન હોઈ પણ શુ શકે ? પરતુ પત્રકારો આવા લેખોને પોતાના પત્રોમાં સ્થાન આપી શકે છે તેજ વસ્તુ મને નવાઈ ભરી લાગી હતી. જો કે જૈન સમાજના પ્રસિદ્ધ પત્ર "જૈને" તે બદલ ક્ષમા માગી પોતાની સજ્જનતાનો પરિચય આપ્યો હતો ખરો, પરતુ મને તો એમ લાગતુ આવ્યુ છે કે આ બધુ થવામા કેવળ સાપ્રદાયિક ઝનુન છે. અને જ્યાંસુધી તે તે સપ્રદાયોની યથાર્થતા ઊંડાણથી સમજવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી તે એક યા બીજા સ્વરૂપમા રહેવાનુ જ

આજે જ્યાં આખુ વિશ્વ એક થવા મથે છે, અને વિશ્વ સમસ્ત પ્રજાઓનાં દ્રિષ્ટિબિન્દુઓ વિચારાય છે, જ્યા જાતિ, ના અને સમાજના ભેદો દૂર કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન સેવાય છે તે તે વખતે ધર્મને નામે વાડાશાહી, સપ્રદાયશાહી કે ગચ્છશાહીના અખાડાઓ ત્યાંનો વખત નભી શકે તેમ નથી. આવી સદી અને સગ્ગ વ-

ફરી ફરીને સમજાવવી પડે તે જૈનધર્મના અનુયાયીઓને માટે શોભા-સ્પદ નહિ ગણાય.

આથી જેમ મૂર્તિપૂજક ભાઈઓને માટે ઉપરની વસ્તુ લાગુ પડે છે તેમ આ લોંકાશાહના અનુયાયીઓને પણ તેટલી જ લાગુ પડે છે; તે વાત રખે તેઓ વિસરી જાય!

લોંકાશાહના અનુયાયીઓ કેવળ મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરવાથી જો પોતાની ફરજ સમાપ્ત થાય છે એમ માનતા હોય તો તેઓ એક ગંભીર ભૂલ કરે છે. લોંકાશાહનો વિરોધ એકલી મૂર્તિપૂજા સામે જ ન હતો. જૈનધર્મના વિકાર સામે હતો. તેણે જે કંઈ સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કર્યો છે તે માત્ર તે જ દ્રષ્ટિબિન્દુએ. લોંકાશાહ ભગવાન મહાવીર કથિત માર્ગે ચાલવાનું કહી ગયા છે. દયા અને સત્યને જીવનમાં ઓતપ્રોત બનાવવા એ જ્યોતિ મૂકી ગયા છે. તો તે માર્ગે જ ચાલવામાં તેમનું સાચું અનુયાયિત્વ સ્પષ્ટ થાય છે. તેથી મતાગ્રહ અને કદાગ્રહના ઝગડા છોડીને તે માર્ગે પગરણ માંડી દેવાં જોઈએ.

જે લોકો લોંકાશાહને એક વાડાના માત્ર સંસ્થાપક તરીકે જ ઓળખે છે તે એક મહાન ભૂલ કરે છે.

They arose not directly from the Svetambara but as reformers of an older reforming sect. [History of the Jaina Community]

લોંકાશાહની જીવનસમીક્ષાના આ શબ્દો સ્પષ્ટ બનાવે છે કે તેમને કોઈ નવો પંથ સ્થાપવો ન હતો. અને તેથી તે કોઈપણ મત કે પથના સંકુચિત વર્તુલમાં પુરાઈ જનારા ન હતા. પણ વિશાળ ક્ષેત્રમાં વિહરતા સાર્વદેશિક વિહારી અને નિર્ભય ધર્મસુધારક હતા.

તેમની ધર્મસુધારણામાં મૂર્તિપૂજાના વિરોધનું પ્રબળ આંદોલન હતું, સાધુ-સંસ્થાનું શૈથિલ્ય દૂર કરવા માટે તેમણે કમ્મર કસી હતી અને અધિકારવાદને નાબુદ કરવાની તેમણે પહેલ કરી હતી. પરંતુ આ બધું કરવામાં પોતાનો મત, ગચ્છ કે સંઘાડો સ્થાપવાની તેમને સ્વપ્નમાંય

ઈચ્છા ન હતી, તેમ પૂજા કે પ્રતિષ્ઠા ભોગવવાની લાલસા પણ ન હતી
જો તેમને પોતાનો મત જ સ્થાપવો હોત તો બૌદ્ધ, વેદ અ
જૈનધર્મના ઐતિહાસિક અન્ય પ્રભાવકોની માફક પોતાના ન
સિદ્ધાંતો અને નવું સાહિત્ય ઉભુ કરત. પરંતુ તેમના જીવનમાં
વસ્તુ દેખાતી નથી.

સંઘની છિન્નભિન્નતા દૂર કરી તેમાં એકવાક્યતા લાવી
ભગવાન મહાવીરના અવ્યાબાધ સત્યને યથાશક્તિ જે આચરવા
પ્રવૃત્તિ કરે તેજ ભગવાન મહાવીરનો સાચો અનુયાયી પોતાને કહે
વડાવી શકે; એ વાત જનતાને ગળે ઉતરાવવાની જ તેમને ઉત્કંઠા હતી

આથી તેમણે પોતાનો પુણ્યપ્રકોપ જૈનશાસનના નિયમ પ્રમાણે
કોઈપણ મત, સંપ્રદાય કે વ્યક્તિ પરત્વે બતાવ્યો નથી. તેમણે જે
વિરોધ કર્યો છે તે માત્ર સમાજના સડા સામે.

કોઈપણ વસ્તુનું ખંડન કે મંડન તેમણે પોતાના કપોલકલ્પિ
સિદ્ધાંતથી કર્યું હોય તેમ ક્યાંય દેખાતું નથી. પરંતુ ગણધર ઋષિ
શાસ્ત્રો કે જેનું પ્રમાણત્વ આજસુધી સ્વીકારાતુ આવ્યું છે તે શા
વચનથી જ.

આટલી નિર્દોષતા અને નિખાલસતાથી જ બહોળા માનવ-સ
દાયના તે હૃદયવિજેતા બની શક્યા હોય એ યુક્તિસંગત લાગે

પરંતુ જ્યાંસુધી લોંકાશાહના જીવનના ગૂઢ પ્રશ્નો તેવા વિશા
દ્રષ્ટિબિન્દુથી ન ચર્ચાય ત્યાંસુધી તેમના જીવન માટે ખોટો ભ્રમ
તે સ્વાભાવિક જ છે. અને તેથી જ મને ઘણા વખતથી લાગ્યા કર
હતું કે તેમના જીવનચરિત્રનુ કોઈપણ સાંપ્રદાયિક દૃષ્ટિ રાખ
સિવાય આલેખન કરવું. પરંતુ સાથે સાથે એમ પણ થયા કરતુ હ
કે તે એક ભગીરથ કાર્ય છે

એક સાહિત્યકારના જીવનને આલેખવા માટે જેમ જ્ઞાનશક્તિ
આવશ્યક્તા છે, કલાકારનુ જીવન આલેખવામા કલાત્મક વિકાસ
અપેક્ષા છે તેજ રીતે એક ક્રાન્તિકારના જીવનને આલેખવામા

મહાન ક્રાન્તિકાર હૃદયની અપેક્ષા છે. લોંકાશાહ માત્ર વ્યાવહારિક ક્ષેત્રના જ ક્રાન્તિકાર ન હતા; બલ્કે ધાર્મિક ક્ષેત્રનાજ તે પ્રબળ સુધારક હતા અને તત્ત્વશોધક હતા. એવા સમર્થ પુરુષનું જીવન–શોધન કરવા માટે તો અસાધારણ તૈયારી જોઈએ. ઉપરાંત એ પણ એક દુર્ભાગ્યની વાત છે કે મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ સિવાય તેમનો ઈતિહાસ ઉપલબ્ધ થતો નથી.

આવા સંયોગોને લઈને તે ઇચ્છામાત્ર મનોમય ક્ષેત્રમાં ડૂબી જતી હતી. એકજ માસ પહેલાં 'જૈન પ્રકાશ'ના ઉત્સાહી, વિદ્વાન અને યુવાન તંત્રીએ 'શ્રીમાન લોંકાશાહના જીવન વિષયક કંઇક પણ લખી આપો' એવી માગણી કરી. આ વખતે મેં મારા ઉપરના વિચારો જાહેર કર્યા. પરન્તુ એક ટૂંકી લેખમાળા લખી આપવાના આગ્રહને વશ થવું જ પડ્યું. આ લેખમાળા લખતી વખતે બહુ શોધન કરતાં શ્રીમાન લોંકાશાહ સંબધીની કેટલીક ઐતિહાસિક બીના ઉપલબ્ધ થઈ છે અને હજૂ થશે એવી સંભાવના રહે છે. પરંતુ અત્યારે તો માત્ર તેમની ક્રાન્તિના મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓ તારવીને આ ચિત્ર આલેખ્યુ છે.

લેખમાળાનો પ્રારંભ કરતી વખતે આ લેખમાળા આટલી દીર્ઘ થશે એવી કલ્પના ન હતી. પરન્તુ સંક્ષિપ્ત છતાં આટલું લખાણ સહજ રીતે થવા પામ્યું છે. જ્યાંસુધી લોંકાશાહની પૂર્વકાલીન પરિસ્થિતિ અને તેમના જીવનકાળની પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ ન અપાય ત્યાંસુધી લોંકાશાહની ક્રાન્તિનું રહસ્ય જરાયે ન સમજાય અને ભ્રાન્તિ થવાનો વિશેષ સંભવ રહે એમ લાગતું હોવાથી પૂર્વકાલીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન એ ત્રણે કાળની પરિસ્થિતિનું સંક્ષિપ્ત છતાં સ્પષ્ટ ચિત્રણ આપ્યુ છે. અને લોંકાશાહ પછીથી આજસુધીની પરિસ્થિતિનો ટૂંક ખ્યાલ પણ અંતમાં આપી દીધો છે.

આવી રીતે ન ધારવા છતાંયે લેખમાળા દીર્ઘ થઈ જવાથી તેને પુસ્તકારૂઢ કરવાની ભાવનાને પણ રોકી શક્યો નથી આ રીતે

લોંકાશાહના જીવન વિષે હાલ કંઈ બહાર પાડવાની ઈચ્છા ન હોવા છતાં લોંકાશાહનું જીવન બહાર પડે છે. હું ધારું છું ત્યાંસુધી સ્વતંત્ર રીતે લોંકાશાહના જીવનને ચર્ચતું આ પ્રથમજ પુસ્તક છે.

આ આખી લેખમાળાને સંકલનાવાર ગોઠવી તેના વિષયવાર મથાળાં મૂક્યાં હોવાથી વાચકને તે સમજવામાં સરળ થાય તેવો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે આ ઉપરાંત—

લોંકાશાહની ક્રાન્તિને સમજવામાં સહાયક થાય તે સારુ.

શરૂઆતમાં ભગવાન મહાવીરના કાળ [ઈ. સ. પૂર્વે ૫૨૭] થી માંડીને ઠેઠ લોકાશાહના કાળ સુધી જૈનધર્મ, બૌદ્ધધર્મ અને હિન્દુ ધર્મમા જે જે મુખ્ય સાહિત્યક્ષેત્રના જ્યોતિર્ધરો અને ધર્મક્ષેત્રના સુધારક મુખ્ય મુખ્ય ક્રાન્તિકારો થઈ ગયા, તેમનાં જીવન અને જીવનકાર્ય એ બધાનો સક્ષિપ્ત ઈતિહાસ આપ્યો છે.

તે પછી લોકાશાહનુ આખુ જીવન અને ક્રાન્તિને લગતી વિચારણા સવિસ્તર આપવામાં આવી છે.

અને અન્તિમ ભાગમાં લોકાશાહ પછીના તેમના અનુયાયીઓનો સક્ષિપ્ત ઈતિહાસ આપવામા આવ્યો છે.

શ્રીમાન લોંકાશાહની પૂર્વકાલીન અને પશ્ચાત્કાલીન પરિસ્થિતિનું આટલુ સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન થવાથી લોકાશાહના જીવન વિષયક ઈતિહાસની સુરેખા સ્પષ્ટ થઈ રહેશે

હવે આ પુસ્તકમા જે કંઈ લક્ષ્યબિન્દુઓ રાખવામાં આવ્યાં છે તે અહીં ટૂકમા જણાવી દઉં.—

[૧] લોકાશાહના જીવનને તાત્ત્વિક દષ્ટિએ છણવું.

[૨] સાંપ્રદાયિકતા ન ભળવા દેવી.

[૩] તેમની ક્રાન્તિના વિષયોને ખાસ ચર્ચવા.

આ દૃષ્ટિબિન્દુઓને અનુલક્ષીને આ પુસ્તક લખાયેલું હોઈ સામાન્ય રીતે જેમ જીવનચારિત્રો લખાય છે તેમ આમાં વર્ણનો, અદ્‌ભુતતાઓ જેવું ન આવે તે સ્વાભાવિક છે. તેમ છતાંય આમાં તેમની ક્રાન્તિની વિચારણાની એક નવી દિશા તો ખૂબ વિચારાઈ છે.

ભવિષ્યમાં લોંકાશાહના જીવન વિષયક એક સમૃદ્ધ ગ્રન્થ તૈયાર ન થાય ત્યાંસુધી આ પુસ્તક લોંકાશાહની ક્રાન્તિનું એક માર્ગદર્શક થઈ પડે એજ આશાએ આ લેખમાળાને પુસ્તકાકારમાં પરિણમાવી છે એમ કહીએ તોયે કશું ખોટું નથી.

ક્રાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરોના જીવન ઈતિહાસના પ્રશ્નો લોંકાશાહની ક્રાન્તિ સાથે સંબંધ ધરાવતા હોવાથી તે વિષયો આમાં ચર્ચ્યા છે. લોંકાશાહની ક્રાન્તિના મુખ્ય ત્રણ વિષયો જેવા કે: સાધુઓનું શૈથિલ્ય, ચૈત્યવાસનો વિકાર અને અધિકારવાદની શૃંખલાની ગંભીર સમાલોચના પણ કરવામાં આવી છે.

આ બધા પ્રશ્નો ચર્ચવામાં કેવળ તટસ્થવૃત્તિનો ઉપયોગ કરવા બનતી કાળજી રાખી છે. અને મારું પોતાનું મંતવ્ય પણ સ્પષ્ટ જાહેર કર્યું છે. આમ કરવા છતાં રૂઢિપરંપરાના સંસ્કારોથી કોઈપણ શ્વેતાંબર, દિગંબર કે સ્થાનકવાસીનું હૃદય દુભાયું હોય તો હું ક્ષમા યાચી લઉં છું. અને સાથે સાથે એ પણ કહી દઉં છું કે આમાં જે કંઈ લખવામાં આવ્યું છે તેમાં યથાશક્ય ઐતિહાસિક અને શાસ્ત્રીય પ્રમાણો મૂક્યા છે. કેવળ કલ્પનાથી કે કેવળ પરંપરાથી જ લખાયું નથી. એટલે શોધકો તેમાંથી સાર જ શોધી લે. એમજ હું ઈચ્છું.

અંતમાં આમાં જે જે ગ્રન્થોના પ્રમાણ મૂકવામાં આવ્યા છે તેનો આ પ્રમાણે નામોલ્લેખ છે —

૧ કલિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય.
૨ જૈનદર્શન.
૩ જૈનધર્મ.

ॐ મૈયા

નવું નિવેદન

આ વખતે અઢારમી એપ્રિલે અમે, અમદાવાદમાં હતા ત્યારે 'સ્થાનકવાસી જૈન' પત્રના અધિપતિ શ્રી જીવણભાઈએ 'ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ' ની લેખમાળા પ્રકાશિત કરવાની માગણી કરી. એમની પાસે મેં એક શરત મૂકી અને મંજૂરી આપી. એ શરત એ હતી કે ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની અને અત્યારની મારી મનોદશાની ચોખવટ રજૂ કરતું નિવેદન એમાં અક્ષરશઃ દાખલ કરવું. અને એ શરતે હું આ નિવેદન લખી રહ્યો છું.

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની સ્થિતિ.

મને એ દિવસો બરાબર યાદ છે, કે એ લેખમાળા લખતી વખતે ધર્મક્રાન્તિકારક વિચારોના પ્રવાહથી મારું મગજ ઘેરાયેલું હતું. સાધનો કરતાં સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની સુરુચિ કેળવાતી હતી પણ આજના જેટલાં અનુભવ અને સ્પષ્ટ દર્શન ન હતાં. ઘાટકોપરમાં મેં એ લેખમાળા શરૂ કરી અને વરસોવામાં પૂરી કરી. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજી અને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય સૂરીશ્વર પરત્વેના લખાણના ફકરામાં સંશોધનની સલાહ આપી, પણ એ માન્ય કરવામાં મારી બુદ્ધિએ મને ના પાડી સ્થાનકવાસી જૈન કૉન્ફરન્સનાં પત્રમાં એ છપાવાની હતી એટલે એમના મંત્રીએ એ વાંચી. એમણે પણ કેટલુંક સંશોધન તો થવું જ જોઈએ, એમ વીનવ્યું, એટલે આખરે મેં થોડો ઘણો મને કમને ફેરફાર કર્યો, પણ મૂળભૂત સિદ્ધાંત તો મેં કાયમ જ રાખ્યો. એ સિદ્ધાંત સાચવવા જતાં મારે મારા પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ સાથે જ પ્રથમ તકે તો વિચારવિરોધ કરવો પડ્યો. એ લેખમાળા છપાયા પછી મંદિરમાર્ગી અને સાધુમાર્ગી બન્ને સમાજ પર જુદી જુદી અસર થઈ અને એ રીતે એક વર્ષ સુધી એ લેખમાળાને

૪ જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ.
૫ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ.
૬ સાગાર ધર્મામૃત.
૭ જૈન પ્રકાશનો ઉત્થાન અંક
૮ જૈન પ્રકાશની ફાઈલો.
૯ શ્રી લાલજી મહારાજનું જીવનચરિત્ર.
૧૦ Heart of Jainism
૧૧ જગડૂ ચરિત્ર ઈત્યાદિ.
૧૨ ઐતિહાસિક નોંધ.
૧૩ શંકર દિગ્વિજય.

એટલે આ પુસ્તકમા તે તે ગ્રન્થકારોના આભાર પ્રદર્શિત કરી વિરમું છું.

ૐ શાન્તિ.
વરસોવાના સમુદ્ર તટપર
તા. ૨૦-૫-૧૯૩૫
" સંતબાલ "

ॐ મૈયા

મારું નિવેદન

આ વખતે અઢારમી એપ્રિલે અમે, અમદાવાદમાં હતા ત્યારે 'સ્થાનકવાસી જૈન' પત્રના અધિપતિ શ્રી જીવણભાઈએ 'ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ' ની લેખમાળા પ્રકાશિત કરવાની માગણી કરી. એમની પાસે મેં એક શરત મૂકી અને મંજૂરી આપી. એ શરત એ હતી કે ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની અને અત્યારની મારી મનોદશાની ચોખવટ રજૂ કરતું નિવેદન એમાં અક્ષરશઃ દાખલ કરવું. અને એ શરતે હું આ નિવેદન લખી રહ્યો છું.

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની લેખમાળા લખતી વખતની સ્થિતિ.

મને એ દિવસો બરાબર યાદ છે, કે એ લેખમાળા લખતી વખતે ધર્મક્રાન્તિકારક વિચારોના પ્રવાહથી મારું મગજ ઘેરાયેલું હતું. સાધનો કરતાં સિદ્ધાંતો પ્રત્યેની સુરુચિ કેળવાતી હતી પણ આજના જેટલાં અનુભવ અને સ્પષ્ટ દર્શન ન હતાં. ઘાટકોપરમાં મેં એ લેખમાળા શરૂ કરી અને વરસોવામાં પૂરી કરી. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજી અને શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય સૂરીશ્વર પરત્વેના લખાણના ફકરામાં સંશોધનની સલાહ આપી, પણ એ માન્ય કરવામાં મારી બુદ્ધિએ મને ના પાડી. સ્થાનકવાસી જૈન કોન્ફરન્સનાં પત્રમાં એ છપાવાની હતી એટલે એમના મંત્રીએ એ વાંચી. એમણે પણ કેટલુંક સંશોધન તો થવું જ જોઈએ, એમ સૂચવ્યું, એટલે આખરે મેં થોડો ઘણો મને કમને ફેરફાર કર્યો, પણ મૂળભૂત સિદ્ધાંત તો મેં કાયમ જ રાખ્યો. એ સિદ્ધાંત સાચવવા જતાં મારે મારા પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ સાથે જ પ્રથમ તકે તો વિચારવિરોધ કરવો પડ્યો. એ લેખમાળા છપાયા પછી મંદિરમાર્ગી અને સાધુમાર્ગી બન્ને સમાજ પર જુદી જુદી અસર થઈ અને એ રીતે એક વર્ષ સુધી એ લેખમાળાને

અંગે ચર્ચા ચાલી. આજે એ વાતને અનેક વર્ષોનાં વ્હાણાં વીતી ગયાં છે. આજે મારો આખો જીવનક્રમ અને વિચારસહિત વ્યવહાર વિશ્વ-વત્સલતાને માર્ગે છે, એટલે આજે આ લેખમાળા પરત્વે હું છેક જ ઉદાસીન છું. એ પ્રગટ થાય કે ન થાય એમાં મને હર્ષ નથી કે ખેદ નથી; પણ જ્યારે એ ભાઈએ પ્રગટ કરવાની માગણી કરી છે, ત્યારે મારે માથે પરિસ્થિતિની ચોખવટ કરવાની ફરજ ઉભી થઈ છે. જો કે મેં એમને સંમતિ સાથે એમ પણ સૂચવ્યું હતું કે એ લેખમાળાની સામે જે સમાલોચના પ્રગટ થઈ છે, તેને એ પુસ્તક સાથે જ જોડી કે જેથી મારી તે વખતની મનોદશાનો અને એ લેખમાળાથી થયેલી તે વખતની જૈનસમાજની પરિસ્થિતિનો ભાવિ ઇતિહાસમાં ઉલ્લેખ રહે અને મારે આ નિવેદન આ રીતે લખવાની ખાસ જરૂર ન રહે પણ એમને એ જોડાણ અનાવશ્યક લાગ્યું એટલે મારે આ બધી ચોખવટ પહેલેથી જ કરવી રહી!

મેં આ પ્રકાશન માટે ના કેમ ન પાડી?

તે કાળ કરતાંય આજની જવાબદારી મારે માટે દશ ગણી છે, એનું મને ભાન છે અને એ હોવા છતાંય મેં સમસ્ત જૈન-સમાજના મુખે ખૂબ ચવાયેલા-આ પ્રકાશનને બહાર ન પાડવાનો આગ્રહ નથી રાખ્યો એનું કારણ આ છે.-

"જો એ લેખમાળા પાછળના આશયમાં કોઈપણ પ્રકારની અશુદ્ધિ છે એમ આજે પણ મને માલૂમ પડ્યું હોત તો હું એ પ્રગટ કરવાની સાફ સાફ ના પાડી દેત પણ એ લેખમાળા પાછળનો આશય અશુદ્ધ નહોતો, એમ ચોક્કસપણે આજેય જાણું છું. એમ છતાં મૂર્તિમાર્ગી સમાજે જે ઉહાપોહ કર્યો હતો, તેય તદ્દન બિન-પાયાદાર હતો એમ પણ મને નથી લાગતું. એ ઉહાપોહમાં આજે મને મારી જેટલી ભૂલ સમજાય છે અને તે ભૂલ થવામાં જે પ્રસંગો મારી સામે તે વખતે પ્રધાન ભાવે કારણભૂત હતા તે અહીં ટાંકું છું."

શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજી વિષે.

શ્રીમાન અને બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ વચ્ચે જે ગરમાગરમ ચર્ચાઓ ઈ અને એનું દુઃખદ પરિણામ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ પર× આવ્યું તે સંગ પરથી મારા મન પર એવી છાપ પડી કે.—

"એમનું આ આચરણ જૈનધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતથી તદ્દન પ્રતિકૂળ હતું અને એમાં બહારની અસરોથી દીર્ઘકાળથી ચાલી આવેલી વટાળવૃત્તિના સંસ્કારો કારણભૂત છે."

એ છાપ ઉપરથી એમનું ચિત્ર મેં એ દૃષ્ટિએ સાહિત્યકાર સાહિત્ય ક્ષેત્રના જ્યોતિર્ધર) રૂપે દોર્યું. ભૂલના પશ્ચાત્તાપને પરિણામે એમના જીવનના સુધરેલા ઉત્તરાર્ધ પ્રત્યે તો મને સારું માન ત્યારે પણ હતું. 'पक्षपातो न मे वीरे न द्वेषः कपिलादिषु' એ ઉક્તિ મારી જાણ બહાર નહોતી, પણ સર્વ ધર્મ સમભાવના સક્રિય પ્રસંગો એમના જીવનમાં મને નહોતા મળ્યા એટલે ઉપરનો પ્રસંગ જ મોખરે રહેવાથી એમના જીવનનાં બીજાં સુંદર તત્ત્વો તે વખતે ઢંકાઈ જવા પામ્યાં હતાં.

શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય વિષે.

તલવારને ગોદે રાજ્યશ્રી જીતીને આવેલા સિદ્ધરાજ જયસિંહની વીરતાની તારીફ કરી સાધેલો શ્રીમદ્‌નો સિદ્ધરાજ સાથેનો સંબંધ અને રાજાને ઈચ્છાને પારખી શ્રી સોમનાથજીના મંદિરમાં સોમનાથની

× ઇતિહાસમાં તો ૧૪૪૪) બૌદ્ધ ભિક્ષુની હારને પરિણામે, એ કડકડતા તેલના ભરેલ કડાયામાં હોમાયાની અને ક્યાંક હોમવાની તૈયારીની વાત છે, પણ મેં જાણી જોઈને એ પર બહુ વજન નથી આપ્યું, પરંતુ એટલું તો તથ્ય છે જ કે, શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજીની તે વખતની પરિસ્થિતિ સર્વધર્મસમભાવ પ્રત્યે સર્વાંશે સક્રિય નહિ હોય, નહિ તો ચર્ચાનું પરિણામ ઉભય પક્ષ માટે પ્રેમવર્ધક જ બનત.

[જુઓ : પં. બેચરદાસ કૃત 'જૈનદર્શન' પૃષ્ઠ ૨૯–૩૦]

સ્તુતિ* દ્વારા દાખવેલી કાર્યદક્ષતા. આ બે પ્રસંગો પરથી શ્રીમદ્ હે મચંદ્રાચાર્ય વિષે મારો એવો મત બંધાયેલો કેઃ—

"હેમચંદ્રાચાર્યની પ્રતિભા ગૂજરાતના સુંદર દેહ પર ઝળકતી રહી. એમના શિષ્ટ સાહિત્યની ચમત્કારિક છટાએ દેશવિદેશના પ્રભાવશાળી વિદ્વાનોને મુગ્ધ બનાવ્યા છે એ ખરૂં પણ એમનું મુખ્ય વલણ તો એ હોવું જોઈએ કે, જૈન ધર્મનો પ્રચાર સંખ્યાબળ વધે તો જ થાય. તેથી રાજ્યાશ્રયની અને રાજ રીઝવણીની તકો સાધી લેવી, જૈન ઘટતી વસતિ વધારવા માટે મૂર્તિપૂજાને વિશેષ બનાવી અને કુમારપાળ સદ્ભાવનાનો લાભ લઈ જૈન મંદિરોને વેગ આપવો."

જ્યારે મારી નમ્ર માન્યતા મુજબ મને એમજ લાગ્યા કરે અને હજૂ લાગે છે કે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કોઈ રાજ્યાશ્રય સંખ્યાબળ પર કે સ્થૂળ સાધન પર નહિ, પણ અહિંસાની તાત્ત્વિક શોધ ઉપર આધાર રાખે છે. આ માન્યતા આગળ, ઉપરના પ્રસંગો બરાબર વિરોધાત્મક લાગતા હોઈને એ દૃષ્ટિએ એમનું જીવન તે વખતે એ રીતે આલેખાયેલુ હતું. અને એથી એમના જીવનની એક વિધેયાત્મક દિશા તે વેળાએ આ કારણે ગૌણ સ્વરૂપે રહી પામી હતી

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ વિષે.

એને વિષે મારી માન્યતા એ બંધાઈ હતી અને આજે છે કે એમનો એ આંતર ધ્વનિ હતો કે —

"જૈન ધર્મના પ્રચાર, સંખ્યા વધારવાથી નહિ, પણ અંતરંગ શુદ્ધિથી એટલે ઘરના મેલ દૂર કરવો. ઘર સુધર્યે જગત જરૂર સુધરશે. સિદ્ધાંતની વફાદારીથી એમની જીવનચર્યા રંગાયેલી છે."

---

*" भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ "

ભવબીજ-અંકુરની પરંપરાને વધારનાર જેમના રાગ વગેરે દોષો ક્ષીણ થયા છે એવા બ્રહ્મા હો, વિષ્ણુ હો, મહાદેવ હો કે જિન હો—ગમે તે તેમને નમસ્કાર થાઓ.

'ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ'ની જીવનચર્યા માટેની ટૂંકી ઐતિહાસિક સામગ્રી.

જ્યારે એ લેખમાળા લખતો હતો, ત્યારે અને પછી મને ધર્મ-પ્રાણ વિષે જે કંઈ ઐતિહાસિક સામગ્રી સાંપડી છે, તે બહુ ટૂંકી છે. કેટલીક બાબતોમાં જુદા જુદા સંગ્રહકારોનાં મન્તવ્યો વિષે મત-ભેદોય છે, પણ જે કંઇ સામગ્રી અસંદિગ્ધપણે બધાં મન્તવ્યો સાથે બંધબેસતી આવે છે તે આ છેઃ—

(૧) ×ધર્મપ્રાણને જૈન ધર્મનો આત્મા દશ વૈકાલિકની પ્રથમ ગાથાના અનુશીલનમાંથી મળી આવ્યો, અને એમણે અહિંસાની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચવા માટે વૃત્તિસંયમ તથા અંતરંગ તપ એ બે જ સાધનો જોયાં અને જીવનમાં એ અખતરો આદર્યો. ખરૂં સત્ય સૂઝ્યું અને સિદ્ધાંતોની વફાદારી સહેજે રગેરગે રેડાઈ ગઈ. વૃત્તિસંયમ વિના દાનની ભાવના સેવવી એ હળાહળ દંભ છે અને આસક્તિના વિજય વિના માત્ર નિરાહાર સેવવો કે પોપટિયા ઉચ્ચારનું પ્રાયશ્ચિત કરી નાખવું એ કંઈ પર્યાપ્ત નથી.

(૨) •ધર્મપ્રાણના સિદ્ધાંતો; લોકહૃદયમાં સ્પષ્ટપણે સંવત ૧૫૩૧ માં સ્થાન પામ્યા.

(૩) +લખમશીએ એ સિદ્ધાંતોના પ્રચારમાં અગત્યનો ભાગ

×ત્યાગે પ્રતિમા નહિ માન, દયા દયા કરી ટાળેડ દાન,
પોસહ પડિક્કમણું નવિ ભજે.........................

[જુઓ મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈકૃત જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ]

•સંવત પંદરસો ત્રીસે કાળે, પ્રગટ્યા વેષધાર સમકાળે.

+કોઈ વાત પ્રકાશી હતી, તેહનું શિષ્ય હુઓ લખમશી.

ભજ્જો અને (૪) +એમણે મૂર્તિમંત સિદ્ધાંતો દ્વારા જ લોકહૃદયને જીતી લીધું; ધનબળ, સત્તાબળ કે સંખ્યા બળથી નહિ!

બસ, આટલી સામગ્રીમાં આ આખી લેખમાળા પાછળનો મૌલિક આત્મા સમાઈ જાય છે.

આ તો થઈ તે વેળાએ લખાયેલી લેખમાળા વિષેની ચોખવટ, પણ આજે શું?

આજે શું?

આજે પણ ધર્મપ્રાણ લોકાશાહનું ચિત્ર મારી સામે એક ધર્મક્રાન્તિકાર તરીકે વધુ ઓજસ અને ઉલ્લાસ સહિત ચળકી રહ્યું છે, પરન્તુ આજે એની આત્મપ્રતિભા હુ આલેખવા બેસું તો તે કાળ કરતાં સૌમ્યભાવ તરફ્જ મારી કલમનુ વલણ સહેજે ઢળે એવી પ્રતીતિ થાય છે એજ રીતે શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિજી અને શ્રીમદ હેમચંદ્રાચાર્યજીની જીવનક્રિયાને એમની જીવનજ્યોત સાથે જોડુ તો માત્ર જે એ વેળાએ ગૌણ રૂપે રહી જવા પામી તે વિધેયાત્મક દિશાને જ મુખ્ય સ્વરૂપ આપી આ રીતે જોડુ કે:—

(૧) શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિએ સર્વધર્મ સન્માનના ભવ્ય વિચારોનું દીવેલ આપ્યુ

(૨) શ્રીમદ હેમચંદ્રાચાર્યે [illegible] દયાને સજીવન રાખવા માટે [illegible] અને અમારિપટહ દ્વારા જીવદયાનું પીયૂષ પાઈ [illegible] કરી આપી અને એજ રીતે બીજા આચાર્યોએ જુદી જુદી દિશામા જુદા જુદા પ્રયાસો કર્યા

+[illegible] પોતાની આગવી [illegible].

[આ બધી નોંધો [illegible] શ્રી મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ કૃત 'જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ' માંથી લીધી છે અને તે તેજ કાળના વિચારશિલ્પી મુનિ [illegible] રચિત છે]

પરિણામાંતે ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહે આત્મજ્યોત જગાડી અને એના મુકુટ પર ધર્મક્રાન્તિકારની યશઃકલગી ચડી.

એ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે કે વિશ્વમાં પ્રતિક્ષણે ઉચ્ચ પ્રકારનાં ત્વોદ્વારા જુદે જુદે રૂપે છૂપી રીતે કે જાહેર રીતે વિકાસપંથે વ સમૂહને દોરવાના પ્રયાસો થયે જ જાય છે અને કોઈ એક કાસત્ત્વને ફાળે એ બધી પ્રતિષ્ઠાનો ફાળો જાય છે; અન્યથા એકી ાથે એટલું ભગીરથ કાર્ય કરવાની એકલા માનવ પુરુષાર્થમાં શક્તિ હોઇ શકે. એ રીતે શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરિ અને શ્રીમદ હેમચં-ચાર્યની એક બાજુ–સર્વધર્મનો આત્મા સમભાવ છે, એવા વિચારો ને સ્થૂળ અહિંસાનો પ્રચાર-ધર્મપ્રાણને કામ લાગ્યાં. બીજી બાજુ મૂર્તિપૂજાના વિધાનની બાજુ)–એમનાં કાર્યક્ષેત્ર માટે–મૌલિક જૈન-ત્વના વિકાસ માટે છેકજ નકામી અને ઉલટી દિશાપ્રેરક દેખાઈ, એટલે મૂર્તિપૂજાનો એમને સખ્ત વિરોધ જ કરવો પડ્યો. એમને તન સંખ્યાબળ કરતાં સિદ્ધાંતબળ ઊંચું હતું. જો કે મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ 'મૂર્તિપૂજા એ જૈનધર્મનું અંગ નથી' એ રીતેજ એમણે કર્યો છે, એ વાત કોઈએ ભૂલવી જોઈતી નથી. એ સાદી વાત ભૂલી જવાય છે, ત્યાંજ ગૂંચવાડો ઊભો થાય છે.

મારો નમ્ર મત.

મૂર્તિપૂજાનો આર્ય સંસ્કૃતિના વિકાસમાં મુદ્દલેય ફાળો નથી એવા એકાંતિક મત સાથે હું સમ્મત થઈ શકતો નથી.* પ્રથમ

* એટલું ખરું છે કે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તપાસતાં એવી મૂર્તિપૂજા તો જ્યાં લગી વિવેક યુક્ત, ભાવના પ્રધાન અને વ્યક્તિગત મર્યાદામાં રહી ત્યાં લગી જ પથ્ય નીવડી છે અને આખરે ગુણપૂજા તરફ વાળી શકી છે; પાછું જ્યારથી સ્થૂળ પાષાણની મૂર્તિ ઘડીને કે કોઈ સ્થાનક કે ચમત્કારિક ચિત્ર ચીત-રીને કે એવાજ કોઈ બીજા રૂપે ભૌતિક લાલસા પોષવા માટે અંધશ્રદ્ધાએ લોકોનો સમુદાય મૂર્તિને પૂજતો થયો છે અને પૂજી રહ્યો છે તે રીતે તો એણે લાભ કરતાં હાનિજ વધુ પ્રમાણમાં નોતરી છે.

(નીતિ ઉપાસક-દેવોપાસક) કક્ષાના+ સાધકો સ્વયં પ્રેરાઈને લે એનો આધાર વિકાસ હેતુએ-મેલી ઈચ્છા જરાય રાખ્યા વિના લે તો એને હુ ક્ષમ્ય ગણુ છુ, પણ જૈન સાધકની ઉત્તમ કક્ષાને જે જન્મથી નહિ પરન્તુ વિકાસક્રમની યોજના પ્રમાણે પામ્યા છે એવા પુરપોને માથે ને પરાણે લાદવી કે ઠોકી બેસાડવી એ કોઈ રીતે બરાબર નથી પ્રથમ કક્ષાના સાધકો માટે પણ એ અનિવાર્ય સાધન છે, એમ હુ માનતો નથી

પણ આ લેખમાળામાં મૂર્તિપૂજાની ચર્ચા એ માત્ર ધર્મપ્રાણના જીવનના ત્રણ મુદ્દામાનો એક મુદ્દો હોઈનેજ કરવામાં આવી છે. એ ખુલાસો થયા પછી એટલો યથાર્થ ખ્યાલ રાખી હવે કોઈ પણ સમ્પ્રદાય વિતંડાવાદમા ન ઉતરે એવી મારી સલાહ છે. કોઈ પણ સમ્પ્રદાયની રૂઢિચુસ્તતા સાથે મારો લગીરે સહકાર નથી, એ કહેવાનું હવે ભાગ્યેજ જરૂર હોય !

સર્વત્ર શાન્તિ વિસ્તરો

ૐ શાન્તિ.

"સંતબાલ"

'કર્મીજલા' તા ૧૬-૫-૩૯

+ સમાન એકાન્તવાસના ચિંતનને પરિણામે વિશ્વવત્સલ સં યોજના મેં કરી છે, એમા વિશ્વના સઘળા મતો, વાદો, પંથો અને દ ર્શનોની ત્રણ કક્ષાના સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે:—

પ્રથમ કક્ષા–નીતિઉપાસક–દેવોપાસક વર્ગ

બીજી કક્ષા–યોગોપાસક–જ્ઞાનોપાસક વર્ગ.

ત્રીજી કક્ષા–જિનોપાસક–વીતરાગોપાસક વર્ગ.

પ્રકાશકનું નિવેદન

આજથી બરોબર ચાર વર્ષ અગાઉ 'જૈન પ્રકાશ' પત્રમાં શ્રીમાન સંતબાળ ઉર્ફે શ્રી. સૌભાગ્યચંદ્રજી મ. તરફથી 'ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ' વિષયક લંબાણ લેખમાળા કકડે કકડે પ્રસિદ્ધ થયેલી; જે લેખમાળાએ મૂર્તિપૂજક જૈન કોમમાં ભારે ખળભળાટ મચાવેલો. સ્થા. જૈનોને મન એ લેખમાળા પોતાના ધર્મસ્થંભના ઐતિહાસિક આદર્શ જીવનના પ્રતિબિંબ સમી હતી, જ્યારે મૂર્તિપૂજક જૈનોને મન ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની આ કીર્તિ ડંખરૂપ અને સ્વમાન્ય સિદ્ધાંતોને બાધક લાગી હતી. તેથી આ લેખમાળા સામે 'જૈન જ્યોતિ' પત્રમાં ખૂબ ચર્ચાત્મક લેખમાળા ચાલતી હતી; છતાંય શ્રી સંતબાળ ગંભીરપણે અને મગજની સમતુલના ગુમાવ્યા વગર સંયમી ભાષામાં આ ધર્મપ્રાણના જીવનઆદર્શો ચીતર્યે જતા હતા. જ્યારે આ લેખમાળા પૂરી થઈ ત્યારે તો હિંદુસ્તાનના ચોખૂણેથી તેને પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવાની જનતાની ખૂબ માગણી આવવા લાગી. દરમિયાન શ્રી સંતબાળ આ લેખમાળા સંબંધી વધુ સામગ્રીઓ અને પ્રમાણો મેળવવામાં સમૌન મશગૂલ બન્યા. ચાર વર્ષના કાળ દરમિયાન તેમને જે કાંઈ શોધ થઈ, જે કાંઈ વિચારોમાં વિભિન્નતા ભાસી, કે વિકસિતતા સાંપડી તે બધુ તેમણે પોતાના આમુખ અને નવાં નિવેદનમાં જણાવેલ છે એટલે તે સબંધી અમારે કાંઈ પણ લખવાની જરૂર નથી.

આ લેખમાળા પુસ્તક રૂપે પ્રગટ કરવા સબંધીના મારા પર અનેક કાગળો આવવાથી, મે શ્રીમાન સતબાળ પાસે તેની પ્રસિદ્ધિ માટે અનુમતિ માગી. જે તેઓએ સહર્ષ આપી અને મૂળ લેખમાળામાં આવશ્યક સુધારો કરીને, તથા તેનું પ્રુફ જોઈને તેઓએ મારા પર જે અનુગ્રહ દાખવ્યો છે તે બદલ હુ તેમનો ઋણિ છુ.

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના જીવનનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી શ્રીમાન સતબાળે જે કાંઈ લખ્યુ છે તે પરત્વે વિદ્વાનો વિચાર કરશે અ જે કાંઈ ત્રુટિઓ શોધન સાંપડે તે તરફ અમારૂં ધ્યાન દો તે સબંધી દારા હવે પછી યોગ્ય કરવામાં

[illegible]

[illegible] પ્રસિદ્ધિ આપવામાં અમારો માત્ર એક જ [illegible] જીવનમાં આજે અનેક તરેહની વિકૃતિ પ્રવેશી [illegible] અભ્યાસ કરી તેનો સન્માર્ગે વળે અને સાથે સાથે પોતાના એક જ્યોતિર્ધરના જીવનનો પરિચય પામી, તેના કાર્યોને જેમ આપે દર્શાવેલા સિદ્ધાંતોને અનુસરે, એ જ માત્ર મહેચ્છા !

જ્યેષ્ઠ શુક્લાષ્ટમી ૧૯૯૫ }
અમદાવાદ } જીવનલાલ સંઘ

શુદ્ધિ-પત્રક

ન.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૧૨	માત્ર ધર્મના	માત્ર અમુક ધર્મના
,,	,,	અનુયાયીનીજ	અનુયાયીનિજ
,,	૧૨	બટ્કિ	બટ્કે
૮	૧૬	ગાતમ	ગૌતમ
૮	૨૫	પ્રબૃદ્ધ	પ્રબુદ્ધ
૯	૧૬	હરિભદ્રસૂરિ	હરિભદ્રસૂરિના
૧૨	૪	ફૂણુગો	ફૂણુગો-
૧૨	૧૫	સાધુઓ પોતાના	સાધુઓ પાસે પોતાના
૧૩	૪	અંતકરણમાં	અંતઃકરણમાં
૧૫	૨૦	પહેલવહેલું જ	વારંવાર
૧૮	૧૯	જિનચંદ્રસૂરિનું	જિનવલ્લભસૂરિનું
૧૯	૧૧	જિનવલ્લભસૂરિ	×
૨૪	૧	વળાવવા	વાળવા
૩૧	૧૬	કલયુગના	કલિયુગના
૩૭	૨૧	જન્મે	જન્માવે
૪૦	૬	ધીમા	ધીર
૪૭	૧	જિનચંદ્ર	જિનવલ્લભ
૪૭	૨૦	સુધા	સુધી
૫૧	૮	આધીન	અધીન
૫૨	૨૨	શથિલ્ય	શૈથિલ્ય
૫૩	૧૫	ચારિત્રનો	ચારિત્રનું
,,	,,	રહેવાનો	રહેવાનું
૫૭	૧૫	देपादेर्सी सीपी	देग्यादेरासे सीधी
૫૯	૧૯	જિનચંદ	જિનવલ્લભ

પૃષ્ઠ નં.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
૮૮	૨૪	[illegible]	[illegible]
૮૮	૨૪	[illegible]	[illegible]
૧૦૧	૬	[illegible]	[illegible]
૧૦૧	૮	તેને	તેમને
૧૦૩	૧૦	[illegible]	[illegible]
૧૦૩	૧૧	[illegible]	[illegible]
૧૦૪	૨૦	તેનું	તેમનું
૧૦૪	૨૧	તેને	તેમને
૧૦૫	૧૫	તેના	તેમના
૧૦૬	૪	[illegible]	[illegible]
૧૦૯	૨૪	પવનકેસરી	[illegible]
૧૧૬	૧૨	તેના	તેમના
૧૧૯	૫	કચ્છ	કચ્છી
૧૨૪	૧૮	સુવણાક્ષરે	સુવર્ણાક્ષરે

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ*
યાને
ક્રાન્તિનો યુગસૃષ્ટા.

ક્રાન્તિ એટલે પરિવર્તન. સંસાર એટલે પરિવર્તનનું આશ્રયસ્થાન. આથી ક્રાન્તિ એ અસ્વાભાવિક વસ્તુ નથી. પ્રતિક્ષણે અને પ્રતિક્ષેત્રમાં ક્રાન્તિનું ચક્ર સમયની સાથે સાથે જ ફર્યા કરે છે. કદી એ ચક્ર સીધુંયે ફરે છે અને કદી આડું ને ઉંધુંયે ફરે છે.

---

* [મંદિરમાર્ગી સાધુમાર્ગી કે દિગમ્બર કોઈપણ લોંકાશાહના નામ માત્રથી ન ચમકે. આજે ભલે લોંકાશાહના અનુયાયીપણાનો સ્થાનકવાસી સમાજે કોંટ્રાક્ટ લઈ લીધો હોય, પરન્તુ વાસ્તવિક રીતે જેમ સત્યનો કોંટ્રાક્ટ હોતો નથી તેમ સત્યના શોધક કે પ્રરૂપકનો પણ કોંટ્રાક્ટ હોઈ શકેજ નહિ. તેમ દ્વેષ પણ ઉપયુક્ત ન હોઈ શકે.

શ્રીમાન લોંકાશાહની સત્યાન્વેષકતા અને તેમની ધર્મપ્રાણશક્તિ માત્ર ધર્મના અનુયાયીઓનીજ નહિ બલ્કિ જે કોઇ સત્યમાં માને છે, સત્યપર પ્રતિષ્ઠિત થવા ચાહે છે અને સત્યને પચાવવા માગે છે; તે સૌને માટે એકસરખાં ઉપયોગી છે. અને તેથીજ એ મહાપુરુષના જીવનમાં વ્યાપક બની ગયેલા ઉદારતા, નિરભીકતા, સહિષ્ણુતા ઇત્યાદિ સદ્ગુણો જે દ્વારા એ અદ્ભુત આત્માએ ધર્મક્ષેત્રમાં અપ્રતિમ ક્રાન્તિ મચાવી આખા ભારતવર્ષ ઉપર લોકકલ્યાણની-દૃષ્ટિએ ઉપકાર કર્યો છે તેનું ઉદાત્ત જીવન યથાર્થરૂપે આલેખવાનું આ લેખમાળાનું ધ્યેય

ધાર્મિક ક્રાન્તિની વિચારણાની આ પ્રમાણે ઉપયોગિતા સિદ્ધ થતાંની સાથે એ ક્રાન્તિના ઉત્પાદકનાં જીવનપ્રશ્નો ઉકેલવાની ઉપયોગિતા પણ સહજ રીતે સિદ્ધ થાય છે. જ્યાં સુધી એ ક્રાન્તિકારના સિદ્ધાન્તોનું તાત્ત્વિક શોધન ન થાય ત્યાં સુધી માનવસમાજ એ ક્રાન્તિને ઝીલીયે ન શકે અને લાભ પણ ન લઈ શકે.

ક્રાન્તિકાર અને ક્રાન્તિ.

પ્રસ્તુત પ્રસંગે એક મહાન ક્રાન્તિકાર કે જેણે જૈન ધર્મનાં ઉદાર ઉદાર તત્ત્વો શોધી પ્રાચીન સુવર્ણને અર્વાચીન કસોટીએ ચડાવી આખાયે ભારતવર્ષમાં અપ્રતિમ અને વિલક્ષણ ક્રાન્તિ જન્માવી, ભારત અને ભારતની બહારના મધ્યમકાળ પછીના ક્રાન્તિકારોમાં ઉત્તમસ્થાન મેળવ્યું છે, તેમનાથી થયેલ ક્રાન્તિ વિષયક ગૂઢ તત્ત્વો વિચારવાનું ધ્યેય રાખી આ લેખનો પ્રારંભ કરવા ધાર્યો છે

વર્તમાન યુગ સ્પષ્ટ ક્રાન્તિનો યુગ છે. ધાર્મિક, રાષ્ટ્રીય અને સામાજિક એમ પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં ક્રાન્તિનાં અવનવા આદર્શો આજે ઘડાઈ રહ્યા છે. ઈતર દેશોમાં તો આ ક્રાન્તિએ ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રોમાં રચનાત્મક સ્વરૂપ પણ પકડ્યું છે. આજે ભારત વર્ષમા પણ ક્રાન્તિના અખતરાઓ ચાલે છે તો તેવા પ્રસંગે એક ધર્મ–ક્રાન્તિકારનું જીવન–શોધન વિચારવું એ સાર્વદેશિક દૃષ્ટિએ પણ તેટલું જ ઉપયોગી અને આવશ્યક છે.

આટલું સમજી લીધા પછી એ ક્રાન્તિકારના સમયનું લોકમાનસ અને ક્રાન્તિનો પૂર્વ ઈતિહાસ પણ સંક્ષિપ્તરૂપમાં

સૌથી પ્રથમ જાણી લેવો જરૂરી છે, કે જે દ્વારા ક્રાન્તિની આવશ્યકતા અને ક્રાન્તિકારના જીવનની શક્તિનો પણ સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી શકે

જૈન ધર્મ, બૌદ્ધ ધર્મ અને વેદ ધર્મ એ ત્રણે ધર્મો ધાર્મિક ક્રાન્તિનાં મુખ્ય સૂત્રધારો છે અને ભારતવર્ષની પ્રજાનાં સંસ્કૃતિઘણતરોમાં તે સૌનો ફાળો છે. ભારતવર્ષની પ્રાચીનતાથી માંડીને આજ સુધી પણ તેનું અસ્તિત્વ છે. **જ્યારે જ્યારે તેઓ નામભેદોથી લડ્યા છે ત્યારે ત્યારે તેમાં વિકૃતિ આવી છે અને તે વિકૃતિનાં ખોખાંને દૂર કરવા માટેજ ભિન્ન ભિન્ન ક્રાન્તિકારો જન્મ્યા છે, અને સાચા ધર્મનું વાસ્તવિક રહસ્ય સમજાવી પ્રજાજનોને કલ્યાણનો રાજમાર્ગ સમજાવવા ખાતર તેમણે ખૂબ ફાળો આપ્યો છે** પછી તે જૈનધર્મનો ક્રાન્તિવાદ હો, વેદ ધર્મનો હો કે બૌદ્ધ ધર્મનો હો; સૌ કોઈનો અલ્પ પ્રમાણમાં કે બહુ પ્રમાણમાં ફાળો તો અવશ્ય છે જ. પ્રસ્તુત ક્રાન્તિકાર જૈન ધર્મના હોવાથી પ્રથમ જૈન ધર્મની સ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરીએ.

જૈન ધર્મના ક્રાન્તિકાર

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પછીના જૈન, બૌદ્ધ, બ્રાહ્મણ ક્રાન્તિકારો પૈકી જો કોઈનું કાર્ય અદ્ભુત અને અનુકરણીય હોય તો એ આધારે ઈતિહાસમાં આ એકજ માત્ર પ્રસ્તુત પાત્ર સાંપડે છે. પ્રસ્તુત ક્રાન્તિકારનું નામ **ધર્મ**પ્રાણ લોંકાશાહ—જેઓ જૈન કોમમાં જન્મેલા અને જૈન સમાજના વચ્ચેથી ચાલી આવેલા રૂઢ માનસ વચ્ચે ઉછરેલા છતાં તેણે પગ પગ

[illegible]

જૈનધર્મનું ચિત્ર

જૈનધર્મના અંતિમ તીર્થંકર શ્રમણ ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યાંને બરાબર બે હજાર વર્ષ વીતી ગયાં ભગવાન મહાવીરના ક્રાન્તિકાળ પછી બે વચ્ચેના ગાળામાં ક્રાન્તિનાં અનેક મોજાંઓ આવી ગયાં અને વિલય પણ પામી ગયાં. એ બધામાં ભરતી આવી અને ઓટ પણ થઈ.

જૈનધર્મ અને ક્રાન્તિ

(૧) સૌથી પ્રથમ ભદ્રબાહુ સ્વામીના સમયની ક્રાન્તિ ભગવાન મહાવીર પછીનો આ પહેલા સૈકા પછીનો જ કાળ. તે સમયે જંબુસ્વામીના નિર્વાણ પછી પડેલ મહા દુષ્કાળ પછી જૈન શ્રમણવરોનું લુપ્ત થયેલ જ્ઞાનનું પુનર્જીવન કરવા સારુ પટણામાં થયેલું સંઘમિલન ભગવાન મહાવીર પછી તો આ પહેલવહેલું જ હતું.

(૨) ત્યારબાદ વીર નિર્વાણ પછી પાંચમા અને છઠ્ઠા સૈકાની વચ્ચે મથુરામાં શાસ્ત્રોદ્ધાર થયો. શ્રી સ્કંદિલાચાર્ય અને શ્રી વજ્રસ્વામીની નિકટના સમયમાં ફરી દુષ્કાળ પડવાથી શ્રમણસંઘની જ્ઞાનની થયેલી દુર્દશા સુધારવા માટેનો આ સુયોગ આગમોદ્ધારક ક્રાન્તિનો બીજો અવસર.

વીરસંવત ૯૮૦ માં દેવર્ધિ ક્ષમાશ્રમણનાં નેતૃત્વ નીચે શ્રમણવરોનું સમ્મેલન વલ્લભીપુરમાં મળ્યું એ ક્રાન્તિનું ત્રીજું મોજું. આ પણ મહા દુષ્કાળો પછીની સંઘની નવરચનાનો જ ક્રાન્તિકાળ હતો. શાસ્ત્રની મુખપાઠી લુપ્ત થયેલી પ્રવૃત્તિના

ઉદ્ધારનો આ પરિપાક વસંત ઋતુના ફાલ સમો આજે પણ ઇતિહાસમાં નવ પલ્લવિત મહેકી રહ્યો છે

આ તો થઇ સંઘની દૃષ્ટિએ ક્રાન્તિની વિચારણા. હવે વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ વિચારીયે.

સાહિત્યસર્જન અને જ્યોતિર્ધરો

શાસ્ત્રોદ્ધારના કાળ પછી હવે વર્ણવાતો આખો ક્રાન્તિનો કાળ માત્ર સાહિત્યબગીચાના વિકાસનોજ ફાલ છે. અને તે કીર્તિનો કળશ ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુઓથી વિકસાવેલા સાહિત્યસર્જનના ભિન્ન ભિન્ન સ્રષ્ટાઓને ફાળે સહજ રીતે વ્યક્તિગત વહેંચાઈ જાય છે.

આ આખોયે મધ્યમ યુગ આખાયે ભારતવર્ષનો વિદ્યાયુગ હતો. ભારતવર્ષના એ ત્રણે પ્રાચીન ધર્મોનાં આ યુગમાં સાહિત્યક્ષેત્રો ખૂબ ખેડાયાં અને વિકસ્યાં. આ ક્રાન્તિ માત્ર સાહિત્યવિષયક હોવાથી તે ક્રાન્તિને આપણે જ્યોતિ તરીકે સ્થાન આપીશું તો તે વધારે સુઘટિત અને ઉચિત પણ ગણાશે.

પહેલા જ્યોતિર્ધર

જૈન સાહિત્યના પ્રથમ જ્યોતિર્ધર તત્ત્વાર્થસૂત્રના પ્રણેતા શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક ઉચ્ચનાગરી શાખામાં વીર સંવત ૫૪૭ વિક્રમ સંવત ૭૭માં થયા.*

* જો કે એમનો ચોક્કસ કાલનિર્ણય થઇ શક્યો નથી પરન્તુ તેમના તત્ત્વાર્થસૂત્ર નામના ગ્રંથથી આ કાલનિર્ણય વધુ સુમેળ ખાય છે

તત્ત્વાર્થસૂત્રનું વાંચન કરતાં તેઓ પોતે દિગંબર આચાર્ય હતા કે શ્વેતાંબર તે કંઇ નિશ્ચિત થઇ શકતું નથી. કારણ કે તે ગ્રંથમાં

જૈન વાઙ્‌મયમાં સંસ્કૃત સાહિત્યનું પ્રથમ સર્જન અહીં-
ીજ શરુ થયું હોય તેમ જણાય છે. જૈન દર્શનમાં આજે
વેદસાહિત્યની હરોળમાં અને અમુક વિષયોમાં તેથીયે આગળ
વધેલું જો વિવિધ ભાષાનું સાહિત્ય ઉપલબ્ધ થયું હોય તો
તે બીજ વાવનાર આ પુરુષજ આદિપ્રણેતા તરીકે ગણાવી
શકાય. જૈન દર્શન તેમને જેટલું અભિનંદન આપે તેટલું
ઓછુંજ છે.

તેમના સ્વયંરચિત ગ્રંથોની સંખ્યા લગભગ ૫૦૦ની
ગણાય છે. તત્ત્વાર્થસૂત્રના નિરીક્ષણથી તેમની કૃતિઓ કેટલી
સફળ છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે છે. સંસ્કૃત ભાષા-
પરનો અસાધારણ કાબુ, સંક્ષિપ્ત છતાં સ્પષ્ટ શૈલીમાં નિરૂપણ
અને વિષયનું પ્રતિપાદન તેમની વિદ્વત્તા, મંથન અને શ્રુત-
ભક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરાવે છે.

એ બન્ને શાખાઓના સિદ્ધાંતોનો સમન્વય કરનાર સર્જન સાંપડે છે.
બન્ને સંપ્રદાયોની માન્યતાને તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં અવકાશ અપાયો છે.
અને આથીજ તેઓ દિગંબર સંપ્રદાયી હતા કે શ્વેતાંબર તે સંબંધમાં
વિદ્વાનોનો ખૂબ મતભેદ છે.

આ જોતાં એ મુનિજીના સમયમાં જૈન શાસનના અવિભક્ત
સમયમાં સિદ્ધાંતવિષયક મતભેદ તો કદાચ હશે, પરંતુ સ્પષ્ટ રીતે તેની
બે શાખાઓ તે વખતે ભિન્ન ભિન્ન વિભક્ત નહિ થઈ ગઈ હોય.

ઉપલબ્ધ ઇતિહાસ પ્રમાણે વીર સંવત ૬૦૯માંજ દિગંબર અને
શ્વેતાંબરના સ્પષ્ટ ભેદો પડ્યા. એ ઉલ્લેખ મળે છે તે અપેક્ષાએ
તેઓનો કાળ વીર સંવત ૫૪૭ હોય તે વધુ સુસંગત લાગે છે.

બીજા જ્યોતિર્ધર

વિદ્યાવંતા જ્યોતિર્ધરોમાં બીજું સ્થાન શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું આવે છે. સમ્મતિતર્ક અને ન્યાયાવતારના મૂળ કર્તા શ્રીમાન પોતે જ હતા. તેમનો સમય વીર સંવતને છઠ્ઠો સૈકો અને વિક્રમના બીજા સૈકાનો પ્રારંભકાળ ગણાય છે

જૈનદર્શન સાહિત્યમાં તર્કો અને ન્યાય શૈલીને જન્મ આપનાર ધુરંધર વિદ્વાનોમાં સૌથી પ્રથમ સ્થાન શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરનું છે. તાર્કિક સાહિત્યનો વિકાસ અહીંથીજ શરુ થયો છે. તેઓ માત્ર શુષ્ક તાર્કિક જ ન હતા બલ્કે એક કાલીદાસ જેવા મહાકવિ અને સાથે સાથે સુધારાના હિમાયતી પણ હતા તે તેમના સાહિત્ય અમ્ભોનિધિમાં તરી રહેલી ભાવના પરથી સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે.

તાર્કિક સાહિત્ય—અને દર્શનો

દર્શન સાહિત્યમાં તર્કનું સ્થાન નૈયાયિક નામના દર્શનની પછીથીજ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે તે નૈયાયિક દર્શનના પ્રણેતા મહર્ષિ ગાતમ મુનિ.

સાંખ્ય, યોગ, નૈયાયિક, વૈશેષિક, પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તરમીમાંસા ઈત્યાદિ દર્શનોનો ઉત્પત્તિકાળ વિક્રમના પ્રથમ અને બીજા સૈકા પછીજ થયો હોય તેમ અનુમાન થાય છે. મીમાંસક દર્શનના સંસ્કર્તા કુમારિલ ભટ્ટ તો સનેની આઠમી સદીના પૂર્વાર્ધમાંજ ઉત્પન્ન થયા છે. એટલે કે બીજા દર્શનો કરતાં બહુ જ અર્વાચીન છે દર્શનકાળ પહેલા પ્રાચીન ત્રણ ધર્મો પૈકીના હિંદુધર્મમાં ભિન્ન ભિન્ન મતવાદીઓ હશે ખરા કારણ કે મજ્ઝિમનિકાયમાં ભગવાન બુદ્ધના જીવનકાળમાં તે મત સંસ્થાપકોના પ્રકુદ, કાત્યાયન, સંજય, વેલટ્ટી

પુત્ત, અજિત, કેશકંબલી વગેરે નામો મળી આવે છે. પરંતુ દર્શનોનો ઉલ્લેખ નથી. આ પરથી દર્શનોની ઉત્પત્તિ પણ આ સાહિત્યવાદના મધ્યમ યુગના પ્રારંભમાં જ થઈ હોય તેમ સિદ્ધ થાય છે.

ત્રીજા જ્યોતિર્ધર

સાહિત્ય જ્યોતિર્ધરોમાં ત્રીજું સ્થાન શ્રી હરિભદ્ર-સૂરીશ્વરનું આવે છે. હરિભદ્ર નામના આચાર્યો તો ઘણા થયા છે પરંતુ પ્રસ્તુત આચાર્ય ગુણ પરિમાણ અને સમય પરિમાણમાં સૌથી પહેલાં છે. તેમનાં સાહિત્યની જ્યોતિમાં ક્રાન્તિની ચમત્કારિતા નજરે પડે છે. પરંતુ તેમ છતાં કોણ જાણે શાથી તેઓ એક મહાન શક્તિશાળી હોવા છતાં પોતાના દીર્ઘ જીવનકાળમાં પણ ક્રાન્તિને માત્ર તેના સાહિત્યક્ષેત્રમાંજ વિકસિત કરી છે.

તેઓ વીર સંવત ૧૨૨૭ થી ૧૨૯૭ અને વિક્રમ સંવત ૭૫૭ થી ૮૨૭× માં થયા હતા. તેઓશ્રીએ નાના

× હરિભદ્રસૂરિ કાલનિર્ણયમાં પણ વિદ્વાનોનો મતભેદ છે. શ્વેતાંબર મુનિવરોની પટ્ટાવલિ પ્રમાણે આ આચાર્યનો સમય વિ. સં. ૫૮૫ એટલે કે મહાવીરના અગિયારમા સૈકાનો છે. આ કાલનિર્ણયનું પ્રમાણ પદ્યુમન સૂરિએ પોતાના વિચારસાર પ્રકરણમાં આપેલા આ શ્લોકથી સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે.

पंचसए । पणसी (ही) ए
विक्रम । भूपा (वा) । उ (म) त्ति अत्थमिओ ।
हरिभद्दसूरि । सूरो
धम्मरओ । देउ । कुसलपई ॥

મોટા ૧૪૪૪ ગ્રંથો રચ્યા હતા તેવી જૈન પરંપરામાં કહેવત પ્રચલિત છે. તેટલી મોટી ગ્રંથસંખ્યા તદ્દરચિત હશે કે કેમ તે ભલે શંકાસ્પદ હોય, પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે તેઓ તે કાળના એક મહાન ગ્રંથકાર હતા, અને તેમની સ્વકીય કૃતિનાં ૭૩ ગ્રંથો તો ખાસ નામાંકિત રીતે પ્રત્યક્ષ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તેમની કૃતિમાં ન્યાય, યોગ, સાહિત્ય ઇત્યાદિ અનેક વિષયોનો સમાવેશ છે. સાહિત્યવિષયક કોઈ પણ વિષય એવો રહેતો નથી કે જે એમણે ન છેડયો હોય.

આગમોપરની ટીકાનો પ્રારંભ તેમનાજ શુભ હસ્તથી થયો હતો તેથી તે શ્રુતભક્તિનો પ્રથમ યશ પણ તેમનેજ ફાળે જાય છે.

વિશિષ્ટતા

તેમના સાહિત્યસર્જનમાં માત્ર પાંડિત્ય જ નહિ બલ્કે હૃદયનું ઔદાર્ય પણ પદે પદે સાંપડે છે. આ ઉદારતા એ

અર્થાત્ "વિક્રમ સવત્ ૫૮૫માં આથમેલા (દેવગત થએલા) ધર્મરત એવા શ્રી હરિભદ્ર રૂપ સૂર્ય (ભવ્યોને) મોક્ષ પથને આપો."

આ ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ પટ્ટાવલિઓમાં ઘણે સ્થળે હોવા છતાં તેમનાં સાહિત્ય, પરિસ્થિતિ અને સંયોગો પરથી આ કાલ નિર્ણય ભ્રાન્ત માલુમ પડે છે અને તે ભૂલને જૈન સાહિત્ય સંશોધકના પ્રથમ અંકમાં જ 'હરિભદ્રસૂરિકા કાલનિર્ણય' એ નામના લેખાંકમાં પંડિતશ્રી જિનવિજયજીએ પ્રમાણપુરઃસર સાબીત કરી છે.

* વિદ્વાનમહારાજો જાણે છે કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણનો તેરમો સૈકો જૈન ધર્મ, જૈનશાસન અને જૈન સમાજને માટે કલિકાળ સમો

તેમના જીવનની અપ્રતિમ વિશેષતા બતાવે છે. તેમનો આ ગુણ આખાયે જૈન સાહિત્ય-સંસ્કર્તાઓમાં અદ્વિતીય સ્થાન લઈ લે છે. ભગવાન મહાવીરના આગમોમાં રહેલા ઉદાર અને અનુત્તર અપેક્ષાવાદના સિદ્ધાંતને સર્વદર્શન સમન્વયના પ્રગટ સ્વરૂપમાં મૂકી શ્રીમાન હરિભદ્રસૂરીશ્વરે ખરેખર જૈન શાસનની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે. તે દષ્ટિબિન્દુએ તે મહાત્માને કોટિશઃ ધન્યવાદ આપ્યા વિના કયો ઉદાર વિદ્વાન રહી શકે! એ ઉદારતાને દાખવવા માટે તેમનો ગ્રંથજ સ્વતઃ પ્રમાણભૂત થશે તેમ ધારીને અહીં માત્ર એકજ પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

વિચારોનું ઔદાર્ય

चित्रा तु देशनैतेषां स्याद् विनेयानुगुण्यतः ।
यस्मादेते महात्मानो भवव्याधिभिषग्वराः ॥
एतेषां सर्वज्ञानाम् कपिलसुगतादीनाम् ॥

[તમે જે અહીં મહાત્મા કપિલ (સાંખ્ય), મહાત્મા બુદ્ધ (બૌદ્ધ), મહાત્મા મહાવીર, મહાત્મા કણાદ (વૈશેષિક), મહાત્મા ગૌતમ (નૈયાયિક) કે મહાત્મા કૃષ્ણચંદ્ર (હિન્દુ)ના નામની ખાતર અને તેમના વચનના સમર્થન માટે લડવા ભેગા થયા છો તે તમારો વ્યામોહ છે.] તેઓએ જે 'આત્મા નિત્ય' છે, 'આત્મા અનિત્ય' છે, 'પરમેશ્વર કર્તાહર્તા છે', એ પ્રકારની જુદી જુદી દેશનાઓ આપેલી છે તે બધી તે તે વિનેયો (શિષ્યો)ની અનુકૂળતા તરફ લક્ષ્ય રાખીને આપેલી છે. કારણ કે એ પુરુષો મહાત્માઓ-સર્વજ્ઞો હતા અને સંસાર-રૂપ વ્યાધિને નાબુદ કરવા માટે ઉત્તમ વૈદ્ય સમાન હતા.

[યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય]

આ પરથી તેમના વિચારોમાં કેટલું વિશાળ ઔદાર્ય છે કે જે બીજા આચાર્યોમાં યદ્યપિ ભાગ્યેજ મળી આવશે તેનું માપ આવી રહે છે આ ઉપરાંત તેમના માનસમાં ક્રાન્તિનો એક કૃણગો કે જેને પ્રસ્તુત ચરિત્રનાયક શ્રીમાન લોંકાશાહજી વિકસાવી શકયા, વિસ્તારી શકયા અને ભગવાન મહાવીર પછી ધાર્મિક ક્રાન્તિના ઉત્તરાધિકારી તરીકે જગમાં પ્રસિદ્ધ થયા—અવ્યક્ત રીતે ઉગી રહ્યો હતો તે ઉલ્લેખ પણ પ્રસ્તુત સ્થળે વિસાર્યા જેવો નથી! તેનું અવતરણ આ પ્રમાણે છે

ચૈત્યવાસ અને ધર્મશૈથિલ્ય પર તેમનો પ્રબળ રોષ

"આ લોકો ચૈત્યમાં અને મઠમાં રહે છે. પૂજા કરવાનો આરંભ કરે છે, ફળફૂલ અને સચિત્ત પાણીનો ઉપયોગ કરાવે છે, જિનમંદિર અને શાળા ચણાવે છે, પોતાની જાત માટે દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે, તીર્થના પંડયા લોકોની માફક અધર્મથી ધનનો સંચય કરે છે, પોતાના ભક્તોપર ભભૂતિ પણ નાખે છે, સુવિહિત સાધુઓ પોતાના ભક્તોને જવા દેતા નથી. (તેમ કરવાથી તેમની પોલ ખુલ્લી થાય)

ગુરુઓના દાહસ્થળોપર પીઠો ચણાવે છે. શાસનની પ્રભાવનાને નામે લડાલડી કરે છે, દોરાધાગા કરે છે, અને આ તીર્થંકરનો વેશ પહેરે છે માટે વંદનીય છે' તેની ટીકામાં તેઓશ્રી કહે છે કે 'એ વાત ધિક્કારને પાત્ર છે આ શિરશૂળની વાતનો પોકાર કોની પાસે કરીએ?'×

× સંબોધ પ્રકરણમાં બહુ લાંબો ઉલ્લેખ છે તેમાંના કેટલાક ભાગનો ગુજરાતી અનુવાદ અહીં લીધો છે

સંબોધપ્રકરણ કે જે તેમની પોતાની કૃતિ છે, તેમાંનાં
પો આપણે ઉપર જોઈ ગયા, અને તે પરથી એ સ્પષ્ટ
કે તેઓ મૂર્તિવાદની વિકૃતિના પ્રબળ વિરોધક હતા.
રણતના સાધુઓનું શૈથિલ્ય તેમના અંતકરણમાં ડંખતું હતું.

એક બાજુ ઈતર દર્શનો પ્રત્યેનું આટલું વિચાર ઔદાર્ય
ને બીજી બાજુ ચૈત્યવાદને નામે વ્યાપી રહેલી ધર્માન્ધતા;
ને ભગવાન મહાવીરના અહિંસા, સંયમ અને તપ એ
ણુ તત્ત્વોપર પ્રતિષ્ઠિત થયેલા લોકકલ્યાણકારી ધર્મના
ચાલક નિર્ગ્રંથોની શિથિલતા પ્રત્યેનો રોષ એ બન્ને વૃત્તિઓ
વા છતાં સમાજમાં તેઓ કશું પરિવર્તન કરી શકયા નથી.
મનો રોષ માત્ર તેમના શબ્દદેહમાંજ સમાપ્ત થાય છે.
ચનાત્મક પ્રયાસ તેમણે કર્યો હોય તેવો ઉલ્લેખ નથી. આ
સ્તુ તેમના જીવન શોધનમાં ખૂબજ વિચારણા માગે છે.

ધારક અને સાહિત્યકાર

સમાજ સામે સુધારક કહેવડાવવું તેમાં માત્ર બુદ્ધિ-ચાતુર્ય સિવાય બીજી કશી આવશ્યકતા નથી. પરંતુ સુધારક તરીકે વર્તવામાં તો બુદ્ધિચાતુર્ય કરતાં સુધારકની નૈતિક હિંમત અને મનોબળની અતિ અતિ તીવ્ર કસોટી થાય છે. સમાજની રૂઢિઓ નાબુદ કરવામાં સમાજની સામે થવું પડે છે. તેની સામે થવામાં જેટલા સામર્થ્યની અપેક્ષા છે તેટલીજ સહનશીલતાની પણ આવશ્યક્તા છે પોતાના માનવંતા સ્થાનને ગુમાવવું, સમાજનો તિરસ્કાર સહન કરવો. હજારો વિરોધકોની સામે શાન્ત અને સ્થિર પ્રગતિ કરી સત્યને જાળવવું એ કાર્ય કરવામાં અસાધા-

રણ વ્યક્તિત્વ જોઇએ છે. સત્યની લગની, સત્ય ખાતર બલિદાન એ બધું તો કોઈ ક્રાંતિકારનું માનસજ કરી શકે. ક્રાન્તિકાર સુધારક અને સાહિત્યકારના કાર્યક્ષેત્રનું મહાન તારતમ્ય વિચારવા જેવું છે.

એવા ક્રાન્તિકારને ભવિષ્યમાં ઉત્પન્ન કરવા માટેજ શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીનું સમાજ સામે મૌન–આંખ મીંચામણાં કાં ન હોય ?

ક્રાન્તિવિકાસનાં બાધક કારણો

સમાજ સામે દેખાતું બંડ કરવામાં તેમની સૂરિસમ્રાટની પદવી ચાલી જતી હોય, અથવા ચૈત્યવાદના આજુબાજુના વાતાવરણ (વેદ ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ)માં વ્યાપી રહેલી વહેમી રૂઢિઓથી દબાયેલા જૈનધર્માનુયાયીની રૂઢ શિથિલતા દૂર કરવા માટે તેમની એકની શક્તિ અપર્યાપ્ત હોય, કાળબળ અપેક્ષિત હોય વગેરે વગેરે કૈંક કારણો હોઈ શકે.

પરંતુ એવા સમર્થ આચાર્યની શક્તિ આગળ શંકા લાવવી તે પણ તેમના સામર્થ્યની અનભિજ્ઞતા બતાવવાના સાહસ જેવું છે એટલે ભવિષ્યમાં જૈન ધર્મનો કોઈ ક્રાન્તિકાર માર્ટિન લ્યુથર જન્મે અને ક્રાંતિનો યશ તેમને ફાળે જાય તેમ ધારીનેજ તેમણે મૌન સેવ્યું હોય એમજ કલ્પના કરી આશ્વાસન લઈ લેવું એ વધારે ઉચિત લાગે છે

મહાન જ્યોતિર્ધર

સાહિત્ય જ્યોતિર્ધરોમાં ઊંચું સ્થાન શ્રીમાન હેમચંદ્રાચાર્યનું આવે છે. તેઓ વિક્રમ સંવત ૧૧૪૫ના જન્મેલા, અને ૧૧૫૦ માં તેમને દેવચંદ્ર નામના જૈન સાધુ પાસે તેમના ધર્મપ્રેમી માતાએ આપી દીધા. તેમનું મૂળ નામ

ચાંગદેવ હતું. તેમના ગુરુ દેવચંદ્રમુનિ લક્ષણશાસ્ત્રના વિશિષ્ટ અભ્યાસી હોઈ તેમણે આવા નાના બાળકને પોતાના પાસે રાખી તાત્કાલિક જ તેમને દીક્ષા આપી દીધેલી લાગે છે.*

એ હેમચંદ્રાચાર્ય જાતિના વણિક હોવા છતાં સરસ્વતીની ઉપાસનામાં તે બ્રાહ્મણ હતા. તેમણે વય વધતાંની સાથે જ્ઞાન વૃદ્ધિને પણ ખૂબ વિકસાવી હતી.

કુમારપાળ ચરિત્ર, શ્રી મહાવીરચરિત્ર, દ્વયાશ્રયકાવ્ય, સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ, અધ્યાત્મઉપનિષદ્, યોગશાસ્ત્ર, અલંકાર ચૂડામણિ, છંદોનુશાસન, ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર અને એવા અનેક ગ્રંથોમાં વ્યાકરણ, ન્યાય, કાવ્ય, કોષ, ચારિત્ર, યોગ, સાહિત્ય, છંદ એમાંનો કોઈપણ વિષય તેમના સાહિત્યમાં ન છેડાયો હોય તેવું દેખાતું નથી. આ પરથી એમના પ્રગાઢ પાંડિત્યનો પરિચય થાય છે; અને સાથે સાથે તેમના જીવનમાં પાંડિત્ય ઉપરાંત તેમની કાર્યદક્ષતા પણ સાર્વત્રિક રીતે દષ્ટિગોચર થયા વિના રહેતી નથી.

પાંડિત્યને લીધેજ તેઓ રાજસભામાં પ્રવેશ્યા; અને કાર્યદક્ષતાને લીધે ટકયા અને આગળ વધ્યા. સિદ્ધરાજ જયસિંહે પાંડિત્યને નાતે તેમને રાજપંડિત અને એવી એવી

---

* બાળદીક્ષાના હિમાયતી સાધુઓની બત્રીસીમાં આ ઉદાહરણ પહેલ વહેલુંજ ।નીકળે છે. પણ સાથે સાથે તેઓ તે બાળકની યોગ્યતા, તેમના ગુરૂનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન, તે સમય અને પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ તો બાજુએજ મૂકી દે છે. તેમણે હેમચંદ્રાચાર્યના જીવનની બીજી અનેક બાબતો જોવાનું જતું ન કરવું જોઇએ.

અનેક પદવીઓથી નવાજ્યા અને કુમારપાળે પોતાના વ્ય તમાં પોતાના હિતનિમિત્ત ગણી તેમને પૂજ્યપાત્ર બનાવ્યા

રાજસભા પ્રવેશ પછી તેમણે જૈન શાસનનો પ્રચાર ફેલાવ્યો છે. કૈક મૂક પશુઓને બલીદાનોથી છોડાવી અભય કર્યાં છે, નિર્વારસનું ધન રાજ્યે ન ઝુંટવવું, અતિ કરવેરા ન રાખવા, પ્રજાવર્ગમાં દારૂની બંદિ અટકાવવી, જુગારનું વ્યસન પર રાજ્યનો કાબુ રખાવવો વગેરે વગેરે લોકહિતનાં કાર્યો પણ રાજાઓ પાસે કરાવ્યા છે.

કૈક મંદિરોની જીર્ણોદ્ધાર અને સ્થાપનાઓ કરી છે, (કહેવાય છે કે મંદિરોની સંખ્યા ૧૪૪૦ની છે) અને સો જૈનાચાર્ય તરીકે સમર્થ રાજવીઓ પાસે માન મેળવી જૈન શાસનને દીપાવ્યું છે.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય આ રીતે એક મહા પંડિત, ગ્રંથકાર અને કાર્યદક્ષ તરીકે તે કાળના મહાપુરુષોમાં અગ્રસ્થાન ધરાવે છે. પણ એમની જીવનસમીક્ષાથી એમ દેખાય છે કે એમના જીવનમાં સુધારક શક્તિ કરતાં જ્ઞાન શક્તિએ વિશેષ કાર્ય કર્યું છે. તેથી તેમને ક્રાન્તિકાર ન કહી શકાય પરંતુ એ વસ્તુ નિઃસંશય છે કે તેઓ એક સાહિત્ય ક્ષેત્રના સમર્થ જ્યોતિર્ધર હતા.

કાર્ય સમીક્ષા

જનહિતાર્થે તેમણે જે જે કાર્ય કર્યા તે વિષે આ ટૂંકું કહેવાનું નથી પરંતુ રાજ્યાશ્રય લઈ તેમણે ૧૪૪૦ દે બંધાવ્યા એ ખરેખર ચૈત્યવાસની વિકૃતિના વેગને અટકાવ વાને પ્રયત્નનું કાર્ય છે, અને તે કાર્ય ખટકે તેવું

ભગવાન મહાવીર પછી જૈનધર્મમાં ચૈત્યવાદ બુદ્ધના ચૈત્યવાદ પછી શરૂ થયો છે, [તેનાં પ્રમાણો આગળ ટાંકયાં છે.] અને શરૂ થયેલો તે ચૈત્યવાદ ધીમે ધીમે વિકૃત થતો જાય છે. અને શ્રી હરિભદ્ર સૂરીશ્વરના સમયમાં તે વિકારે સાધુઓના શૈથિલ્યવર્ધનમાં પણ ફાળો આપ્યો છે એમ તેના શબ્દોથી સ્પષ્ટ થઈ રહે છે.

છતાંય શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી જેવા આચાર્ય ચૈત્યવાદમાં પ્રબળ રોષ દાખવે છે તેજ વસ્તુનું, રાજ્યાશ્રય લઈ, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા મહાન આચાર્ય સમર્થન કરે છે. તેના શબ્દકોષમાં પણ ચૈત્યનો जिनौकः-जिनबिम्बः એટલે કે જિનગૃહ અને જિનબિમ્બ એવો રૂઢ અર્થ નજરે પડે છે.

આવી રીતે નવમા સૈકામાં વિકૃત થએલો ચૈત્યવાદ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં તેથીયે વધુ વિકૃત થાય છે; આથી બીજો વધુ ખેદ શો હોઈ શકે !

અહિં એ વસ્તુ પણ કહી દેવી જોઈએ કે જો તેમણે ધર્મ–ક્રાન્તિના ક્ષેત્રમાં પગરણ માંડયા હોત તો કદાચ આટલી ખ્યાતિ પામી શકત નહિ કે આટલું કાર્યપણ કરી શકત નહિ એ ખરૂં. પરંતુ તેમ છતાં તેમની શક્તિ તે માર્ગે લાગી ગઈ હોત તો તેઓ જૈન ધર્મમાં વધતી જતી વિકૃતિને વધારવાનાં નિમિત્તરૂપ ન બનતાં તેને દાબી શકત અને કંઈક અંશે સુધારી પણ શકત. આ કાર્ય જૈનશાસનના હિત માટે વધુ આદરણીય અને આચરણીય હતું

શ્રમણ વર્ગનાં શૈથિલ્ય અને ચૈત્યવાદની વિકૃતિ તરફ તેમણે કેમ મૌન સેવ્યું હશે તે તેમના જેવા સમર્થ પુરુષ

સામે એક ગંભીર પ્રશ્ન છે. તેમ ન થવામાં કદાચ નીચેનાં કારણો હોઈ શકે.

કારણો

શંકરાચાર્યના કાળ પછી બ્રાહ્મણોની સત્તા ખૂબ વ્યાપ્ત થયેલી. બ્રાહ્મણવાદનું શ્રી શંકરાચાર્યના પ્રભાવથી ફરી એકવાર પુનરુત્થાન થયું. તેજ પ્રભાવની અસર શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના કાળમાં પ્રબળ રીતે હોય; બીજી બાજુ શ્રી હરિભદ્ર સૂરિજીને સંબોધ પ્રકરણમાં જે હૃદયવેદના પ્રકટ કરી છે તે પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જૈનસંઘશક્તિ ક્ષીણ થતી ચાલી હોય, વેદધર્મ અને બૌદ્ધધર્મના ચૈત્યવાદના આકર્ષણથી જૈનો તે તરફ ઢળી જતા હોય, તેને સ્થિર કરવા માટે શ્રમણ સંઘમાં જે સંગઠન, જે ચારિત્રબળ જેટલા પ્રમાણમાં જોઈતાં હોય તે ન હોય ઇત્યાદિ. તે ગમે તે હો, પરંતુ આ વસ્તુ ચોક્કસ થાય છે કે કાળની પરિપક્વતા વિના કાર્ય થઈ શકતું નથી. અને પૂર્ણ જીર્ણતા આવ્યા વિના પુનરૂદ્ધાર થઈ શકતો નથી. અહિં એ વિશ્વના અચળ કાયદાને ન્યાય આપવા એ આમ કાં ન બન્યું હોય?

પાંચમા જ્યોતિર્ધર

જ્યોતિર્ધરોમાં પાંચમું સ્થાન શ્રી જિનચંદ્ર આવે છે કે, જેઓ ખરતરગચ્છના આચાર્ય હતા. એ ગચ્છ વીરસંવત ૧૬૭૦ માં સ્થપાયેલો હતો.

આ આચાર્ય મહાન સમર્થ હતા. તેમના ચારિત્ર અને ખાસ કરીને તેમના હસ્તલિખિત શ્રી સંઘપટ્ટક (કે જે ગ્રંથ ખૂબ સુપ્રસિદ્ધ છે તે) માં ચૈત્યવાદના વિકાર

અનેક પ્રહારો છે. જૈનત્યાગીવર્ગના શૈથિલ્ય પર તેમનો અપાર રોષ છે. જ્યાં અહિંસા, સંયમ અને તપ હોય ત્યાંજ જૈન ધર્મ હોય એમ કહી ચૈત્યવાસીઓની તેમણે ઝાટકણી કાઢી નાખી છે. પરંતુ તેમનો આ ખળાપો પણ માત્ર શબ્દ દેહમાંજ સમાપ્ત થઇ ગયો હોય તેમ લાગે છે. આ રીતે જૈન શાસનનો એ સડો-એ વિકાર ઠેઠ જંબૂસ્વામીથી માંડીને શ્રીમાન લોંકાશાહના કાળસુધી પારંપર્યેણ કેવો, કેટલા પ્રમાણમાં ને કેવી રીતે વધ્યેજ ગયો છે તે ખૂબ સ્પષ્ટ થાય છે.

સાહિત્ય ક્ષેત્રના જ્યોતિર્ધરોમાં ઉપર વર્ણવેલાં પ્રસિદ્ધ નામો સિવાય પણ શીલાંકસૂરિ, શાન્તિસૂરિ, દેવેન્દ્રાચાર્ય, વટગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિ, અભયદેવસૂરિ, જિનવલ્લભસૂરિ, મેરુતુંગસૂરિ વગેરે અનેક નામો મળી આવે છે આવી રીતે દિગંબર સંપ્રદાયમાં પણ શ્રી કુન્દકુન્દાચાર્ય, સમન્તભદ્ર, નેમિચંદ્ર, જિનસેન, અમિતગતિ, શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિ, શ્રી અકલંકદેવ, શ્રી આશાધર વગેરે અનેક વિદ્વાનો થયા છે તેમણે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને બહુ સુંદર રીતે વિકસાવ્યું છે.

દિગંબર જ્યોતિર્ધરોમાં સમંતભદ્રાચાર્ય અને કુન્દકુન્દાચાર્ય અને અકલંકદેવના નામો ખૂબ ચેતનવંતા હતાં. વિક્રમ સંવત ૬૭૫ માં રાજા શિવકોટિને શૈવધર્મમાંથી જૈન ધર્મની દીક્ષા આપનાર શ્રી સમંતભદ્રાચાર્ય હતા. અને વિક્રમ સંવત ૭૫૭ માં બૌદ્ધવાદીઓ પર વિજય મેળવી રાજા હિમશીતલેને જૈન ધર્મપ્રેમી બનાવનાર અકલંકદેવ હતા.

આમાંનાં ઘણાખરાએ સાહિત્યનાં ક્ષેત્ર ખેડયાં છે, તો કોઈ રત્નપ્રભસૂરિ જેવાએ ઘણા ક્ષત્રિયોને ઓસા ગામમાં

જૈન ધર્મના શ્રાવકો બનાવ્યા છે.* કોઈએ ક્રાન્તિના બણગાં ફૂંક્યાં છે, તો વળી કોઈએ લોકપ્રવાહમાં ભળી જૈન ધર્મને હાનિ પણ પહોંચાડી છે. કોઈએ માત્ર પૂજા અને પ્રતિષ્ઠા ભોગવ્યાં છે, તો કોઈએ વળી જૈન ધર્મના વિકાસ માટે પ્રાણ પાથર્યાં છે. આમ જૈનધર્મના મધ્યમ યુગનો આ ઈતિહાસ સંક્ષિપ્ત રીતે પૂર્ણ થાય છે.

બૌદ્ધધર્મ અને ક્રાન્તિ

બૌદ્ધધર્મ

ભગવાન બુદ્ધના સમયમાં બુદ્ધધર્મનો વિકાસ થયે હતો ખરો. પરંતુ તેનું વર્તુલ માત્ર ઉત્તર હિન્દુસ્તાન અમુક સંસ્થાનોમા સમાપ્ત થઇ જતું હતું. વેદધર્મની વિ[illegible] તેને જડમૂળથી કાઢવા માટે જેમ ભગવાન મહાવીરે મો[illegible] માર્યા હતા તેજ રીતે તે ધાર્મિક ક્રાન્તિમાં સહાયક તરી[illegible]

* શ્રીમાળ નગરનો નાઉમેદ થયેલો જયચંદ નામે એક [illegible] અને બાકી શ્રીમાળી રજપુતો અને બીજાઓ શ્રીમાળ છોડી [illegible] [illegible] અને તેને ઓસ એટલે સીમ અથવા સરહદ નામ [illegible] [illegible] તેમા માણસોની સાથે શ્રીમાળી વાણીયા, [illegible] [illegible] દાડા, ચદન, મકવાણા, [illegible] [illegible]

[illegible] અદભુત [illegible] અહિંસક [illegible] તેમને એોસ્વાલ [illegible] [illegible] ૧૦૦ ના [illegible] [illegible] ૧૦૫]

ભગવાન બુદ્ધ પણ તેમના સમસામયિક હોવાથી સફળ નીવડી શકયા હતા.

ભગવાન બુદ્ધનો મધ્યમવાદ લોકકલ્યાણમાં બહુ ઉપકારક થાય તે સ્વાભાવિક જ હતું. એ બૌદ્ધ ધર્મમાં ભગવાન બુદ્ધના નિર્વાણ પછી થોડા સમય બાદ જે વિકારનો સડો થયો હતો તે સડાને જડમૂળથી નાશ કરી ફરી એકવાર બૌદ્ધ ભિક્ખૂઓને પોતાના ધર્મ પર સ્થિર કરી અશોક મહારાજાએ બૌદ્ધધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો. તેણે પોતાના પુત્ર અને બૌદ્ધભિક્ષુઓને મોકલી વિદેશમાં પણ બૌદ્ધધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કરાવ્યો. તેના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપે આજે પણ ટિબેટ, ચીન, જાપાન, સિયામ, બ્રહ્મદેશ, સિલોન વગેરે દેશોમાં વિકૃત છતાં બૌદ્ધધર્મનું અસ્તિત્વ છે.

બૌદ્ધધર્મમાં મૂર્તિવાદનો પણ કદાચ અહીંથી પ્રારંભ થયો હોય તેમ જણાય છે ઠેરઠેર સ્તુપો, નાલંદા, કાશી જેવાં મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોની વિદ્યાપીઠો, બૌદ્ધ ભિક્ખૂઓની ગુફાઓ (કે જે આજે પણ તક્ષશિલા, અજંટા, ઈલોરા, તાંજોર એવાં એવાં પુષ્કળ સ્થળે) તેવી જ હાલતમાં દેખાય છે.

પરંતુ ભારત વર્ષમાં આખરે એ જ્યોતિ બુઝાઈ-એ ચિરાગ કાયમ જ્વલંત ન રહ્યો. એની ભિક્ખૂસંસ્થા શિથિલ થતી ચાલી. વચ્ચે કોઈ અશોક જેવો સમર્થ ઉદ્ધારક પુરુષ ન પાકયો. જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મ એ બન્નેની તુલના કરીએ તો ભારતવર્ષમાં જૈનધર્મના પ્રાણ અને પ્રતિષ્ઠા આગળ બૌદ્ધધર્મ પછાત જ રહ્યો અને શ્રી શંકરાચાર્યના કાળમાં સૌથી ભારે એ બૌદ્ધધર્મને જ વેઠવું પડયું. અને

આખરે એ બૌદ્ધધર્મ ભગવાન બુદ્ધની જન્મભૂમિ ભારતવર્ષમાં હતો ન હતો થઇ ગયો. બૌદ્ધધર્મમાં આવેલી ઓટ ભારતવર્ષમાં તો આજ સુધી તેવાજ સ્વરૂપે ટકી રહી.

બૌદ્ધધર્મનું આ એક સંક્ષિપ્ત ઐતિહાસિક ચિત્ર છે.

બૌદ્ધધર્મની એ ઓટે કેટલાક વિષયોમાં સમાન માન્યતાવાળા જૈનધર્મ પર પણ પોતાની અસર ઓછી કરી નથી. અને તે આપણે ઠેઠ શ્રી હરિભદ્રસૂરિના કાળ પહેલાંથી સ્પષ્ટ જોતા આવ્યા છીએ. એ વિકાર ચાલ્યો આવતો હતો તેવામાં વળી શ્રીમાન શંકરાચાર્યના વખતમાં [કે જે ઈતિહાસ પાછળ આવશે] એક તરફથી જૈન ધર્મના સાધુઓનું શૈથિલ્ય અને બીજી તરફથી વૈષ્ણવ અને શૈવ સંપ્રદાયોનો ત્રાસ જૈનધર્મની કસોટી કરી રહ્યો હતો તેવાજ સમયમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનું આગમન થયું હતું.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે સિદ્ધરાજ જયસિંહ અને કુમારપાળની પ્રશંસા મેળવી જૈન શાસનની સેવા બજાવવા તૈયાર થાય છે. અને કેટલુંક પોતાના જીવન [illegible] આ પ્રશંસ્ય કાર્ય કરે છે; પરંતુ તેમ છતાં પણ શૈથિલ્યનો નાશ કરી શક્યા નહીં (તે આપણે) આગળ જોઈશું [illegible]

વેદધર્મ અને ક્રાન્તિ

હિન્દુ ધર્મમાં પૂર્વકાળથી માંડીને આજ સુધીમાં દેશ, કાળ, લોકમાનસ અને પરિસ્થિતિને અંગે ભિન્ન-ભિન્ન કાર્યક્ષેત્રમાં ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુઓથી ક્રાન્તિ વિકસી છે, જૈન ધર્મના મધ્યમ યુગનું જે ચિત્ર આપણે આગળ જોઈ ગયા તેજ રીતે વેદધર્મનો મધ્યમયુગ પણ ખરેખર વિદ્યાયુગ છે. મધ્યમયુગના પ્રારંભમાં હિન્દુ ધર્મના એ મહાન પ્રવાહમાંથી ઝીણી છતાં સ્વચ્છ, ભિન્ન છતાં એક જ મહાસમુદ્રને પંથે જનારી પૃથક્ પૃથક્ નિર્ઝરણીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે. તેને દર્શનો તરીકે આપણે ઓળખી શકીશું.

દર્શનોનું મંતવ્ય

હરિભદ્રસૂરિના યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયમાં આવેલા चित्रात्तु। देशनैतेषाम् (કે જેનો સવિસ્તર અર્થ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ.) પ્રમાણે એ બધાં દર્શનોનો હેતુ અને દર્શનકારોનું મંતવ્ય ખરેખર શુભ હતાં તે આપણે જાણી શકયા છીએ.

જો કે આ બધાં દર્શનોના તત્ત્વવિધાનોમાં અંતર છે ખરૂં અને તેથી તત્ત્વના ઊંડાણમાં નહિ જનારા પંડિત મૂર્ખો ખૂબ લડયા છે અને હજુએ લડે છે. એ વાત સાવ સાચી છે. પરંતુ તેનું કારણ એ લડનારની મૂર્ખતા સિવાય બીજું કશું નથી દર્શનના સંસ્થાપકો તો મહાન તત્ત્વજ્ઞ, બુદ્ધિમાન અને લોકકલ્યાણના ઈચ્છુક હતા. અને તેથીજ એક પક્કા સુધારક તરીકે તેમણે તે કાળ, પરિસ્થિતિ અને સંયોગો

જોઈને લોકોને સન્માર્ગે વળાવવા માટેજ તે તે સિદ્ધાંતો રજુ કર્યા હતા.

દર્શનકારોનો હેતુ

પોતાની પૂજા કે પ્રતિષ્ઠાનો તે મહાપુરુષોને લગીર પણ લોભ હોય તેમ માની શકાતું નથી. તેમ પોતાનો મત સ્થાપવાની પણ વાસના હોય તેવું દેખાતું નથી. દરેક મહાપુરુષો કેવળ લોકકલ્યાણના ઇચ્છુક હોય છે. અને તેથી સુધારક તરીકેનું કાર્ય કરવામાં તેમને ખૂબ વેઠવું પડે છે. છતાં તેજ કાર્ય તેઓ હાથપર ધરવાની પોતાની ફરજ સમજે છે અને તે બજાવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઓછો યા વધુ ભોગ આપી જાય છે. આ રીતે જ દર્શનોની ઉત્પત્તિ છે [illegible] કે તેઓનાં સિદ્ધાંતમાં ઉપલક દૃષ્ટિએ ભેદ પણ દેખાય [illegible] ખરો. પરંતુ તે ભેદ માત્ર તેને અધપરપરાથી અનુસરનાર તેના અનુયાયીએ નક્કર રૂપમાં કરી દીધેલો હોય છે. એટલે તેના દોષપાત્ર એ તે તે દર્શનના પ્રતિપાદકોને ગણવા [illegible] સાવ અસત્ય અને અણછાજતું છે

આ બધાં દર્શનો એકી સાથે જન્મ્યા નથી. પર[illegible] જેમ જેમ તેની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન થઇ છે, તેમ તેમ અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. અથવા પરિવર્તનશીલ હોવાથી તે[illegible] પરિવર્તન જેમ [illegible] ચાલ્યું આવે છે તેમ [illegible] વિશ્વનું મૂળ પરિવર્તન હોવાથી તેના મૂળ સ્વરૂપને [illegible] [illegible]

દોરનાર સમર્થ નેતા હોય છે ત્યાં સુધી તે પ્રવાહ સીધે પંથે એટલે કે વિકાસની વાટે ગતિ કરે છે; પરંતુ જ્યારે તેવા સમર્થ નેતાની ખોટ પડે છે ત્યારે તેમાં દિવસે દિવસે વિકૃતિ વધતી જાય છે.

દર્શનકાળ પછી

દર્શનકાળ પછી મતોનો કાળ આવે છે. આ કાળ વેદ ધર્મની છિન્નભિન્નતાનો દુઃખદ કાળ હતો. કાપાલિક, ક્ષપણક, શાક્ત, સૌરમત એવા એવા અનેક પાખંડી મતો નીકળી પડયા હતા અને ધર્મને નામે કેવળ અધર્માચારનાં વૃક્ષ ભારતવર્ષના હિન્દુ ધર્મમાં ઉગવા માંડયાં હતાં.

તેવામાં પૂર્વમીમાંસાના પ્રભાવક કુમારિલ ભટ્ટ પછી થોડાક જ સમય બાદ એક ભટ્ટપાદ કરીને કોઇ પ્રતિભા-સમ્પન્ન પુરુષ થઈ ગયા. એમણે વેદધર્મના વિકાર સામે પ્રબળ બંડ જગાવી વેદધર્મની વિકૃત થયેલી કર્મકાંડની ક્રિયામાં સુધાર આણ્યો છે. અને વિદર્ભ દેશના સુધન્વા ગામના મહારાજાને પોતાની જ્ઞાનશક્તિથી વશ કરી મત અને પંથો સામે ઝુંબેશ ઉઠાવી છે. સેંકડો બૌદ્ધોને વાદથી પરાજિત કીધા છે અને કેટલાકને તો પંચત્વ સુદ્ધાં પમાડયા છે.

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય

આદ્ય શંકરાચાર્યના કાળનિર્ણય સંબંધમાં હજુયે મતભેદ તેવો ને તેવો પ્રવર્તે છે. નિર્ણયાત્મક થઈ શકતું નથી પરંતુ સંયોગોનાં બલાબલનો તોડ કાઢી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોએ તેઓનો જન્મસમય વિ. સં. ૮૪૫ નો નક્કી કર્યો છે.

તેઓની જન્મભૂમિ મલબાર તરફના કેરલ દેશનું કાલપી ગામ તેમના પિતાનું નામ શિવગુરુ અને માતાનું નામ સતી.

તેમના માતાપિતાના સદ્ગુણો ખરેખર 'યથાનામ તથાગુણ' જ હતા. તેમના પિતા એક ઉચ્ચ કોટિના ધર્મસંસ્કારી હોવા ઉપરાંત મહાજ્ઞાની હતા. અને શિવના પરમ ભક્ત હતા. ઘણી મોટી વયે તે દમ્પતીના ગાર્હસ્થ્ય જીવનના ફળ સ્વરૂપે શ્રીમાન શકરાચાર્યનો જન્મ થયો હતો.

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય બાલ્યવયથી જ બૃહસ્પતિ શા હતા તેમનું ભવ્ય લલાટ તેમની સમર્થ પ્રતિભાને સૂચવ હતું તેમની આંખોમાં વિશ્વને આંજી નાખે તેવું દિ તેજ હતું.

ટુંક સમયમાં તે એક સમર્થ વિદ્વાન તરીકે ગણા તેમણે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પછી ગૃહસ્થાશ્રમ હોવો જ જોઈએ વૈદિક રૂઢિ સામે મહાન વિરોધ ઉઠાવ્યો અને પોતા જીવનકાર્યમા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવે જનતાને દેખે ન ચેતના સ્ફુરાવી નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય અસાધ્ય નથી તે સા પરંતુ તેનુ ચેતના[illegible] [illegible] પૃષ્ઠમા આજ [illegible] ચમકી [illegible]

[illegible]

અદ્ભુતતાઓ, અતિશયોક્તિઓ અને સાંપ્રદાયિકતાઓ ભરી છે કે તેમાંનું સત્ય શોધવું એ વિચારક માટે મહા મુંઝવણનો પ્રશ્ન થઈ પડે છે.

મધ્યાવાર્ય નામના અદ્વૈત મતના પ્રતિપાદક આચાર્યે શ્રીમાન શંકરાચાર્યના જીવનચરિત્ર રૂપે 'સંક્ષેપ શંકરજય' નામનો પદ્યાત્મક ગ્રંથ લખ્યો છે જો કે તે કાવ્ય અને ભાષાની દૃષ્ટિથી તો ઉત્તમજ છે પરંતુ તેવા આચાર્યનું આ કાવ્ય પણ તેવા દોષોથી વંચિત રહ્યું નથી.

ક્રાન્તિકાર શંકરાચાર્ય

ખરી રીતે શ્રીમાન શંકરાચાર્યના સ્વતંત્ર ગ્રંથોપરથી જણાય છે કે તેઓ એક પ્રબળ ક્રાન્તિકારી પુરુષ હતા. તેમના પ્રત્યેક વાક્યોમાં ક્રાન્તિની છાયા તરવરી રહે છે. તેમણે વેદાંતને આધ્યાત્મિક કસોટીથી ખૂબ કસ્યું છે. અને કર્મકાંડની શુદ્ધિની સાથે જ્ઞાનની પરમ આવશ્યકતા પણ સમજાવી છે.

> वदन्तु शास्त्राणि यजन्तु देवान् ।
> कुर्वन्तु कर्माणि भजंतु देवता ॥
> आत्मैक्य बोधेन विना न मुक्तिः ।
> न सिध्यति ब्रह्म शतांतरेऽपि ॥ (વિવેકચૂડામણિ)

શાસ્ત્રોનાં ઉચ્ચારણ કર્યા કરો કે દેવોને બાહ્ય યજ્ઞ કરો, સમજણ વિહૂણી જડક્રિયાઓ કર્યા કરો, કિંવા ભલે દેવોની પૂજા કરો, કશું વળવાનું નથી. જ્યાં સુધી એક આત્માની ઓળખાણ ન થાય ત્યાં સુધી હજારો જન્માંતરે પણ મુક્તિ થવાની નથી માટે આત્મભાનની જિજ્ઞાસા કરો.

ધર્મને નામે ચાલતાં ધતીંગો છોડી દો અને વળી એમ કહ્યું છે કે, "प्रतिमादिषु विष्ण्वादि बुद्धयध्यासः" અર્થાત પ્રતિમા પોતે દેવ નથી, પરંતુ દેવનું માત્ર તેમાં આરોપ કરવામાં આવે છે. [અર્થાત્ કે તે લાકડીની જેમ કોઈ નિર્બળજનને માત્ર અવલંબન છે તે ન ભૂલાય]

આથી તેમની કાન્તિનાં પૂરમાં કર્મકાંડની શુષ્ક ક્રિયાઓ અને મૂર્તિપૂજાના વિકાર સામેનાં પ્રબળ રોષનાં મોજાંઓ ઉછળતાં સ્પષ્ટ દેખાય છે.

સિદ્ધાંત પ્રચાર

આ માન્યતાના પ્રચાર માટે તેમણે ઘણાં ભાષ્યો રચ્યાં છે વેદ પરનું શંકર ભાષ્ય, (શારીરિક ભાષ્ય) ઉપનિષદો પર ભાષ્યો, સનત સુજાતીય ભાષ્ય અને ગીતા ભાષ્ય પણ રચ્યું છે [આ ભાષ્યો કરવાની પ્રથા તો છે અર્વાચીન કાળ સુધી પણ તેમના અનુયાયીઓમાં ચાલુ રહેલી જોવા પામી છે, અને માત્ર તે તેમના જ્ઞાનની [illegible] આદિત્યમાળ સમાઈ નથી ગઈ, પરંતુ કાન્તિરૂપે વિકસી [illegible] આ કાન્તિના પ્રચાર માટે તેમણે [illegible] ભારતમાં પરિક્રમા કરી [illegible] ઉત્તરમાં [illegible] સુધી અને પૂર્વ પશ્ચિમમાં [illegible] સુધી [illegible] [illegible] [illegible] છે

[illegible]

વાદ અને ચર્ચાઓ કરવાનું તે ચૂકયા નથી. જૈમિનિઋષિના ભક્ત મંડનમિશ્ર અને શંકરાચાર્યજીનો સંવાદ લગભગ પ્રખ્યાત છે. કેરલનો રાજશેખર અને વિદર્ભનો સુધન્વા બન્ને રાજાઓ આદ્ય શંકરાચાર્યના શિષ્ય હતા. કાપાલિક મતોનું ખંડન કરવામાં તેમની જબ્બર સહાય તેમને કારી નીવડી હતી.

આ રીતે અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદક આદ્ય શંકરાચાર્યનો ળ વેદધર્મની મહાન ક્રાન્તિનો કાળ હતો અને બ્રાહ્મણધર્મની કૃતિને સુધારવાના પ્રયાસમાં તેમનો જબ્બર ફાળો છે એમ હ્યા સિવાય રહી શકાતું નથી.

કેટલાક કલ્પે છે તેવા તેઓ વિતંડાવાદી નહિ પણ એક સાચા ધર્મસુધારક અને પ્રતિભાપૂર્ણ વિદ્વાન હતા.

શંકરાચાર્ય પછી

શ્રીમાન શંકરાચાર્ય પછી વૈષ્ણવમતમાં દક્ષિણ ભારતમાં શ્રીરંગ ગામમાં રામાનુજ નામે એક સમર્થ આચાર્ય થઈ ગયા છે. તેમનો સમય વિ. સં. ૧૧૦૭ થી ૧૧૯૪ નો છે. તેમણે વૈષ્ણવ ધર્મને મ્હલાવ્યો છે.

આવાજ સમયમાં કલચુરિના મહારાજ વિજ્જલના બસવ નામના બ્રાહ્મણે વિ. સં. ૧૨૧૩-૧૨૨૪માં શૈવ ધર્મમાં એક લૈંગાયત નામના નવા મતની સ્થાપના કરી છે. આ લૈંગાયતીઓએ (કે જેઓ વીર શૈવના નામે ઓળખાતા; તેઓએ) જૈન ધર્મના અનુયાયીઓને શૈવમતમાં ભેળવવા માટે ખૂબ સતાવ્યા છે, રીબાવ્યા છે.

આ રીતે હેમચંદ્રાચાર્ય પછીનો અને પૂર્વનો વૈષ્ણવ અને શૈવપંથની બોલબાલાનો કાળ હતો. તેમાં બૌદ્ધે સૌથી ભારે સહેવું પડયું છે અને તે ૧૩મા સૈકામ આખાયે ભારતવર્ષમાંથી સાવ નષ્ટપ્રાયઃ થઇ ગયો છે. જૈન ધર્મને પણ કંઈ ઓછું વેઠવું પડયું નથી. [શ્રી હે દ્રાચાર્યના જીવન કાળમાં ક્રાન્તિની વ્યાપકતા ન થવાનું મુખ્ય કારણ છે.]

જ્યાં મહારાજાઓના ઓઠાં નીચે ધર્મઝનુનથી ધર્મોને છડેચોક અન્યાય જ કરાતો હોય ત્યાં બીજી આ રાખી શકાય? પરંતુ આવી કપરી કસોટીમાંથી પણ ધર્મ પસાર થઈ શકયો હોય તો તેનું મુખ્ય કારણ મૌલિકતામાં રહેલી અનેકાંતતા, અહિંસા અને વ્યાપકતા જ છે.

વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના રામાનુજ આચાર્ય પછી બીજા મધ્વાચાર્ય (જેનું બીજું નામ આનંદ તીર્થ અથવા [illegible]) સં. ૧૨૫૬-૧૩૩૫માં થયા. તેમણે દ્વૈત પ્રતિપાદન કર્યું

[illegible]

ા. છતાં તેમણે અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદન પછી વિકૃતિ એકાંતતા ન રહેવા દેતાં દ્વૈતમતનું પણ શિષ્ટ દષ્ટિબિંદુથી ાદન કર્યું છે.

ત્યારબાદ બેલારી જીલ્લામાં વસતા નિમ્બ નામની ણ જાતિમાં જન્મેલા નિંબાર્ક નામના આચાર્યે વિ સં. ૧૩ મા સૈકામાં ભેદાભેદ વાદનો પ્રચાર કર્યો છે.

અને ત્યારબાદ તેલંગુ પ્રદેશમાં વલ્લભાચાર્ય કે જે વિ. ૧૫૩૬ થી ૧૫૭૮માં થયા. તેમણે શુદ્ધાદ્વૈતના સિદ્ધાંતનું તેપાદન કર્યું છે. આ ગ્રંથના ચારિત્ર નાયકના આ આચાર્ય ક્ષીરૂપ હતા. તેઓએ ક્રાન્તિકાર લોંકાશાહની ક્રાન્તિમાંથી ાનસીપૂજા એ મૂર્તિપૂજાથી શ્રેષ્ઠ છે એ જાતનો ફણગો ધિો છે અને તે દ્વારા વૈદિક ધર્મમાં પણ તેનો પ્રકાશ કર્યો છે.

આ સિવાય વેદધર્મમાં શ્રી શંકરાચાર્યના ગુરુ ગોવિંદાચાર્ય અને શિષ્ય સુરેશ્વરાચાર્ય, ઉવ્વટાદિ વેદ ભાષ્યકારો પાશુપત ધર્મના કલયુગના આદ્ય શિવાચાર્ય બકુલીશ, તેના અનુયાયી ભાસર્વજ્ઞ વગેરે જ્યોતિર્ધરો થયા છે. તેમણે સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં ક્ષેત્રો ખેડયાં છે.

ભક્તિ યુગ

હિન્દુ ધર્મના આ મધ્યમ યુગ પછી અર્વાચીન યુગમાં ભક્તિ મહાત્મ્યનો ફાલ વિકસે છે. જડક્રિયા અને શુષ્કજ્ઞાન બન્નેનો પરિહાર થાય છે.

કબીર, દાદુ, નાનક વગેરે મહાપુરૂષો એ ભક્તિયુગના સ્રષ્ટાઓ છે.

બંગાળી આચાર્ય ચૈતન્યદેવ કે જેઓ વિ. સં. ૧૫૪૨-૧૬૧૦ માં થઇ ગયા છે તેઓનો પણ આ ભક્તિયુગમાં જબ્બર ફાળો છે.

આ રીતે આપણા ચારિત્રનાયક શ્રીમાન લોંકાશાહના કાળ સુધીનો એ વેદધર્મનો પણ સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ પૂર્ણ થાય છે.

ક્રાન્તિના સમીક્ષા અને લોંકાશાહ

આવી રીતે હિન્દના ત્રણ મુખ્ય અને મહાન ધર્મો-વેદધર્મ, જૈનધર્મ અને બૌદ્ધધર્મમાં ક્રાન્તિની અનેક ચિનગારીઓ આવી અને બુઝાઇ ગઈ. એ ચિનગારીના ચિનગારીઓ જ્વલંત ન રહ્યા. કારણકે એ મધ્ય યુગની ક્રાન્તિઓ પાંડિત્યના પ્રતિપાદન હતા, વિતંડાવાદની જમાવટથી [illegible] [illegible] કરવા મનામણ તરફ વિશેષ લક્ષ્ય હતું [illegible] લઈને જ માનસિક હિંસા હતી, વેર હતાં; ટુંકામાં ધર્મને [illegible] [illegible] હતું [illegible] પણ હિન્દને માટે પંદરમો સૈકો [illegible] [illegible] પડઘાનો ત્રાસ મતને ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારતો [illegible] [illegible] ધાર્મિક ઝનુને નિર્દયતાનું પૈશાચિક સ્વરૂપ પકડયું હતું [illegible] હિંસાકાંડ થતી ધર્મના કેન્દ્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન [illegible] [illegible] [illegible] ઇતિહાસનો [illegible]

[illegible]

કુળ અને શીલથી ઉચ્ચ ગણાતા એક ખાનદાન કુટુંબમાં જૈન સમાજનો એ માર્ટિન લ્યુથર જર્મનીના ધર્મ ક્રાન્તિકાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા માર્ટિન લ્યુથર પહેલાં ૫૦ વર્ષે જન્મ્યો. તેની ક્રાન્તિનાં આંદોલનોએ જાણે કાં એ જર્મનીના માર્ટિન લ્યુથરને જન્મ આપ્યો હોયની! એટલું જ નહિ બલ્કે ભારત-વર્ષમાં પણ ત્યાર પછી અનેક ક્રાન્તિકારો જન્માવ્યા. આ રીતે અર્વાચીન યુગના ઇતિહાસમાં પ્રથમ ક્રાન્તિકાર તરીકેનું પ્રથમ માન જીતી જનાર એ વીર લોંકાશાહ ખરેખર આખાયે લોક-માનસને દોરનાર સાચો લોંકાશાહ એટલે કે લોકસાધુ-લોકનેતા પાક્યો છે.

જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં પણ તેની ક્રાન્તિ ખરેખર અદ્વિતીય, અપ્રતિમ અને અદ્ભુત છે. આ ક્રાન્તિની દિશા પણ સાદી અને સરલ છતાં પ્રભાવશાળી અને તેજોમય છે. લોંકાશાહનું કાર્ય ધીમું છતાં પુષ્ટ અને બળવત્તર છે. તેના જીવનમાં ખરેખર ઢુંઢકવૃત્તિ એટલે કે સત્ય શોધકતાના હરેક પ્રસંગે પગલે પગલે દર્શન થાય છે. આ વખતે જૈનત્વનું એ નિગૂઢ અને પરમ સત્ય ભગવાન મહાવીર પછી બરાબર ૨૦૦૦ વર્ષે પોતાની ઉપરના જીર્ણ અને મલિન થયેલાં ખોખાને ઉડાડી તદ્દન વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં ઝગહળી ઉઠે છે. કેવી એ અપૂર્વ પળ! ધન્ય હો એ વિજેતાને!

પ્રબળ રૂઢિ અને પ્રબળ સત્તાશાહીથી દેવાઈ ગયેલી જનતા સમક્ષ એ પરમ સત્યને યથાર્થ રૂપમાં પ્રગટ કરતાં તેને કેટલું શોષવું પડ્યું હશે એ જ્યારે કલ્પના કરીએ છીએ ત્યારે ખરેખર તેમની અડગતા, ધૈર્ય, સત્યનિષ્ઠા, શાસન-

[illegible]

"[illegible] ૨૦૦૧ [illegible]

અને [illegible]"

આ ભવિષ્ય કથન અનુસાર બધું થયું [illegible]
આવે છે કારણ કે મહાવીર નિર્વાણ પછી [illegible]
સંવત આવ્યો અને વિક્રમ સંવત ૧૫૩૧માં [illegible] ૨૦૦૧ [illegible]
જૈનધર્મના તત્ત્વોનું ઉત્થાપન કર્યું [illegible]
લોંકાગચ્છ નીકળ્યો અને નીકળ્યો તેને [illegible]
અને તેના ઉપદેશકો સ્થળે સ્થળે પ્રભાવ [illegible]
વર્ષમાં તે ધર્મમાં લાખો માણસો ભળ્યા. આ [illegible]
ભવિષ્યવાણી ખરી ઠરે છે (જૈન સમાજના પ્રસિદ્ધ [illegible]
શ્રી વાડીલાલભાઈની ઐતિહાસિક નોંધમાંથી)

ાગળ ધપતાં શ્રી લોંકાશાહના જીવનથી જોઈ શકીશું ાવાન મહાવીરનો એક સાચો અનુયાયી અને ભકત ણે શાસનના એ સંસ્થાપક, જૈન ધર્મોદ્ધારક પરમ ાગવાન મહાવીરની ભક્તિ માત્ર તેમની પૂજા કરીને ગાઈને સમાપ્ત કરી નથી. તેણે તો એ લોકકલ્યા- રમનાયક, પતિતોને પાવન કરનાર, ભૂલેલાના ભોમિયા ભગવાન મહાવીરના સત્યને શોધવા માટે તેમના દિત સૂત્રરત્નાકરમાં જીવન સમર્પી શોધન કર્યું છે અને વાહીરોને શોધીને એ પ્રકાશ ફેંકી ફેંકી, જનતાને ધર્મનો રાહ સ્પષ્ટ રોશન કર્યો છે.

ભગવાન મહાવીર પછી ૨૦૦૦ વર્ષ વીત્યાંનો એ પ્રભા- ા કે જેના પ્રાદુર્ભાવથી વરસો થયાં સુષુપ્ત થયેલી અને ારમાં અહીં તહીં ગોથા ખાતી એ જૈન જનતા ફરી ાર જ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. એ દૃશ્ય કેવું ભવ્ય , દિવ્ય હશે! હજારો વર્ષની ઝંખના પછી જે ક્રાન્તિ ફરી સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ તે ઝીલનારનો આહ્લાદ પણ કેવો ુપમ હશે! તે અત્યારે કલ્પનાનો વિષય હોવા છતાં જાણે ક્ષાત્કાર ન થતો હોય તેમ ક્રાન્તિની નવચેતના જગાડે છે. ા ક્રાન્તિના ફુંઢકો!–શોધકો અને પિપાસુઓ! ચાલો એ ાન્તિકારના જીવનપથમાં પગરણ માંડીએ.

લોંકાશાહનું બાલજીવન

દિલ્હીની સલ્તનત નીચે આવેલા એ અમદાવાદમાં તે ગુજરાત સુબાનુ સામ્રાજ્ય હતું. મુસલમાનોની રાજ્યસત્તા

થઇ તેમના પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે. અને સાથે સાથે એમ પણ હવે તો સ્પષ્ટ દેખાઈ રહે છે કે જે કાર્ય શાસનની વિરલ વ્યક્તિઓના અથાગ પ્રયાસ છતાં ન બન્યું તે તેમણે તુરત જ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું.

આ પરથી એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમનો આ પ્રયત્ન આ જન્મનો જ નહિ પરંતુ અનેક જન્મનો હોવો જોઈએ આ સ્થળે એક જૈનશાસ્ત્રનો નીચેનો ઉલ્લેખ તે માન્યતાનુ સ્પષ્ટ પ્રમાણ આપી રહ્યો છે.

"કહેવાય છે કે, મહાવીર દેવને વાંદવા આવેલા શક્રેન્દ્રે એક વાર પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે ભગવાન! આપના જન્મ નક્ષત્રે ભસ્મગ્રહ ત્રીસમો ૨૦૦૦ વરસની સ્થિતિનો બેઠો છે તે શું સૂચવે છે?' ભગવાને ખુલાસો કર્યો કે "૨૦૦૦ વરસ સુધી શ્રમણ-નિર્ગ્રંથ-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાની ઉદય પૂજા નહિ થશે, એ ભસ્મગ્રહ ઉતર્યા પછી ધર્મ પાછો ઝળકી ઉઠશે અને પૂજવા યોગ્ય પુરૂષો પૂજાસત્કાર પામશે."

આ ભવિષ્ય કથન અક્ષરસઃ ખરૂં પડતું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે કારણ કે મહાવીર નિર્વાણ પછી ૪૭૦ વર્ષે વિક્રમ સવત આરંભો અને વિક્રમના સવત ૧૫૩૧માં લોંકાશાહે [illegible] તત્ત્વોનુ શોધન કર્યું, મતલબકે ૨૦૦૧ વર્ષે [illegible] નીકળ્યો અને નીકળ્યો તેવોજ ચોતરફ ફેલાયો [illegible] સ્થળે સ્થળે પૂજાવા લાગ્યા [illegible] બન્યા આ જોતા ભગવાન [illegible] મહારાજના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વ [illegible] નોંધનાધાં)

ગવાન મહાવીર અને લોંકાશાહ

આગળ ધપતાં શ્રી લોંકાશાહના જીવનથી જોઈ શકીશું
: તે ભગવાન મહાવીરનો એક સાચો અનુયાયી અને ભક્ત
હતો. તેણે શાસનના એ સંસ્થાપક, જૈન ધર્મોદ્ધારક પરમ
પિતા ભગવાન મહાવીરની ભક્તિ માત્ર તેમની પૂજા કરીને
કે ગુણુ ગાઈને સમાપ્ત કરી નથી. તેણે તો એ લોકકલ્યા-
ણના પરમનાયક, પતિતોને પાવન કરનાર, ભૂલેલાના ભોમિયા
સમાન ભગવાન મહાવીરના સત્યને શોધવા માટે તેમના
પ્રતિપાદિત સૂત્રરત્નાકરમાં જીવન સમર્પી શોધન કર્યું છે અને
એ જવાહીરોને શોધીને એ પ્રકાશ ફેંકી ફેંકી, જનતાને
સાચા ધર્મનો રાહ સ્પષ્ટ રોશન કર્યો છે.

ભગવાન મહાવીર પછી ૨૦૦૦ વર્ષ વીત્યાંનો એ પ્રભા-
તકાળ કે જેના પ્રાદુર્ભાવથી વરસો થયાં સુષુપ્ત થયેલી અને
તિમિરમાં અહીં તહીં ગોથા ખાતી એ જૈન જનતા ફરી
એકવાર જ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર કરે છે. એ દૃશ્ય કેવું ભવ્ય
અને દિવ્ય હશે! હજારો વર્ષની ઝંખના પછી જે ક્રાન્તિ ફરી
નવસ્વરૂપે પ્રગટ થઈ તે ઝીલનારનો આહ્લાદ પણ કેવો
અનુપમ હશે! તે અત્યારે કલ્પનાનો વિષય હોવા છતાં જાણે
...કાર ન થતો હોય તેમ ક્રાન્તિની નવચેતના જગાડે છે.
...ાન્તિના ફુલકો!–શોધકો અને પિપાસુઓ! ચાલો એ
...કારના જીવનપથમાં પગરણ માંડીએ.

લોંકાશાહનું બાલજીવન

દિલ્હીની સલ્તનત નીચે આવેલા એ અમદાવાદમાં તે
...ત સુત્રાનુ સામ્રાજ્ય હતું. મુસલમાનોની રાજ્યસત્તા

હોવા છતાં હિન્દુઓનો હિસ્સો રાજ્યકારોભારમા હજુ જેવો ને તેવોજ હતો. એક લોકોક્તિ કહેવામાં આવે છે કે, 'વણિક વિના રાવણે રાજ્ય ખોયું' તે રીતે વણિકચાતુર્ય પ્રાચીનતાથી ચાલ્યું આવે છે. હજુએ તે નિર્વારસ ગયું નથી.

અમદાવાદમાં રાજ્યકારોભારમાં એક ઉત્તમ સ્થાન ભોગવતા હેમાભાઇ નામના એક શાહ વસતા હતા. તેઓ ચતુર. કાર્યદક્ષ હોવા ઉપરાંત અંતઃકરણના ગંભીર અને સરળ હતા અધિકાર મળવા છતાં તેમનામાં ગર્વનું નિશાને ન હતું તેમની પ્રતિભા અસામાન્ય, તન્દુરસ્ત કંચનવરણી કાયા, પહોળી છાતી, ઉંડાં અને વિશાળ નેત્રો તેની સજ્જનતા ને પુણ્યશાળીતાનો પરિચય કરાવતાં હતાં.

શુભ સમય અને સુજન્મ

સંવત ૧૪૮૨ ના નૂતન વર્ષને બેસી ચૂકયાને હજુ માંડ પંદર દિવસ પૂરા થયા અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રિએ ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ તિથિના પુણ્યોત્સવ ઉજવ્યાનો જનસમુદ્રને હજુ થાકેય ઉતર્યો નહતો. એ વીરના પંથને ઉજાળવા કોઇ મહાન ક્રાન્તિકારને જન્માવવાની ઝંખના હો! [illegible] પ્રકટની જતી હતી ત્યા તો ઉંચા આભમાં શુધ [illegible] પૂર્ણ [illegible] પધાર્યા [illegible] ના અંગે અંગમાં નવચેતનાને [illegible] પૂર્ણિમાનો એ પૂર્ણ ચંદ્રમ ગગનાંગણમાં [illegible] હતો માનવસમુદ્ર એ [illegible] એજ ઉદ્યાન [illegible] હતું.

"ઉગ્યો સખી સૃષ્ટિનો શણગાર
ઉગ્યો સખી સૃષ્ટિનો શણગાર હાં....
ચાલ ચાલ જોવાને ચંદ્રમા...."

આ પ્રસંગે હેમાભાઈ પોતાના ગૃહમંદિરની સમીપ ખાટપર બેસી ચિંતનમાં ગરકાવ થયા હતા. થોડીક વારે તેની આંખ ચંદ્રમા સામે પડે અને તરતજ વીંચાઈ જાય, હેમાભાઇના હૃદયમાં ઉંડી ઉંડી અગમ્ય વેદના થઈ રહી હતી. ઘડીમાં એમનું હૈયું ઉચ્ચારે કે અધિકાર અને સંપત્તિ શા ખપના ? વળી ઘડીવારે તેનું મુખ પદ્મકમળની માફક ખીલી ઉઠે. ચાંદલીયામાં તેજની સાથે જાણે આશાના અંકુરો નવસ્ફુરણ જગાડતા હોય નહિ ! એમ હેમાભાઈના વદનપર આશા અને નિરાશાના ભાવો વ્યક્ત થઈ જતા હતા.

તેવામાં અચાનક સામેથીજ કોઈ વિજળીને વેગે દોડી આવ્યું અને શ્વાસ રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય બોલ્યું: "મોટાભાઈ ! વધાઈ આપું ? બાને પુત્રરત્નનો જન્મ થયો છે. હેમાભાઈની આંખોમાં હર્ષના આંસુ ઉભરાયાં. તેમના ગાત્રેગાત્ર ખીલી ઉઠયા. વધાઈ આપનારના હાથમાં તેમણે રૂપાનાણું મૂક્યું વધાઈ ખાનાર ખુશ ખુશ થઈ દોડી ગયું.

હેમાભાઈ ફરી ફરી અમ્બર ભણી દૃષ્ટિ નાખતા જાય અને પૂર્ણેન્દુનાં દર્શન કરતાં કરતાં આવો શીળો મનોહર પ્રકાશ પોતાની ઉગતી આશા જીવનમાં જન્મે એ ભાવના ભાવતા જાય.

લોંસાશાહનું બાલ્ય

'પુત્રના લક્ષણ પારણામાંજ જણાય' તે લોકોક્તિ પ્રમાણે

નવપ્રસુત બાળકનાં લક્ષણોજ કહી આપતાં હતાં કે તે આ વિશ્વના મહાપુરૂષોની નામાવલિમાં પોતાનું નામ ઉજ્વળ બનાવશે.

તેમની ફઈબાએ તદનુરૂપ નામ પણ લોંકાશાહ રાખ્યું. તેમના પિતા અમદાવાદના શાહ, અને પુત્ર લોકના શાહ. આખાયે વિશ્વનો વહિવટ તેમના હાથે થવાનું જાણે સર્જાયું ન હોય! તેમ વય વધતાંની સાથેજ તેનામાં ગુણોનો વિકાસ થયે જતો હતો

પારણિયે ઝુલતા એ બાળકનાં વિશાળ નેત્રો ગગનને માપતાં માપતાં-વધતાં વધતાં વિશ્વની વિશાળતાનો સાક્ષાત્કાર કરતા હતાં. ભવ્ય કપાળ, ઘાટિલું શરીર, શાન્ત મુખમુદ્રા જાણે કોઈ પૂર્વ યોગી અવનિપર ઉતરી ન આવ્યો હોય! તેની નિર્ભયતા માતાપિતાને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકતી.

જ્યોતિષના જાણકારો તેના જન્મગ્રહો જોઈ કોઈ ધર્મનો ઉદ્ધારક થશે એવી એવી આગાહી આપતા હતા. કોઈ રેખા-[illegible] એ તેમને લાખોનો પ્રેરક અને પૂજક બનવાનું ભવિષ્ય [illegible] હતા કોઈ માનસ શાસ્ત્રીઓ એક મહાન તત્ત્વશોધ[illegible] તેમના મસ્તિષ્કમાં આશા રાખતા હતા.

[illegible] અને તેમના ધર્મપત્નીનો હરખ ઉરમાં માતો [illegible] નાર્થની ચિરંજીવી ભાવના સંપૂર્ણ થતી જોઈ [illegible] ઉછળતો હતી

[illegible]

[illegible] એ એમને પાકટજ્ઞાન [illegible] વિદ્યાના પ્રખર [illegible] એમને માટે જાણી

હતું. પાઠકજી પુસ્તકમાંથી પઠન કરાવે અને લોંકાશાહ તેના વિશાળ માનસમાં રહેલી ધારણાને વિકસાવતા જાય.

પુસ્તકનું પુસ્તક બીજે જ દહાડે જ્યારે પાઠકજી અક્ષરશઃ કંઠસ્થ થયેલું જૂએ ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયા કરે. આવી અપૂર્વ સ્મરણશક્તિ, ગ્રહણ કરવાની શક્તિ અને વિનયભાવની પ્રધાનતાને લઈને તેમણે થોડાજ વખતમાં વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું.

તે વખતે સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અર્ધમાગધી એમ ભાષાઓએ પોતાના સ્વરૂપે દેશ, કાળ, દેહ બંધારણ વગેરે કારણોથી ભિન્નભિન્ન દેશોમાં ભિન્નભિન્ન સ્વરૂપો પકડ્યાં હતાં. ગુજરાત દેશની ભાષાએ ગુજરાતી સ્વાંગ સજ્યો હતો. જો કે તે બાળસ્વરૂપમાં હતી, છતાંય તેનો આકાર તો સાવ પલટી ગયો હતો.

આખા ભારતવર્ષમાં માનવીઓના પરિચયમાં આવવાનું અને તેમને સમજાવવાનું કાર્ય જાણે તેમને જ ન કરવાનું હોય! તેમ તેમણે કેવળ ગુર્જર ભાષાજ નહિ પરંતુ તે વખતની આખા ભારતવર્ષની પ્રચલિત મુખ્ય મુખ્ય વિવિધ ભાષાઓ હસ્તગત કરી લીધી. ભાષાજ્ઞાન ઉપરાંત તેમણે પિતાજીના સંસ્કાર પ્રમાણે રાજનીતિનો પણ ઊંડો અભ્યાસ કર્યો. કળાકૌશલ્ય અને વ્યવહાર દક્ષતામાં તે નિપુણ બન્યા. તેમની લેખનકળા ખીલતી હતી. તેમના અક્ષરો તો જાણે મોતીના દાણા ન હોય! તેમ સ્વચ્છ, સુરેખ અને પ્રમાણોપેત હતા.

યુવાન લોંકાશાહ.

લગ્નજીવન

લોંકાશાહના જીવનમાં પંદરેક દીવાળીની આવજા થઈ હશે ત્યાં તો શીરોહીના સુપ્રસિદ્ધ શાહ ઓધવજીએ પોતાની વિચક્ષણ અને વિદુષી પુત્રી સુદર્શના કે જે यथा नाम तथा गुणा હતી તેને લોંકાશાહ જેવા શાંત, ગંભીર અને ધીમા યુવાન સાથે વરાવવાની ઠેઠ અમદાવાદ આવી હેમાભાઈ પાસે વિનંતિ કરી. ઓધવજીભાઈના પ્રેમભર્યા આગ્રહે હેમાભાઈને મૌની બનાવ્યા. તે કશોય પ્રત્યુત્તર ન વાળી શકયા.

ઓધવજી શાહ શ્રીફળ આપી ચાલતા થયા. થોડાજ સમયમાં આ બધું પતી ગયું. હેમાભાઈએ લોંકાશાહને બોલાવી પોતાની બધી પરિસ્થિતિથી તેમને વાકેફ કર્યા. વિનીત પુત્ર લોકાશાહ કશુંયે ન બોલ્યો. પરંતુ એના વદનપર વિરક્તિના ભાવ વાચી શકાતા હતા. તેનું માનસમંથન ઊંડાણમાં અવગાહન કરતુ હતુ. તેને આ વાતથી હર્ષ પણ ન થયો તેમ ખેદ પણ ન થયો વય સામાન્ય છતાં તેની ગંભીર અને શાન્ત મુખાકૃતિ જુગજુગ જૂના અનુભવની સાક્ષી પૂરતી હતી

થોડાજ સમય પછી હેમાભાઈ શાહના એકના એક પુત્ર લોંકાશાહના ખુબ ઠાઠમાઠથી દબદબા ભરી રીતે લગ્ન થયા. એ સંવત ૧૪૮૭ ની સાલે યુક્તયોગી લોંકાશાહ [illegible] અન્ય જનકવિદેહોની જેમ માયા અને મોહમાં [illegible] નિર્લેપ અને નિર્મોહી જીવન ગાળવા લાગ્યા [illegible] સમજીવન કેવલ દેહલગ્નરૂપે જ નહિ [illegible] પણ પરિણમવા લાગ્યું.

ત્રપ્રાપ્તિ

કાળાનુક્રમે દમ્પતિજીવનમાં સુખદ સહચારની સ્મૃતિરૂપે તેમને ત્યાં પણ એક પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઇ. શાહ હેમાભાઈને એ સમયે સંવત ૧૪૮૨ ની કાર્તિકી પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર સાંભરી આવ્યો. એ સ્મૃતિના સ્મારકરૂપે આ વીર લોંકાશાહના વીરપુત્રનું નામ રાખવામાં આવ્યું પૂર્ણચંદ્ર કે પુનમચંદ.

ગૃહસ્થ જીવન

લોંકાશાહનું ગૃહસ્થ જીવન બંને રીતે વિકસ્યે જતું હતું. યૌવનની અસર ભિન્ન ભિન્ન રીતે પલટા માર્યે જતી હતી. લોંકાશાહ હવે તો પોતાના પિતાને સ્થાને પહોંચી ગયા હતા. બુદ્ધિચાતુર્ય, ઉચ્ચ પ્રકારનું નૈતિક જીવન અને રાજ્યનીતિજ્ઞતાથી તે પોતાના સ્થાનનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ કર્યે જતા હતા. અનુકંપા, વ્યવહારદક્ષતા અને પ્રભાવ એ ત્રિપુટિથી તેણે પ્રજાવર્ગનો ખૂબ ચાહ મેળવ્યો હતો. જાતિમાં તો તેનું સ્થાન પિતાના વખતથી જ ઉચ્ચ કોટિનું હતું.

આંતર્ વેદના

આવી રીતે એક સુપુત્રના પિતા, રાજ્યાધિકારી, ગર્ભશ્રીમંત અને સફળ યશસ્વી વીર લોંકાશાહનું જીવન અતિ સુખદ અને આકર્ષક હતું. ભલભલા શ્રીમંતોને તેમના આકર્ષક જીવનની ઈર્ષા આવતી, તેમનું ગૃહસ્થજીવન ભલભલા માનવીઓનું ગર્વખંડન કરી શકતું હતું.

અન્યની દૃષ્ટિએ દિવ્ય દેખાતું આ જીવન પણ તેમના અંતઃકરણની ઉંડાણમાં રહેલા અસંતોષને હટાવવા માટે

છેવટ સુધી સફળ ન જ થયું. તેના અસંતોષની વેદના દિવસો દિવસ તીવ્ર અને તીવ્રપણે વધતીજ ચાલી.

અસંતોષનું કારણ

તેમના અસંતોષનું કારણ તેમને પોતાને પણ શોધતાં સાંપડે તેવું ન હતું ઘણીવાર તેના શોધન માટે તે પોતાના અંતઃકરણની ઉંડાણુમાં જ્યારે જ્યારે વ્યવહારિક જીવનથી નિવૃત્ત થતા ત્યારે ડોકિયું મારી જતા.

જીવનનું ધ્યેય, જીવનનો હેતુ, જીવનની પરાકાષ્ઠા, જીવનનો ઉદ્દેશ એવા એવા મહત્ત્વના વિષયો તેના મંથનનું મૂળ હતું કલાકોના કલાકો સુધી આ વિશ્વના કાર્યકારણ તેને વિચારગ્રસ્ત બનાવી મૂકતા. એ ઉચ્ચ પ્રકારની શય્યામાં પોઢેલા લોંકાશાહનું શૌર્ય તેને કોઇ પ્રાણ અને મનથી પર એવા વિજ્ઞાનકોષની ભીતરમાં લઈ જતું. તેને એમ વારંવાર લાગ્યા કરતું હતું કે મારે માટે કોઈ વિશાળ ક્ષેત્ર સર્જાયું છે. પ્રભાતના પ્રકાશની સાથે તે ઉત્સાહી થઈ ઉઠતા અને વળી પ્રવૃત્તિમાં જોડાતા.

વ્યવહારિક અને ધાર્મિક

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના જીવનમાં આ એક ખાસ વિશેષતા હતી તેઓ ધર્મ અને પ્રાણ એ બન્નેને સહચારી ગણતા. અર્થાત 'જ્યાં પ્રાણ છે ત્યાં ધર્મ હોવો જ જોઈએ, એ તેમનું જીવનસૂત્ર હતું ધર્મ એ પદાર્થનો સ્વભાવ છે' એ ભગવાન મહાવીરનું મહાસૂત્ર તેમની જીવન-પુસ્તકાવલિમાં સ્પષ્ટ વંચાતું હતું આથી તેમનું વ્યવહારિક જીવન પણ સ્ફટિક સમાન સ્વચ્છ અને નિર્દોષ હતું

એક મહાન રાજકર્મચારી છતાં અધિકારવાદનો લેશ પણ તેને ગર્વ નહોતો; ઉલટું તે એમ સમજતો કે રાજા અને પ્રજા બન્નેની સલામતી અને સ્નેહના સંરક્ષણનું આ મહાન જવાબદારીવાળું પદ છે. આથી તે પદ પર હોવા છતાં રાજકારણની ખટપટો, કાવાદાવા, રાજપ્રપંચો કે લાંચરુશ્વતોનાં પ્રલોભનોએ તેને સ્પર્શ કર્યો ન હતો, દયા અને દાન તો તેના જન્મસિદ્ધ સાથી હતા. પોતાના હાથ નીચેના માણસોને સંતોષવા, સમાજના દુઃખી માણસોના દુઃખનું ખરૂં કારણ જાણી તેને જડમૂળથી નાબુદ કરવા એ તો એનું ખાવાપીવા જેવું સહજ નિત્યકર્મ થઇ પડયું હતું.

દિવ્ય જીવન

સંયમ અને સાદાઇ તેના જીવનમાં વણાઈ ગયાં હતાં. મળેલી સાહ્યબી અને સાધનોનો એ હમેશાં સદુપયોગ કરતા. તેનો સંયમ દેહક્ષેત્રમાંજ સમાપ્ત નહિ થઈ જતાં વાણી અને મન સુધી વ્યાપક થઈ ગયો હતો. બહુ મિતભોજી, તેનું સ્વસ્થ શરીર માત્ર સાદાં અને પરિમિત વસ્ત્રોથી વિંટાયેલ છતાં તેનામાં અપાર આકર્ષણ દેખાતું. લોકોનાં ટોળેટોળાં તેની પાસે ઉભરાતા. ખરેખર લોંકાશાહ લોકોના કલ્પવૃક્ષ સમા સૌ કોઈને આશ્વાસનદાયક નીવડતા હતા.

કોઇને દાનથી, કોઈ ને દ્રવ્યથી, તો કોઇને આશ્વાસનથી તે સંતોષતા હતા. આ રીતે ધર્મ અને વ્યવહારની તેણે એકવાક્યતા સાધી હતી.

તેઓ કુળધર્મે જૈન હતા, પણ તેમનામાં સર્વધર્મ-સમભાવનું તત્ત્વ વ્યાપક હતું. તેઓ જૈન ધર્મને વિશ્વધર્મ

જેવું મહાન પાત્ર સમજતા. વૈષ્ણવો તેમને 'ગૃહસ્થ છતાં પાળે સંન્યાસ' એમ કહી ભાવ સંન્યાસી તરીકે ઓળખાવતા. જૈનો તેમને ધર્મપ્રાણના નામથી સંબોધતા. આ રીતે લોંકાશાહનો સુયશ ખૂબ ફેલાવો પામ્યે જતો હતો.

દિવ્યસંદેશ.

લોંકાશાહનું જીવન જેમ જેમ વિકાસ પામ્યે જતું હતું તેમ તેમ કાળ પણ કૂચકદમ કર્યે જતો હતો. લોંકાશાહનું આયુષ્ય સાડાચાર દશકા વિતાવી ગયું. એ હતો વિ. સંવત ૧૫૩૦નો ઉત્તરાર્ધકાળ. આજની રાત્રિ લોંકાશાહના મહામન્થનની હતી આજે એનું અંતઃકરણ એ ઉંડા અસંતોષના કારણને પામી ગયું હતુ. પ્રભાત થતાં પહેલાં તો તેને નિર્ણય સુદ્ધાં કરી લેવાનો હતો. યુગ યુગ જુના સંસ્કારો તેને ઘડી ઘડી ઉત્તેજીત કરતા હતા આ મૂંઝારીઓની વચ્ચે એક અવ્યક્ત તેજ તેને આજે દેખાયું.

લોંકાશાહના આન્તર્ચક્ષુ ઉઘડયા, અને તેને ક્રાન્તિ.... ક્રાન્તિ....ક્રાન્તિ ...એટલા શબ્દો નજરે પડયા. થોડીવારમાં તો 'જૈન ધર્મના ક્રાન્તિકાર ! ઉઠ ઉઠ, નિરાશ થવાનું કંઈ કારણ નથી' એમ ઉત્સાહની પ્રેરણાનો ધ્વનિ લોંકાશાહના કાને અથડાયો

હકીકતમાં જુએ છે તો એ બધુ સ્વપ્નવત બની ગયેલું જણાયું. લોંકાશાહના માનસમંથનનો તે અન્તિમ સમય હતો ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણની વીસ વીસ સદીઓ વીતી ગઈ હતી. પ્રભાત પડતાં લોંકાશાહે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. જૈન ધર્મની ક્રાન્તિનું [illegible] તેને [illegible]

પ્રસાતે તો લોંકાશાહના જીવનમાં નવયૌવન અને નવઉત્સાહ વ્યાપ્યાં આજથી એનું ઉત્તરાર્ધ જીવન વ્યવહારને ગૌણુ બનાવી ધર્મના પથે આગળ ધપ્યું. રાજકર્મચારીને બદલે આજથી તે ધર્મકર્મચારી બન્યા. રાજકારણુ છોડીને ધર્મ-કારણુમાં જોડાયા.

શ્રીમાન લોંકાશાહ સમાજમાં જોડાયા તે વખતે સમાજ કઈ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થતો હતો તે આપણે હવે વિચારીએ.

સમાજની પરિસ્થિતિ.

ભગવાન મહાવીર પછીથી માંડીને આજસુધી જૈન-ધર્મમાં અનેક જ્યોતિર્ધરો [કે જેમાંના મુખ્ય મુખ્ય પાત્રોની સમીક્ષા સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપણે આગળ કરી ગયા છીએ] પાક્યા છતાં હજી મહાન જ્યોતિની આવશ્યકતા હતી. સૌ કોઇ એમજ ઉચ્ચારતા કે 'જોઈએ છે કોઇ ઉદ્ધારક પુરૂષ, જોઈએ છે કોઇ ભગવાન મહાવીરનો સુપુત.'

સમાજમાં સડો.

અવ્યવસ્થા, રૂઢિયોનાં તાંડવનૃત્ય, સ્વાર્થ અને વિલાસની અતિમાત્રાએ જૈનસમાજને પણુ છોડયો ન હતો. અને એ સડો જૈનશાસનને દોરનાર સાધુવર્ગ સુધી પહોંચી વધ્યો હતો. તેમજ ધર્મને નામે ધતીંગ પણુ તેટલાંજ વધી પડયાં હતાં.

સામાજીક, રાષ્ટ્રીય અને ધાર્મિક ત્રણે ક્ષેત્રની અવન[illegible] થર બાઝ્યા હતા. ધર્મને નામે ગરીબ અને નિ[illegible] ચગદાઈ રહી હતી.

લોંકાશાહનું અંતઃકરણ ઉચ્ચારતું હતું કે ધર્મએ માત્ર વિકાસને પંથે લઈ જનારી સીડી છે. તેમાં અવનતિનો અંશ ન હોય. અને જો અવનતિ હોય તો તેનું કારણ ધર્મ કદી હોઈ શકેજ નહિ. એ વિકાસપ્રેરક સાચા ધર્મમાં તેને સામાજીક, રાષ્ટ્રીય અને આધ્યાત્મિક ત્રણે ક્ષેત્રની સલામતી લાગતી હતી. ધર્મ અને વ્યવહાર, ધર્મ અને રાષ્ટ્ર, ધર્મ અને સમાજ એ બધાં ભિન્ન ભિન્ન છે એ વાત તેને ગળે ઉતરતી ન હતી. આથીજ તેણે ધર્મક્રાન્તિનો ઝંડો ઉઠાવ્યો. વ્યાપી રહેલી ધર્માન્ધતામાંથી તેણે ધર્મનો પ્રકાશ ઝીલવા માટે ઝંપલાવ્યું.

એમના માર્ગમાં આ ત્રણ મોટા વિરોધક બળો જામી રહ્યાં હતાં. વિરોધક બળોનો વિકાર એટલો બધો ફેલાઈ ગયો હતો કે તેનો ઉકેલ લાવવામાં એકલી માત્ર માનવશક્તિ કાર્યકારી નીવડી શકે તેમ ન હતું. એમ લાગવા છતાંય દિવ્ય સંદેશ પછી ક્રાન્તિકાર લોંકાશાહના અખતરા ઉત્સાહપૂર્વક ચાલુજ રહ્યા.

એ વિરોધક બળો આ હતાઃ-

(૧) શ્રમણવર્ગનું શૈથિલ્ય

(૨) ચૈત્યવાદનો વિકાર

(૩) અધિકારવાદની શૃંખલા.

આ વિરોધક બળોએ કેક જ્યોતિર્ધરોને નિરુત્સાહી બનાવ્યા હતા, કેકને પોતાની જાળમાં ફસાવ્યા હતા અને કેકના ભોગ લીધા હતા.

શ્રમણવર્ગનું શૈથિલ્ય

[illegible]

નિર્ણય માટે શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કૃત સંબોધ પ્રકરણ અને જિનચંદ્ર સૂરિકૃત સંઘપટ્ટકમાં બહુ સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો છે કે જે તે સમયની પરિસ્થિતિ સમજવામાં ખૂબ આધારભૂત થશે.

"એ સાધુઓ સવારે સૂર્ય ઉગતાંજ ખાય છે, વારંવાર ખાય છે, માલમલિદા અને મિષ્ટાન્ન ઉડાવે છે, શય્યા, જોડા, વાહન, શસ્ત્ર અને તાંબા વગેરેના પાત્રો પણ સાથે રાખે છે, અત્તર ફુલેલ લગાવે છે, તેલ ચોળાવે છે, સ્ત્રીઓનો અતિ પ્રસંગ રાખે છે, શાળામાં કે ગૃહસ્થીઓના ઘરમાં ખાજાં વગેરેનો પાક કરાવે છે, અમુક ગામ મારૂં, અમુક કુળ મારૂં એમ અખાડા જમાવે છે, પ્રવચનને બ્હાને વિકથા-નિંદા કરે છે, ભિક્ષા માટે ગૃહસ્થને ઘેર નહિ જતાં ઉપાશ્રયમાં મંગાવી લે છે. ક્રયવિક્રયના કાર્યોમાં ભાગ લે છે, નાનાં બાળકોને ચેલા કરવા માટે વેચાતા લે છે, વૈદુ કરે છે, દોરાધાગા કરે છે, શાસનની પ્રભાવનાને બ્હાને લડાલડી કરે છે, પ્રવચન સંભળાવીને ગૃહસ્થો પાસેથી પૈસાની આકાંક્ષા રાખે છે, તે બધામાં કોઈનો સમુદાય પરસ્પર મળતો નથી. બધા અહમિન્દ્ર છે, યથા છંદે વર્તે છે." આમ કહી તે આચાર્ય એમ પણ જણાવે છે કે આ સાધુઓ નથી પણ પેટભરાઓનું ટોળું છે.

હરિભદ્ર સૂરિજીના એટલે કે આઠમા સૈકામાંજ આ દશા હતી ત્યારે તે વિકૃતિ શ્રીમાન લોંકાશાહ સુધા ચાલુ રહી હોય તે સ્પષ્ટ દેખાય છે. અને સંઘપટ્ટકનો કાળ જોતાં અને તેમાં લખેલી પરિસ્થિતિ જોતાં તો આ શિથિલતામાં પ્રતિદિન વૃદ્ધિજ થતી હોય એમ એ મંતવ્યને પુષ્ટ ટેકો મળે છે.

ભગવાન મહાવીરના પરમ ભક્ત લોંકાશાહના પુણ્ય પ્રકોપ અને પરિણામની મધુરતા તરફ જોઈએ તો એ અદ્ભુત ક્રાન્તિ થવાનું આ પ્રથમ કારણ જણાય છે. આજે પણ ઉપ લખેલી આ પરિસ્થિતિ જોઈને કયો ધર્મ સુધારક પોતાની આંખ લાલ કર્યા વિના રહેશે !

આ અને હવે પછી દર્શાવાતાં કારણોથી લોંકાશાહની ક્રાન્તિની આવશ્યક્તા અને સાથે સાથે આટલી હદ સુધી વધી ગયેલા વિકારને માટે તેણે ભીડેલી હામ તેના અપૂર્વ ઓજસ અને સામર્થ્યને પણ સાથે સાથેજ સ્પષ્ટ કરી દે છે તે કહેવાની હવે ભાગ્યેજ જરૂર હોય

શૈથિલ્યની ઉત્પત્તિ

હવે શૈથિલ્યનો તે વિકાર કયારથી શરૂ થયો હતો કોની અસરથી ને શરૂ થયો હતો ? અને કયાં તેને ટેકો મળ્યો હતો તે બહુ સંક્ષિપ્ત રૂપમાં જોઈ લઈએ.

શૈથિલ્યનું પ્રથમ કારણ મતભેદ છે અને તે મતભેદ આ રીતે શરૂ થયો છે.–

"एवं मे सुत-एक समयं भगवा सक्केसु विहरति सामगामे × × × नातपुत्तस्स × × × भिन्ना निगंठा द्वेधिकजाता भण्डनजाता विवादापन्ना अञ्ञमञ्ञं मुखसत्तीहि वितुदन्ता विहरन्ति ।।"

"અર્થાત્ મેં એવું સાંભળ્યું છે કે એક સમયે ભગવાન (બુદ્ધ) [illegible] (દેશ) ના સામગામમાં વિહરતા હતા તે વખતે આ નાતપુત્રના [illegible] (મૃત્યુ) થયો હતો. તેમનું [illegible] હતું અને તેઓના [illegible] તે [illegible] વિહરતા હતા."

([illegible] પૃષ્ઠ ૨૨૩ ૨૨૪)

ભગવાન મહાવીર પછી બુદ્ધદેવ શાકય પ્રદેશમાં વિહ-
હતા તે વખતની આ વાત છે. જ્યારે ભગવાન મહાવીર
ણ પામ્યા ત્યાર પછી આ તો તુરતનીજ વાત છે. પરંતુ
મતભેદ તો તુરતજ ઉપશાંત થયો હોવો જોઈએ.

ગણધર સુધર્મસ્વામી અને તેમના સુશિષ્ય જંબુસ્વામી
ાંસુધી સંઘનો ભાર ચલાવતા હતા ત્યાંસુધી સંઘશાન્તિ
વાઈ રહી. પરંતુ તેમના નિર્વાણબાદ તુરતજ સાધુઓમાં
તડ પડી ગયા હોય તેમ લાગે છે.

જ્યારે કોઈપણ બહોળા સંઘને દોરનાર સમર્થ નેતા
હોય તો તેમ થવું સ્વાભાવિકજ છે. ભવિષ્યમાં દિગંબર
અને શ્વેતાંબરનાં ભેદો પડવાનું બીજારોપણ અહીંથીજ શરૂ
થયું હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

તડનું મુખ્ય કારણ.

તડનું મુખ્ય કારણ પણ જિનકલ્પ અને સ્થવિર કલ્પના
આગ્રહનો ઝઘડોજ હોય તેમ અનુમાન થઈ શકે છે. જૈન-
દર્શન અનેકાંત છે. ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિ બિન્દુઓને તે સ્વીકારે
છે. એકાંતને તેમાં સ્થાનજ નથી. છતાં જ્યારે માનવ પ્રકૃતિની
નિર્બળતા જોર કરે છે ત્યારે આ અનેકાંતવાદને કોરે મૂકી
દેવાય છે, અને આગળ વધેલી વ્યક્તિઓ પણ પક્ષાગ્રહ તથા
મતાગ્રહમાં ખુંચી જઈ, શું પરિણામ લાવે છે તે આજના
શ્વેતાંબર, દિગંબર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી વગેરે સંપ્રદાયો
અને સેંકડો પેટા સંપ્રદાયો જોવાથી પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ થાય છે.

જંબુસ્વામી પછીજ આ તડે ધીમે ધીમે ઉગ્ર સ્વરૂપ
પકડ્યું છે ઘણા આચાર્યોએ તેનું ઉપશમન કર્યું છે ખરૂં;
પરંતુ તે રાખથી ઢાંકેલો અગ્નિ ક્યાં સુધી શાન્ત રહી શકે!

દુષ્કાળ પ્રકોપ

જંબુસ્વામી બાદ એક સૈકા પછી તુરતજ એકી સાથે બાર દુષ્કાળ આવે છે. દેશ પર તે ભયંકર રાક્ષસની ખૂબ અસર થઈ હતી અને આ વખતે તડમાં સપડાયેલા નિર્બળ સાધુઓનું શૈથિલ્ય વધ્યું હોય તે પણ સ્વાભાવિક જ છે.

ત્યાર પછી વજ્રસેન સ્વામીના વખતમાં બીજી વાર દુષ્કાળ આવે છે. ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ મળે છે કે આ વખતે રેલ્વે કે સ્ટીમરોની સગવડ ન હતી. એવા વખતમાં એકી સાથે બાર દુષ્કાળો પડે તો કેવી વિટંબના થાય તેનો ખ્યાલ પણ ત્રાસદાયક છે અને જ્યાં સંપત્તિવાલાઓ ધન હોવા છતાં અન્ન ન મેળવી શકે ત્યાં જૈન સાધુઓએ શાસ્ત્રવિહિત રીતિથી ભિક્ષા મેળવવી એ કઠિન થાય તે દેખીતુંજ છે

આવે વખતે જે સાધુઓ ધર્મની પ્રતિજ્ઞા પર અતિ દૃઢ હતા તેવાઓએ આહાર પાણીનો સર્વથા ત્યાગ કરી સંથારો કર્યો (દેહાંત આણ્યો) આવા સાધુઓની સંખ્યા ઓછી હતી એમ પણ મળી આવે છે.

બીજા સાધુ ધર્મના હિમાયતીઓએ જે કંઈ મળે તે મેળવીને પોતાનુ સાધુ જીવન લંબાવ્યું અને જેઓ સાધુ ધર્મથી શિથિલ થયા હતા તેઓએ કુસુમિત. હિ ન [illegible] એ સૂત્રને યથાર્થ નગ્ન સ્વરૂપે તો નહિ પરંતુ પોતાના સાધુ ધર્મના શિથિલતા લાવીને પણ તેમણે પોતાનો નિર્વાહ કર્યો તે વખતેથીજ [illegible] થઈ તેમને તે કરવુ પડ્યુ હશે [illegible] ઈષ્ટ હતું કે અનિષ્ટ હતુ તેનો નિર્ણય કરવાનુ [illegible] હમણા નથી, પરંતુ આ પણ એક શૈથિલ્યનુ [illegible] નિમિત્ત હતુ

સાધક; પછી તે શ્રમણ હો, શ્રાવક હો, જૈન હો, વૈષ્ણવ હો, બૌદ્ધ હો, કે ગમે તે હો, પરંતુ તે સાધક-સ્થિતિમાં હોય ત્યાં સુધી ઘણી વાર તે પોતાના પૂર્વ સંસ્કારોને લઈને નિમિત્ત મળ્યે શિથિલ થઈ જાય છે. અને ક્રમેશઃ એવો નિયમ હોય છે કે એક પગથિયું ચૂકયા પછી તે ચૂકવાના માર્ગમાં ચેતે નહિ તો પાછળ જ હઠતો જાય અને ટેવાઈ પણ જાય.

આ નિયમને આધીન જૈન ધર્મનો બહોળો સાધુ વર્ગ થઇ ગયો હશે તેમ ઇતિહાસ પરથી સ્પષ્ટ દેખાય છે.

જૈન ધર્મ પર આવેલ આવા આફતના પ્રસંગે જંબુ-સ્વામીની પછીથી ઉતરી આવેલો વિચારભેદ આવે વખતે, સંઘ ભેદના રૂપમાં પલટી ગયો. શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર વચ્ચેના ભેદ અને ઝઘડાનાં પાદચિન્હનો આ ઈતિહાસ ભગવાન મહાવીરના સમયથી ચાલી આવેલા એ સંઘનો આ દુઃખદ અને કારુણિક પ્રસંગ–એ કાળ તે વીર સંવત ૬૦૯ *

× વીર સંવત ૬૦૯ માં શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બરનાં સ્પષ્ટ ભેદો પડ્યા આ ભેદોની કિંવદંતી શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર પંથમાં ભિન્નભિન્ન ચાલી આવી છે. અને તે બન્નેની પરંપરામાં પોતાની સરસાઈ અને બીજાની હલકાઈ બતાવવાનો પ્રયાસ તેમાં સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે તેથી સત્ય તરીકે સ્વીકાર્ય થઈ શકતું નથી.

ઉપરની ઐતિહાસિક બિના તથ્ય તરફ ઢળે છે અને દિગમ્બર સમાજની પ્રચલિત પટ્ટાવલિમાં જંબુસ્વામી સુધીના જ નામો મળી આવતાં હોવાથી ઉપરની માન્યતાને વધુ ટેકો મળે છે.

ઇતિહાસ વાંચતાં જ આપણને જ્યારે આટલું દુઃખ થાય છે ત્યારે તે શાસન–હિતૈષીઓને જ્ઞાન–ચક્ષુથી જોતી વખત શું નહિ થયું હોય!

અહીં એટલું કહેવાની આવશ્યકતા છે કે આવા સ્પષ્ટ ભેદો પડી ગયા હોવા છતાં પણ તે એક પક્ષે બીજા પક્ષની નિંદા કરી હોય તેવું લગભગ ત્યાર પછીના ત્રણ ચાર સૈકા સુધી દેખાતું નથી. તે એક જૈન ઇતિહાસમાં સૌભાગ્યસૂચક ચિન્હ છે માથુરી વાચના અને વલ્લભી વાચના સુધી શ્વેતામ્બર દિગમ્બરનો કે નગ્નતા કિંવા વસ્ત્ર પરિધાનિતાનો ભેદ સ્પષ્ટ રીતે જણાતો નથી તે પરથી લાગે છે કે બન્ને પક્ષો પરસ્પર વિચાર સહિષ્ણુ ન હોવા છતાં ખુલ્લો વિરોધ કરતા હોવા ન જોઇએ

શ્રમણ સંસ્થાના શૈથિલ્યે કેવળ શ્વેતામ્બર કે કેવળ દિગમ્બર સંસ્થા પર પોતાનો અડ્ડો જમાવ્યો હોય તેવું કંઈ નિશ્ચિત નથી કારણ કે તે વિરોધનું મૂળ માત્ર માન્યતા ભેદમાં છે. આચારના ઓછા વધુપણાના નથી એટલે તે બન્ને સંપ્રદાયોના સુવિહિત સાધુઓ અને શિથિલ સાધુઓ બન્નેના ઇ. જોતાં જણાશે આ કલ્પનાને આગળ આપેલ હરિભદ્રસૂરિજીના શબ્દો ખરી પાડે છે

હવે આપણે એ વિચારવાનું રહે છે કે શ્રમણ વર્ગમાં આ શૈથિલ્ય ક્યાંથી પેસી ગયું? તેનું તો સ્પષ્ટ [illegible] છે, કે [illegible] શૈથિલ્ય આવવું એ [illegible] બહુ સ્વાભાવિક છે [illegible] વધવાના [illegible] પ્રમાણ [illegible]

ગ્તીની આવશ્યકતા રહે છે તેટલી પાછળ દફતરામાં
ી નથી.

અને મધ્યમવાદ

સાધક માટે ભગવાન મહાવીરના કડક નિયમો હોવા
આ શૈથિલ્ય પ્રવેશ કરતું ગયું અને નભ્યું પણ ખરું.
બે કારણો છે. તેમાંનું પહેલું કારણ સંસર્ગની અસર
બીજું કારણ ક્રાન્તિકારનો અભાવ.

તે વખતે બૌદ્ધના મધ્યમ માર્ગે લોકમાનસ પર ખૂબ
ર કરી હોય તેમ જણાય છે. ભગવાન મહાવીરે જેટલી
રીતે પોતાના અનુયાયીઓને ત્યાગ અને તપશ્ચરણ
વાની આજ્ઞા કરી છે, તેટલું કડક વિધાન ભગવાન બુદ્ધે
નથી. અને તેથી પ્રશસ્ત ગણાતાં સામાજિક કાર્યોમાં
દ્ધભિક્ખૂઓ પડી શકતા હતા અને સાધુ-નિયમોમાં પણ
ટલીક છૂટછાટ લઈ શકતા હતા. જો કે ભારતવર્ષ મૂળ-
જ ચારિત્રનો પૂજારી છે અને રહેવાનો છે તેથી તેવી
ટો જેટલે અંશે ચારિત્ર-ધર્મની વિરોધી બનતી ગઈ તેટલે
ંશે તેનું કડવું પરિણામ પાછળથી શોષવું પડ્યું. પરંતુ
હેલાં તો કેટલીક પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિને અંગે લોકમાનસ પર
ઠીક અસર ઉપજાવી. આવી છૂટે જૈન ધર્મ પર પોતાની
અસર પાડી હોય તે અસ્વાભાવિક નથી લાગતું. અને જેમ
જેમ છૂટ લેવાતી ગઈ તેમ તેમ તેનો મેળ નથી રહ્યો
એવું લાગે છે.

એટલે લોંકાશાહના વખતમાં દેખાતો આ જાતનો સડો
૬ એક કે બે સૈકાનો ન હતો. જંબુસ્વામીથી માંડીને

ઠેઠ લોંકાશાહ સુધીના દીર્ઘકાળ પર્યંત તે સડો ઉંડો અને ઉંડો ચાલ્યો ગયો.

હરિભદ્રસૂરિજી અને હેમચન્દ્રાચાર્ય સમર્થ જ્યોતિર્ધરો હોવા છતાં કાળની પરિપકવતાને અભાવે એ સડાને સાફ કરી શકયા ન હતા. એટલે કે ક્રાન્તિકારનો અભાવ એ આ શૈથિલ્ય-વર્ધનનું બીજું કારણ છે.

ચૈત્યવાદનો વિકાર.*

ચૈત્યવાદનો વિકાર એ શ્રીમાન લોંકાશાહની ક્રાન્તિનું બીજું કારણ છે. તે વિકાર કેવા સ્વરૂપમાં હતો તે નીચેના ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ જણાશે.

સબોધ પ્રકરણમાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી પોતેજ જણાવે છે કેઃ—

मय किच्चे जिणपूयापरूवणं, मयधणाण जिणदाणे ॥६८॥
देवाइदव्वभोगं, जिणहरसालाइकरणं च ॥६९॥
समत्ताइ निसेहे, तेसिं मूल्लेण या दाणं ॥७०॥
नंदियलिपीढकरणं, दीणायाराण गयनियगुरूणं ॥७१॥

"એ શિથિલ સાધુઓ શ્રાવકોને કહે છે કે, કારજ વખતે જિનપૂજા કરો અને મૃતકોનું ધન જિનદાનમાં આપી દો અને આ રીતે પોતાની વતન માટે દેવ દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરે છે જિન મંદિર અને શાળાઓ ચણાવે છે તીર્થના પડવા લોકોનાં જૈન અધર્મથી ધનનો સંચય કરે છે પોતાના

* [illegible]

શિથિલાચારવાળા મૃત ગુરુઓનાં દાહસ્થળો પર પીઠ ચણાવે છે; બલિ કરે છે, જિન પ્રતિમાઓ વેચે છે અને ખરીદે છે. વગેરે વગેરે ”

આ પરથી શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીના કાળમાં ચૈત્યવાદનો વિકાર પ્રબળ સ્વરૂપે હતો એની પ્રતીતિ થાય છે.

અને સાધુઓનાં શૈથિલ્ય તથા ચૈત્યવાદનો વિકારનો પારસ્પરિક જન્યજનક ભાવ પણ ઉપરના ઉલ્લેખથી જ સ્પષ્ટ થઈ રહે છે.

વિકારનું બીજ

જેમ ચૈત્યવાદના વિકારની ઉત્પત્તિનું મૂળ સાધુઓનું શૈથિલ્ય છે. તેજ રીતે ચૈત્યવાદના વિકારથી સાધુઓનાં શૈથિલ્યને પણ ટેકો મળ્યો છે. એમ સંઘપટ્ટકમાં આપેલા ચૈત્ય સંબંધી ચર્ચાના ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે. એ ઇતિહાસમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે, જ્યારે શ્રાવકો ધાર્મિક કાર્યો તરફ દુર્લક્ષ્ય કરવા લાગ્યા અને કેટલીક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કે જે શ્રાવકોને કરવા યોગ્ય હતી તે બંધ પડવા લાગી. તેવે સમયે એ બધી પ્રવૃત્તિઓને ચાલુ રાખવા માટે અને એ ધાર્મિક કાર્યોને સંભાળવા માટે નિર્ગ્રંથ સાધુઓને પણ પોતાના સંયમનો ભોગ આપવો પડ્યો હતો, મંદિરાદિની વ્યવસ્થા કરવી પડી હતી અને તે માટે પૈસા વગેરેનો સંપર્ક, તેનો હિસાબ અને લેવડ દેવડ વગેરે પણ ઘણું કરવું પડ્યું હતું.

ચૈત્યવાદની વિકૃતિના આટલા ટુંક નિદર્શન પછી . આ નીચેના બે દૃષ્ટાંતોથી તેવી પરિસ્થિતિમાં સાધુઓની સ્થિતિ

આ રીતે બૌદ્ધના મધ્યમવાદની અસરથી જેમ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ ધનાદિ સંસર્ગની પ્રવૃત્તિ જૈન સાધુઓમાં પેસી ગઇ તેજ રીતે ચૈત્યવાદનો વિકાર પણ પાસેના વાતાવરણને લઇને જૈન ધર્મમાં પેસીને વધતો ગયો હોય તેમ જણાય છે.

તે ચૈત્યવાદ વિકૃત થતાં થતાં જૈન ધર્મમાં શૈથિલ્ય પોષાયું, અને તે અધઃપતન લોંકાશાહ સુધીનાં કાળમાં તો કેટલું આગળ વધ્યું તે પૂર્વ ઈતિહાસથી જોયું અને હજુ પણ જોઈશું. તે પહેલાં બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદની સમાલોચના કરી લેવાથી સત્ય શોધન કરવું ઠીક થઈ પડશે.

બૌદ્ધધર્મ અને ચૈત્યવાદ

બૌદ્ધધર્મમાં પણ પ્રથમ મૂર્તિવાદ હતો જ નહિ તે નીચેના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે.

"मूर्तिपूजा की उत्पत्ति या तो यहीं की बसी हुइ जंगली जातियों की नकल करके हुइ होगी या उस समय की बाहरसे धावा करनेवाली जातियों की देखादेखी सीखी गइ होगी। ×××

बुद्धके जीवनमें शायद उनके लिये कोई मंदिर नहीं बना था। परंतु उनकी मृत्युके उपरांत बहुतसे मंदिर बने गये। जिनमें उनकी मूर्तियां रक्खी गई।

जब तान्त्रिक बौद्धमतका प्रचार बढा तब बहुतसे मंदिर बनाये जाने लगे। तान्त्रिक मतके अनुसार बौद्ध, वैष्णव और शैव मतों का मेल होकर ऐसा धर्म निकला जिसमें देवता और देवीकी पूजा साथ साथ होने लगी। शक्ति या प्रकृति की पूजा पाँचवी या छठी शताब्दीसे शुरु हुई। तान्त्रिक मत ही के कारणसे मूर्तिपूजनने जोर पकड़ा।

[सरस्वती—१९११ जुलाई, देवोंका इतिहास पृष्ठ ७-२०]

એટલે કે ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધના

] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનો પાષાણખંડ; ઢેકુ કે શિલાલેખ.

] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું પીપળાનું કે તુલસી વગેરેનું પવિત્ર વૃક્ષ. [જૂઓ–મેઘદૂત, પૂર્વમેઘ, શ્લોક–૨૩]

૪] ચૈત્ય—ચિતા ઉપર ચણેલા સ્મારકની પાસેનું યજ્ઞ-સ્થાન વા હોમકુંડ.

૫] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું દેરીના ઘાટનું ચણતર —સામાન્ય દેરી.

[૬] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરની પગલાંવાળી દેરી કે ચરણપાદુકા

[૭] ચૈત્ય—ચિતા ઉપરનું દેવળ કે વિશાળ કાયમૂર્તિ.

[જૈન સાહિત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિમાંથી]

આ ચૈત્યવાદનો વિકાર એટલો બધો વધી ગયો હતો કે ચૈત્યવાસી મુનિઓએ પણ તેની ઝાટકણી કાઢવામાં બાકી રાખી નથી.

ચૈત્યવાદના વિકારની ઝાટકણી

ચૈત્યવાદના વિકારની જાહેર રીતે પહેલી ઝાટકણી કાઢનાર શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી થયા. (જેમના વચનો પાછળ ટાંક્યા છે) ચૈત્યવાદના વિકારની ઝાટકણી કાઢનારાઓમાં બીજું નામ જગતચંદ્રસૂરિનું આવે છે. ત્રીજું સ્થાન સંઘપટ્ટકના કર્તા ખરતરગચ્છના આચાર્ય શ્રી જિનચંદ્રસૂરિનું છે. ઉપર વર્ણવેલા આ બધા શ્વેતાંબર સમાજના પ્રતિષ્ઠાપાત્ર જૈનાચાર્યોજ છે.

દિગંબર સંપ્રદાયમાં શ્વેતાંબર જેવું મૂર્તિપૂજાએ વિકૃતસ્વરૂપ લીધુ ન હતું. છતાંયે તેરમા સૈકાના એક સમર્થ દિગંબર પંડિત શ્રી આશાધરજી પોતાના મુખથીજ ઉચ્ચારે છે કે,

"આ પંચમ કાળ ધિક્કારને પાત્ર છે, કારણકે આ કાળમાં શાસ્ત્રાભ્યાસીઓને પણ મંદિરો કે મૂર્તિઓ સિવાય ચાલતું નથી."

[सागार धर्मामृत पृष्ठ ४२]

આ પરથી મૂર્તિપૂજાની વિરોધનાં આંદોલનો તો શ્રીમાન લોંકાશાહ પહેલાં જૈન ધર્મમાં ક્યારનાંયે વ્યાપક હતાં એ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે એટલેજ ફેર કે શ્રીમાન લોંકાશાહે કોઈ પણ પ્રકારના ભય રાખ્યા સિવાય ભગવાન મહાવીરના જ સૂત્રોથી તે વિકારને મૂળથીજ નાબુદ કરવાનું ક્રાન્તિનું મોજું [illegible] ચાલ્યું અને ભારતવર્ષમાં અજબનું જોમ પ્રકટાવ્યું [illegible] આ ધર્મક્રાન્તિમા આપણે લોંકાશાહના કયા કયા [illegible] તે તપાસીએ

લોંકાશાહના સાથીઓ

[illegible] મહાકવિ શ્રી નાનાલાલે શ્વે. સ્થા. જૈન [illegible] સંમેલનમા ગર્જના કરતાં કરતાં જે સાક્ષીઓ [illegible] તેમનાજ શબ્દોમાં અહીં બતાવીશું

[illegible] મહાત્મા લ્યુથર; લોંકાશાહ [illegible] વિરુદ્ધી પ્રોટેસ્ટંટ સંપ્રદાયના [illegible] રોમન કેથોલિક સંપ્રદાયમાં [illegible] નથી.

[illegible] શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર [illegible] પૃષ્ઠિમાર્ગીય [illegible] નથી [illegible] છે કે મૂર્તિપૂજા [illegible]

લોંકાશાહના ત્રીજા સાક્ષી શ્રી સ્વામીનારાયણ, ૧૮મા સૈકાની આખરે ને ૧૯મા સૈકાની આદિમાં થયા. શ્રી સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની પેઠે એમણે પણ મૂર્તિપૂજા તજાવી નથી. પણ સંપ્રદાયમાં દૃઢતાથી પ્રવર્તાવ્યું છે કે મૂર્તિપૂજાથી માનસિક પૂજા શ્રેષ્ઠ છે.

લોંકાશાહના ચોથા સાક્ષી રાજા રામમોહનરાય; ૧૮મા સૈકાની આદિમાં થયા. શ્રી બ્રહ્મસમાજ ને પ્રાર્થનાસમાજ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે મૂર્તિપૂજા એ સાચું પૂજનવિધાન નથી.

લોંકાશાહના પાંચમા સાક્ષી મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી; ૧૯મા સૈકાના ઉત્તર ભાગમાં થયા. શ્રી આર્યસમાજ સંપ્રદાયના સંસ્થાપક. એમણે ઉચ્ચાર્યું કે હિન્દુધર્મમાંની મૂર્તિપૂજા વેદસંમત નથી.

સજ્જનો! લોંકાશાહના એ સાક્ષીઓ જેવા તેવા છે?

અને એ સહુમાં ઉમેરો ઇસ્લામના સંસ્થાપક પયગંબર મહમ્મદ સાહેબ. એટલે આપની કલ્પનામાં પૂરૂં ઉતરશે કે મૂર્તિપૂજા વિરૂદ્ધનાં મહાબળ જગતમાં કયા કયા થઈ ગયાં.”

કવીશ્વરની આ નામાવલિમાં હજુ ઉમેરો કરવો હોય તો કરી શકાય તેમ છે. સોળમા અને સત્તરમા સૈકાની આસપાસ થયેલા અનુક્રમે કબીર, નાનક અને દાદુનાં નામોથી પણ ભારતવાસી ભાગ્યેજ અજાણ્યો હશે.

જૈનધર્મના સાક્ષીઓ જોતાં હોય તોપણ આ રહ્યા–

દિગંબર સમાજમાં ૧૭મા સૈકાની આખરે પંડિત બનારસીદાસજી થયા. આમામાં દિગંબરસમાજનો ક્રિયોદ્ધાર

કરનાર તે પણ પક્કા સુધારક હતા દિગંબરી તેરા (તારણ) પંથનો સંપ્રદાય તેનો અનુયાયી કહેવાય છે. *

આટલું જોયા પછી લોંકાશાહની ક્રાન્તિ કેવી પ્રેરક અને સત્ય હતી તે બહુ સ્પષ્ટ કરવાની હવે જરૂર રહેતી નથી.

આ સ્થળે મૂર્તિપૂજાની યોગ્યાયોગ્યતા પણ વિચારવી આવશ્યક લાગે છે. તેથી અધિકારવાદની શૃંખલાનો ત્રીજો મુદ્દો થોડીવાર સ્થગિત કરીને પણ પ્રસ્તુત ચર્ચા હાથ ધરવી ન્યાયસંગત થઈ પડશે.

મૂર્તિપૂજાની ચર્ચા

મૂર્તિપૂજાની ચર્ચામાં ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિબિન્દુઓ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી આપણે તેને ચાર મુદ્દાઓમાં ચર્ચીશું તો તેનો ન્યાય સંગત તોડ આવી રહેશે.

(૧) ભગવાન મહાવીર અને મૂર્તિપૂજા, (૨) લોંકાશાહ અને મૂર્તિપૂજા, (૩) મૂર્તિપૂજાનો ઇતિહાસ અને [illegible]

[illegible]

ભગવાન મહાવીર અને મૂર્તિપૂજા

[illegible] મહાવીર અને જૈનશાસ્ત્રો મૂર્તિપૂજાની વિધિ [illegible]

[illegible] નથી એ આપણે આગળ તપાસી [illegible]

[illegible] નિર્વિવાદ છે જ નહિ. તેના સમર્થન [illegible]

[illegible] ક્યાંય મૂર્તિપૂજાની ધર્મના [illegible]

[illegible] નથી

[illegible]

લોંકાશાહ અને મૂર્તિપૂજા

જૈન ધર્મમાં જ્યારથી ધર્મના અંગ તરીકે મૂર્તિપૂજાનો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી તેની સાથે ને સાથે ધીમે ધીમે સડાનો પ્રવેશ થતો ગયો છે. માનવી પોતાની પ્રકૃતિ અને સ્વભાવાનુસાર તેને તેવા આકારમાં પલટતો ગયો છે, અને આખરે વૈરાગ્યવૃત્તિ પ્રેરે તેવી તેનાપરથી ભાવના રાખતો હોવા છતાં પોતાના નેત્રોને ગમે અને વૃત્તિને ઉશ્કેરે તેવું વાતાવરણ મૂર્તિ પાસે ખડું કરતો રહ્યો છે. દેવોને બ્હાને અને મૂર્તિવાદને ઓઠે સમાજનો એક આગેવાન વર્ગ પોતાનો સ્વાર્થ સાધતો રહ્યો છે.

આથી લોંકાશાહના વખતમાં એ મૂર્તિપૂજાનો વિકાર અસહ્ય હોવાથી ફરી વાર ભગવાન મહાવીરકથિત માનસી-પૂજાની અભિમુખ સમાજનો પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ તુરતજ થાય છે. આ મધ્યમ યુગ પછીનો ઈતિહાસ મૂર્તિપૂજાના વિકારનો ઈતિહાસ છે.

ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ લાભાલાભ

પ્રાચીન વેદમાં મૂર્તિપૂજાને સ્થાન નથી. પણ વેદધર્મમાં પુરાણકાળ પછી મૂર્તિપૂજાના સંસ્કારોનો પ્રવેશ થયો લાગે છે. પરંતુ હિન્દુધર્મમાં પણ પાણિપાદ એટલે કે હાથપગવાળી મૂર્તિનો પ્રવેશ તો મધ્યયુગમાંજ થવા પામ્યો છે. (એમ વેદ ધર્મના તટસ્થ વિચારકોએ કબુલ કર્યું છે) તે ગમે તે હો; પરંતુ વેદધર્મ, બૌદ્ધધર્મ કે જૈનધર્મ જ્યાં જ્યાં ધાર્મિક અંગ તરીકે મૂર્તિપૂજાનો પ્રવેશ થયો છે ત્યાં ક્યાંય એ મૂર્તિપૂજા વિકારમાં પરિણમ્યા સિવાય રહી નથી અને જે આવ્યો

વિકાસના લાભ ખાતર તેનો સ્વીકાર કે પ્રચાર કર્યો છે, તેઓની પાછળ તેમના શિષ્યોને તે વિકાર અટકાવવા માટે નિષેધ કરવો પડ્યો છે, તે ઉપરનો મધ્યમયુગનો ઈતિહાસ કહે છે.

અર્વાચીન કાળમાં લોંકાશાહ પછી મૂર્તિપૂજાના વિરોધનું એક પ્રબળ મોજું ધસી આવે છે. હિન્દુધર્મમાં પણ તે આંદોલનો પહોંચી વળે છે. હવે આપણે વર્તમાન કાળના વાતાવરણ પર આવીએ.

ગુજરાતના વિદ્વાનોમાં ઉચ્ચસ્થાન ધરાવતા શ્રી. કાકા સાહેબે કહ્યું છે કે* 'મનુષ્ય જ્યાં સુધી સામેની ઘડાયેલી મૂર્તિ એ મૂર્તિજ છે પણ ઈશ્વર પ્રત્યેની આપણી ભક્તિ વ્યક્ત કરવા માટે આપણે એમાં ઐશ્વર્યનું આરોપણ કરીએ છીએ એમ સમજવા માટેની યોગ્યતા ન ધરાવે ત્યાં સુધી તેને માટે મૂર્તિપૂજા કદી લાભદાયક થતી નથી. સામાન્ય લોકો એમ કહે છે કેઃ—"મૂર્તિપૂજા તો જોઈએ, તે અવલંબન છે ' આ દલીલ મારે ગળે ઉતરી નથી, હું તો ઉલટો એમ માનું છું કે, ગમે તે માણસ મૂર્તિપૂજા ન કરી શકે. ધાર્મિક વિચારો અમુક ઉચ્ચતા સુધી પહોંચ્યા હોય તોજ મૂર્તિ [illegible] છે. નહિ તો અજ્ઞાન, વહેમ અને અનાચારની જડ બને છે આથીજ ધાર્મિક ક્રાન્તિકાર ગુરુઓને એનો [illegible] વિરોધ કરવો પડે છે અરબસ્તાન, સિરિયા ખાલ્ડિયા, મિસર [illegible] અનધિકારી લોકોમાં મૂર્તિપૂજાએ [illegible]

* [illegible]

યો. તેથી અકળાઈને અબ્રાહામ, મુસા, મહમ્મદ વગેરે
પરસ્ત પયગમ્બરોને તેનો સખ્ત વિરોધ કરવો પડયો છે.

મૂર્તિપૂજાથી જાતજાતની પાર્થિવ પૂજાનું બીક કે
રૂચથી ધ્યાન ધરીને મનુષ્યો બીકણ કે લોભીજ થવાના,
વૃત્તિ કેળવી ગુલામજ થવાના. આના પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણો
જની પ્રત્યક્ષ પરિસ્થિતિ છે. મારી આ દૃષ્ટિ ભૂલ ભરેલી
હોય તો અગ્રેસર કોમો ભલે મૂર્તિપૂજા કરે, વેદાંતશાસ્ત્ર
ણનાર પંડિત પથરા ભલે નવડાવે–ખવડાવે; પરંતુ પછાત
મોને એ કેદમાં તો નજ નાખવી જોઈએ. (આ પ્રમાણે
ચારક અને તત્ત્વજ્ઞ વિદ્વાન કાકાસાહેબે કહ્યું છે)

શ્વેતાંબર જૈન પંડિત બેચરદાસજી પણ "જૈન સાહિ-
ત્યમાં વિકાર થવાથી થયેલી હાનિ"માં લખે છે કે, "જે
મૂર્તિઓ શ્વેતાંબર જૈનોને તાબે છે તેઓનું સૌંદર્ય અને
ય્રેપ તેઓએ ટીલાં, ચગદાં અને બનાવટી આંખો ચોડીને
તથા એ પ્રકારનાં બીજાં શિષ્ટાડસંગત અને અશાસ્ત્રીય
આચરણો આચરીને અને કેટલીક કૃત્રિમતાઓ કરીને નષ્ટભ્રષ્ટ
કરી નાખ્યું છે, છતાં તેઓ મૂર્તિપૂજકતાનો દાવો કરે છે
એને હું ધર્મદંભ કે ઢોંગ સિવાય બીજું માની શકતો નથી.
પૂજ્યની મૂર્તિને પુતળીની પેઠે મનગમતી રીતે નચાવતાં પણ
તેની પૂજકતાનું સૌભાગ્ય આ સમાજે જ પ્રાપ્ત કર્યું છે।
આ સ્થિતિથી તો એક મૂર્તિપૂજક તરીકે મને પણ દુઃખ
થાય છે."

નિષ્કર્ષ

આ રીતે પૂર્વકાળ અને પશ્ચાતકાળ એમ ઈતિહાસની

બન્ને બાજુ તપાસી લીધા પછી કોઈપણ એક તટ
અને તત્વાન્વેષી મનુષ્ય માટે એ નિષ્કર્ષ નીકળી આવે છે
મૂર્તિપૂજાનો વિકાર એ સર્વથા હાનિકારક હોવાથી અસ્વીક
છે અને એ મૂર્તિપૂજા આજ સુધી જેમ જેમ વિવિધ રૂ
ફુલતી ગઈ છે તેમ તેમ ઓછાવત્તા વિકારને વધાર્યે ગઈ
અને તેથીજ જૈન ધર્મની આ શિથિલતા દૂર કરવા મ
મૂર્તિપૂજા સામે શ્રીમાન લોંકાશાહને ક્રાન્તિ કરવી પડી.

લોંકાશાહનો પ્રસ્તુત પ્રસંગ આ વસ્તુને સ્પષ્ટ કરે
એ પૂરતું ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિન્દુએ આલેખન છે. તેમ
લોંકાશાહના સમયની ચૈત્યવાદના વિકારની આ પરિસ્થિ
બતાવવાની કપરી ફરજ બજાવવામાં સત્યનું સ્પષ્ટ નિર
... કોઈ ભાઈનું દિલ દુભાય તો હું નમ્ર ભા
... ચાહું છું

...

... માટે મારું સ્વતંત્ર મન્તવ્ય તો એ
... મૂર્તિપૂજામાં એવ લાગતું હોય તો તેનો વિ
... જે મૂર્તિમાં વીતરાગ અને
... છાજે તેવુંજ સંયમી
... તેવી રીતે અને
... તેમજ જેમને તેવું
... તો તેને ફરજ પાડ
... નહીં માનું
... દૃષ્ટિબિન્દુ
... માનનારા છે

તેને એક વસ્તુ ખાસ વિચારવા લાયક છે અને તે એ કે શાસ્ત્રને કે સામર્થ્યને આગળ ધરી કોઇ પણ સિદ્ધાંતનો આગ્રહપૂર્વક પ્રચાર નજ કરે.

હવે આપણે ક્રાન્તિનાં બાધક કારણભૂત ત્રીજા મુદ્દા પર આવીએ.

અધિકારવાદની શૃંખલા

લોંકાશાહની ક્રાન્તિનું ત્રીજું કારણ અથવા બીજી રીતે ઊંડાણથી જોતાં મુખ્ય કારણ (બધા વિકારનું મૂળ આ વૃત્તિમાંથીજ ઉત્પન્ન થયું છે) અધિકારવાદની શૃંખલા છે.

બ્રાહ્મણ ધર્મની અસર

બ્રાહ્મણોએ તે વખતે આ કપોલકલ્પિત સૂત્રોનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો હતો કે स्त्रीशूद्रौ नाधियेयाताम् શાસ્ત્ર ભણવાનો શૂદ્ર કે સ્ત્રીઓને અધિકારજ નથી. (હિન્દુ ધર્મનો મુખ્ય આધાર બ્રાહ્મણ વર્ગ પર હતો. પ્રાચીનકાળમાં તેઓ ચારિત્ર્યશીલ, સંયમી અને તપસ્વીઓ હતા. અને તેથી પ્રજા વર્ગની સંસ્કૃતિનું જોખમી સુકાન તેમના જ હાથમાં સોંપવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ પાછળથી તેઓ જેમ જેમ પોતાના ધર્મથી પતિત થતા ગયા* તેમ તેમ પોતાના અધિકાર કાયમ ટકાવવા માટે પોતાના સંસ્કૃતિસુધારને બદલે પ્રજાવર્ગની આંખે આવી રીતે પાટા બાંધવા લાગ્યા.

* આ કાળમાં બ્રાહ્મણોની શી પતન દશા હતી અને તેઓનું કેમ પતન થયું ? તેનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ અને ચિતાર આદિના ' બ્રાહ્મણ ધમ્મો ' નામના [illegible] મળ્યાં આવેછે. ...

આ રીતે જૈન ધર્મની શ્રમણ અને શ્રાવક સંસ્કૃતિ પણ જેમ જેમ શિથિલતા આવવા લાગી તેમ તેમ જૈ ધર્મમાં પણ અધિકારવાદની અસર થવા લાગી અને એટલી હદ સુધી કે બ્રાહ્મણોએ તો માત્ર સ્ત્રી અને શૂ માટે અધ્યયન વર્જ્ય કર્યું હતું. પરંતુ આ શિથિલ સાધુઓએ તો પોતાના સિવાય બીજા કોઈ વાંચી શકે જ નહિ તે ભાવનાનો પ્રચાર કર્યો.

અધિકારવાદનો વિકાર

અધિકારવાદની શૃંખલા માત્ર આટલેથી જ અટકી નહિ તેણે માહોમાહે પણ પોતાના ભક્તોનાં ટોળાં જમાવવાં ક્ષુદ્ર પ્રયાસ શરૂ કરી દીધો. પોતાના શૈથિલ્યને સુધા રવાને બદલે તેને છાંદવાનો પ્રયાસ કરનારને કેટલી અપ્રી તરફ વળવું પડે છે તેનો આ એક માત્ર નમુનો છે. અધિકારવાદની શૃંખલા માત્ર લોંકાશાહના જ સમયમાં ન અટકે તેથી પણ આગળથી ઉતરી આવી છે. તેનું પ્રમા શ્રી હરિભદ્રસૂરિના વચનોથી આ રીતે સિદ્ધ થાય છે. સંબે પ્રકરણમાં લખ્યું છે કે "એ શિથિલ સાધુઓ પોતાના ભ ક્તને સુવિહિત સાધુઓ પાસે ઉપદેશ સાંભળવાની ના પરંતુ તેની પાસે જવાની પણ મનાઈ કરે છે તેના નથી વિરુદ્ધ વર્તે તો તેને શ્રાપ વગેરે દેખાડવાનો ભય [illegible] છે [illegible] બતાઈ જાય છે ગૃહસ્થોને શાસ્ત્ર [illegible] [illegible] ધર્મને પણ [illegible] કરેના કરેના જમે છે [illegible] [illegible] અનુમાન કરે છે.

[illegible]

કરવા સિવાય આમાં બીજો શો હેતુ હશે! તે પાઠક સ્વયં સમજી શકે છે.

આ રીતે ઉપરના જૈન શાસનના વિરોધક ત્રણ કારણોએ જ લોંકાશાહને જન્માવ્યો છે. એ ત્રણે કારણો દેખીતી રીતે ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં તેનું મૂળ એકમાં જ સમાપ્ત થઇ જાય છે. મૂળ ઉખડી ગયા પછી વૃક્ષ ઉખેડવાને માટે બીજો પ્રયાસ કરવાની જરૂર નહિ પડે. એ લોંકાશાહના માનસમંથને ધીમે ધીમે સિદ્ધ કર્યું અને ત્યાર પછી એણે અધિકારવાદની શૃંખલા ઉખેડવાનો પ્રયાસ આદરી દીધો. એ અધિકારવાદની જડ કેટલી જુની હતી તે આપણે પાછળ જોઈ ગયા છીએ. હજારો વર્ષોની તેવી ઊંડી જડ ઉખેડવા માટે લોંકાશાહે કેવો સુંદર અને સરળ માર્ગ અખત્યાર કર્યો તે આપણે લહિયા અને સત્યશોધક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા લોંકાશાહના જીવનપૃષ્ઠ પરથી વાંચી શકીશું.

એક ઉત્તમ રાજકર્મચારી, શેઠ અને હજારોનું શ્રધ્ધેયપાત્ર લહિયાનો ધંધો સ્વીકારે તેમાં કેટલું ગંભીર રહસ્ય છે તે સ્પષ્ટ સમજાશે. સત્ય ખાતર અપાતાં બલિદાન કંઇ જેવાં તેવાં હોતાં નથી સત્યના સાધન ખાતર તો લોંકાશાહે જીવન સમર્પી દીધું અને ત્યારે તો આપણે એ ક્રાન્તિકારના જીવન સદનમાં ડોકિયું કરી ગૌરવ લઇ શકીએ છીએ કે લોંકાશાહ ખરેખર એક પ્રબળ ક્રાન્તિકારી હતા અદ્વિતીય હતા, અપ્રતિમ હતા.

અધિકારવાદની શૃંખલાએ શું કર્યું!

સ... ... ... ચૈત્યવાદના વિકાર

આપણે તપાસી ગયા. અધિકારવાદની શૃંખલા ઉપરના બન્ને વિકારોને જાળવી રાખવાનો એક ગઢ થયો. સાધુઓનું જેમ જેમ શૈથિલ્ય વધતું ગયું તેમ તેમ તેઓએ પોતાના સાધુ ધર્મ તરફ બેદરકાર બની લોકાનુકૂળ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવા માંડી. બીજી તરફ પોતાના મનની નિર્બળતાઓ શ્રાવક સંઘ ન જાણી જાય તે માટે અધિકારની બેડી લોકો પર લાદવાનું શરૂ કર્યું ધર્મશાસ્ત્રો વાંચવાનો ગ્રહસ્થને અધિકાર નથી તે તો માત્ર સાંભળીજ શકે. ગૃહસ્થોએ અમારા શબ્દોને અક્ષરશ: માન્ય કરવા જોઇએ. તેમાં શંકા કરે તે મિથ્યાત્વી ગણાય દેવ, ગુરૂ અને ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખે તે સમકિતી કહેવાય. ગુરૂ એટલે અમે અને ધર્મ એટલે અમે બનાવીએ તે માર્ગ ઇત્યાદિ.

અધિકારવાદની આ બેડીથી સમાજ ચક્ષુઅંધ બન્યો સત્યાસત્ય વિચારવાની વિવેકબુદ્ધિ નષ્ટ પામતી ગઇ અને આ રીતે 'જેના વડીલ આંધળો તેનું કટક કુવામાં' એ કહેવત અનુસાર સંઘની નાવના સુકાનીઓ પોતે ડુબતા ગયા અને સંઘને ડુબાડતા ગયા.

સત્ય શોધન.

આપણે [illegible] પ્રકરણમાં એ જોઈ ગયા છીએ કે [illegible] [illegible] નિગ્રન્થ [illegible] સમાજના કાર્યમાં જોડાયા [illegible] [illegible] ધર્મ [illegible] અને સંઘ [illegible] [illegible] તેમ તેમ તેને અધિકાર [illegible] [illegible] [illegible]

શાસન પ્રભાવનાને નામે જનતામાં બણગાં ફુંકનાર સાધુ વર્ગનુંજ અંદર પોકળ જોઈ તેનું અંતર કકળી ઉઠયું. આ બધો ઉપરનો વાણી વિલાસ છે એવું જ્યારે તેને સ્પષ્ટ જણાયું ત્યારે તેની વિવેક બુદ્ધિ સત્ય તરફ વધુ ને વધુ આકાંક્ષિત બનતી ગઈ. આજ સુધી રૂઢિથી 'તહત્ત તહત્ત' કર્યે જતા હતા તેમાં, શા માટે? આમ કેમ! એવા એવા વિચારો અને પ્રશ્નો થવા લાગ્યા.

તેને એમ થયું કે ભગવાન મહાવીરનો શું આ શ્રમણ-સંઘ? પાલખીઓમાં ફરવું, મોજો માણવી, ગમે તેવું ખાવું, ગમે ત્યાં જવું, અતિ મૂલ્યવાન વસ્ત્રો પહેરવાં, લોકોને બોજા રૂપ થવું, આ શું સાધુત્વ હશે! ક્ષમા, દયા અને ઉદારતાના સાગર સમા ભગવાન મહાવીરના સંઘમાં ધર્મને નામે આટલા ઝઘડા, પક્ષપક્ષના ભેદો; આ બધું શું સ્વીકાર્ય હશે! વિવેક બુદ્ધિથી તો ખરેખર આ વાત ગળે ઉતરે તેમ નથી.

જો ભગવાન મહાવીર ખરેખર લોકકલ્યાણ માટેનો માર્ગ બતાવી ગયા હોય, તેના શાસનમાં ખરેખર આખા વિશ્વના મનુષ્યનો સમાવેશ હોય તો તેનો સંઘ આવો કેમ હોઈ શકે! આજે જૈન ધર્મ સિવાયના બીજા જે મતો કે ધર્મો છે તેના જીવનમાં અને જૈન ધર્મના અનુયાયીઓના જીવનમાં તો કશુંયે અંતર દેખાતું નથી. જેવી રૂઢિયો, જેવા વહેમો અને જેવી અશાંતિ બીજે છે તેવીજ અહીં છે. છતાં અમારા એ ગુરુઓ તો એમ કહે છે કે અહીંજ મોક્ષ છે, બીજે નથી. આ શું સાચું હશે?

હાં ! હને ભગવાન મહાવીર અને તેમના આ અનુ-

શાથી વર્ગની દશા; એ બન્નેમાં વિરોધ ભાસવા લાગ્યો અને અંતે તેમને એમ પણ જણાયું કે આજનો સંઘ ઉલટે માર્ગે દોરાઈ રહ્યો છે. ભગવાન મહાવીર, તેમના શાસ્ત્રો અને ધર્મને નામે કેવળ પોતાનો ક્ષુદ્ર સ્વાર્થજ પોષાઈ રહ્યો છે. કોઈપણ શાસ્ત્ર સત્યથી વિરુદ્ધ હોઈજ ન શકે (સત્યથી વિહિત હોય તેજ શાસ્ત્ર કહેવાય) કોઈપણ ધર્મમાં અધર્મના ચિન્હો શોભી શકે નહિ. માટે શાસ્ત્રોનું મૂળ રહસ્ય તપાસી લેવું જોઈએ.

શાસ્ત્રો પર તો અધિકારવાદની શૃંખલા હતી ગ્રંથો વાંચવા મળી શકે, પરંતુ તેમાં તો કંઈક કપોલકલ્પિત વાતો હોવાથી લોંકાશાહની બુદ્ધિનું સમાધાન થાય તેમ ન હતું તેમને વારંવાર એમજ થયા કરતું અને તેમનું અંતઃકરણ વારંવાર ઉચ્ચારતું કે, વીતરાગના શાસનમાં આમ ન હોય સૂર્ય આગળ અંધકાર ન શોભે, માત્ર મૂળ શાસ્ત્રોનેજ જોવા.

આ નિશ્ચય ગોપી રીતે પાર પડે તેમ હતુંજ નહિ કારણ કે બધાં શાસ્ત્રો સાધુજીઓનાજ અધિકાર નીચે રહેતાં તે વખતે આજના જેવો છાપ કામનો વિકાસ નહોતો. બધા ઉપયોગી ગ્રંથો હાથથીજ લખાતા. વીર લોંકાશાહને કાન્તિમાં એજ વસ્તુ સહાયક થઈ પડી. વીર લોંકાશાહને આ ઉત્તમ [illegible] અને તેનું કેવું [illegible] ઉઠ્યું.

એક મુનિનો મેળાપ

[illegible]

અક્ષર તો તેમના બાળપણથીજ મોતીના દાણા જેવા સુંદર અને મોહક હતા. અને જેમ જેમ તેઓએ લખવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો તેમ તેમ તેમની તે કળામાં વધુ ને વધુ વિકાસ થતો ગયો.

એકદા જૈન સંઘમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા શ્રાવકજી લોંકાશાહને ઘેર ભિક્ષાર્થે એક જ્ઞાનજી નામના મુનિરાજ જઈ ચડયા. મુનિશ્રી ખૂબ નિખાલસ હૃદયના અને શાંત પ્રકૃતિના સાધુ હતા. તેમનું ભવ્ય વદન જોઈ લોંકાશાહને તેમના પ્રત્યે બહુમાન ઉત્પન્ન થયું. મુનિશ્રી પણ તેમના ભક્તિભાવથી બહુ સંતુષ્ટ થયા. લોંકાશાહે સાધુજીના પાત્રમાં નિર્દોષ ભિક્ષા વહોરાવી.

આ બધી ક્રિયાઓ વખતે લોંકાશાહના અંતઃકરણમાં ઊંડી ઊંડી કંઈક અસર થઈ જતી હતી. કોઇ પ્રછન્ન તત્ત્વ તેને પ્રેરણા ન આપી રહ્યું હોય ! તેમ લાગ્યા કરતું હતું. ભિક્ષા લઇને પાછા ફરતાં એ મુનિરાજની દૃષ્ટિ, સામે ઉઘાડા પડેલ ગ્રંથ પર પડી. તેનું દિલ આકર્ષાયું. જેમ જેમ અક્ષરો એનાં જાય તેમ તેમ તેમની દૃષ્ટિ ઠરતી જાય. અને મનમાં એમ થયા કરે કે કેવા સુંદર અક્ષરો છે ! થોડી વાર પછી મુનિ વિદાય થયા. અરે લોંકાશાહને કહેતા ગયા કે અવકાશ મળે ત્યારે ઉપાશ્રયે આજે જરૂર ભાવ રાખજો.

મુનિશ્રીના વિચાર

મુનિશ્રીને એમજ થયા કરતું હતું કે, આવા આગમો લખાય તો બહુ સારું. ત્યાં તો લોંકાશાહ
આ માનથી વંદન નમસ્કાર કરી થયાર

પછી કેટલીક સામાન્ય ધર્મ ચર્ચા ચાલી. મુનિશ્રીનાં મનમાં થયાજ કરતું હતું તેથી તેણે વાત વાતમાં લોંકાશાહને કહ્યું કે તમારા અક્ષરો બહુજ સારા છે, પરંતુ અમોને શા ખપના! [આમ કહેવાનું કારણ એ કે, આ મૂળ ગ્રંથો સાધુજી પોતાના જ સ્વહસ્તે લખતા હતા ગૃહસ્થો પાસે લખાવવાનો રીવાજ ચાલુ ન હતો આ નિયમ પ્રચલિત થવાના ઘણા કારણો હોઈ શકે. (૧) પરાધીનતા, (૨) લખનારો ગૃહસ્થ કંઈક પણ પ્રતિદાનની આશા રાખે, (૩) લેખનમાં કંઈક ભૂલ થાય અને (૪) સાધુના નિયમો અને આચારથી પરિચિત થઈ જાય. આ નિયમ પ્રચલિત થયો હશે ત્યારે તો ઉપરના ત્રણ નિયમો હશે પરંતુ આપણે જે સમયની વાત કરીએ છીએ તેની પરિસ્થિતિમાં તો આ ચોથું કારણજ મુખ્ય હશે શાસ્ત્રોની મૂળ વસ્તુ જાણી ગયા પછી અધિકારવાદ નહિ ટકી શકે એમ સાધુજીને લાગતું હોય તો તેમાં શી નવાઈ!]

[illegible]

થતાં તેના આનંદનો કંઈ પાર રહ્યો નહિ. ખાવામાં, પીવામાં, બેસવામાં, ઉઠવામાં તેનું એકજ ધ્યાન જાણે સાક્ષાત ભગવાન મહાવીરનાં કંઇક જન્મોની ઝંખના અને પ્રયાસ પછી દર્શન થયાં ન હોય! તેવો તેને અપૂર્વ ઉલ્લાસ પ્રગટ થયો. રાત્રિની મીઠી શય્યાએ તેને મધુર મધુર સ્વપ્ના આવ્યાં. કોઈ એક મહાન જ્યોતિ તેના અંગોમાં જ્યોત રેડી અદશ્ય થતાં તેણે નીહાળી. પ્રભાતનો પ્હો ફાટતાંજ ઉષાના ચમકાર સાથે તે વીર યોદ્ધો જાગૃત થયો.

સ્વસ્થ થયા પછી નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પોતાના સ્થાન પર બેસી પોતાના પરમ પિતાના એ શબ્દદેહનાં દર્શન કરવા આતુર બનેલા એ વીર લોંકાશાહે શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રનું* પહેલુંજ પાનું હાથમાં લીધું અને પ્રારંભમાંજ તેને આ શ્લોક નજરે પડયો. એ શ્લોક તેણે વાંચ્યો અને ફરી ફરી વાંચ્યો. તે શ્લોક આ પ્રમાણે હતો:-(કે જે આજ પણ આપણા સદ્ભાગ્યે મૂળ સ્વરૂપે તેવાને તેવાજ આકારમાં સ્વસ્થ રહ્યો છે. તેમાંથી યુગે યુગે નવું નવું મળી રહે છે.)

धम्मो मगलमुक्किठं, अहिंसा संजमो तवो ।
देवा वि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो ॥

અર્થ:-ધર્મ એ સર્વોત્તમ (ઉચ્ચ પ્રકારનું) મંગળ છે; અહિંસા, સંયમ અને તપ એજ ધર્મનું સ્વરૂપ છે, આવા

---

* દશવૈકાલિક સૂત્ર જૈન આગમમાં મૂળસૂત્ર તરીકે ઓળખાય છે. અને તેમાં જૈન ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો અને સંયમી જીવનના કર્તવ્ય, નિષેધાત્મક યમ નિયમો અને તેને લગતો ઉપદેશ હોવાથી સર્વમાન્ય તેનું બહુ ઉંચુ સ્થાન છે.

ધર્મમા જેનું મન હમેશાં લીન રહે છે તેવા પુરુષને [illegible] પણ નમસ્કાર કરે છે ×

ધર્મની આ વ્યાખ્યા પર તેણે ખૂબ ખૂબ મનન [illegible] જેમ જેમ તે ઉંડા ઉતરતા ગયા તેમ તેમ તેને આ [illegible] વ્યાખ્યામા વિશ્વના નાના મોટા સૌ પ્રાણીઓના કલ્યાણ [illegible] [illegible] સમજાયા અને તેમની વિવેકશક્તિથી આજના સંપ્ર[illegible] મનોદશા ઉલટા માર્ગમાં દેખાતી હતી તે શાસ્ત્રદષ્ટિથી [illegible] તેજ રૂપે દેખાવા લાગી આ રીતે ભગવાન મહાવીરના [illegible] [illegible] જેમ જેમ તેને દષ્ટિગોચર થતાં ગયાં તેમ તેમ તેન[illegible] [illegible] [illegible] લાગી

[illegible] દશવૈકાલિક જ નહિ પરંતુ પછી તો મુનિ[illegible] [illegible] જવાનું માટે બીજા શાસ્ત્રોની પણ [illegible] [illegible] અગારોથી એક બનિ[illegible] [illegible] કયા મુનિને ન ગમે ! પરંતુ તે મુનિ [illegible] નહિ હોય કે આજનો [illegible] [illegible] સમય પછી એક મહાન [illegible] [illegible] અને ધર્મને નામે ચાલતા [illegible] [illegible] તે સત્ય [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

ખરેખર લોંકાશાહનું કાર્ય વાયુવેગે આગળ વધતું હતું.
ા ગમે તે શક્તિ સહાયકારી હો પરંતુ કદી કોઇએ નહિ
રેલું, નહિ કલ્પેલું, પ્રાચીન છતાં અર્વાચીન લાગતું, તેણે
કા સમયમાં ફરી દેખાડયું

દશવૈકાલિકના પહેલા શ્લોકમાં આવેલા અહિંસા સંયમ
ને તપ એ આ મહાન વિપ્લવમાં તેના મહાન આયુધો હતાં.

જેમજેમ સૂત્રો પોતાના હસ્તમાં આવે તેમતેમ પોતે
ખે અને બીજી બાજુ સામે બીજી નકલો તૈયાર થતી આવે.
નેક લહિયાઓ તેણે આ કાર્ય માટે રોકયા હતા.

ઉપદેશધારા.

જોઈતી સામગ્રી મળી ગયા પછી ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહે
રહકાર કર્યો કે મૂર્તિપૂજા શાસ્ત્રસંમત નથી. અહિંસામાં ધર્મ
છે ધર્મને નામે સૂક્ષ્મ હિંસા પણ જૈનશાસ્ત્રમાં ક્ષમ્ય નથી.
ઐહિક લાલસાથી દેવદેવીઓની પૂજા કરવી તે મિથ્યાત્વ છે.
વહેમ અને રૂઢિઓને હઠાવે તે જૈન. બહારના યુધ્ધોથી
વિરમે, આત્મવૈરીઓ પર વિજય મેળવતો જાય તે જૈન; જૈન
જન્મતો નથી પણ થાય છે. જૈનને જાતિના બંધન નથી.
ગમે તે વર્ણ જૈન બની શકે છે. જૈન ધર્મમાં ગચ્છ, સંપ્ર-
દાય, ટુકડા કે ભેદ હોતાજ નથી. જૈન ધર્મમાં ભળવાનો
બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર સો કોઈને એક સરખો અધિકાર
છે, જૈનદર્શન અભેદ છે-સમ દૃષ્ટિ છે. જૈન ધર્મ મહાસા-
ગર છે. દર્શન, મત, પંથની વહેતી સરિતાઓને તેમાં ભળ-
વાનો સંપૂર્ણ હક્ક છે. જૈન ધર્મની દીક્ષાનું મંડન કંઈ
જુદા પ્રકારનું કેશમુંડનથી જૈન ભિક્ષુ સાધુ ગણાતો નથી.

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને પંચેન્દ્રિયોના સંયમ એ નવપ્રકારના મુંડન પછી જ જૈન ધર્મના સાધુનું શિરમુંડન થાય છે. ક્ષમા, સરળતા, મૃદુતા, લઘુતા, સત્ય, તપશ્ચર્યા, બ્રહ્મચર્ય, નિર્લોભતા, સંયમ, ત્યાગ એ દસ તેના નિકટના મિત્રો છે. જૈન ભિક્ષુ પ્રજાને બોજારૂપ થતો નથી. આત્મકલ્યાણની સાથે તે વિશ્વકલ્યાણ સાધતો રહે છે. સાધુ સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા જૈન સંઘના આ ચાર મજબૂત સ્તંભ છે. બધા પરસ્પર સંકળાયેલા છે. તેમાંનો એક પણ સ્તંભ ડગમગે તો જૈન ધર્મની ઈમારત ખળભળી જાય અને અહિંસાનો પરમ પ્રતિનિધિ જૈન ધર્મ ખળભળે અને હિંસાનું સામ્રાજ્ય વધતું જાય તો વિશ્વની અશાંતિમાં મોટો ઉમેરો થાય તેની ચિરસ્થાયિતા ટકાવવા માટે ભગવાન મહાવીરે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકાને ત્યાગની દૃષ્ટિએ ઓછા વધુ હોવા છતાં સંઘદૃષ્ટિએ સમાન ગણ્યાં છે. શ્રાવકગણ શ્રમણગણનો ઉપાસક એટલે કે સેવક હતો છે છતાં તે સેવા વ્યક્તિની નથી પણ ગુણની છે [illegible] અનાગત શ્રાવકોને સાધુના માતા પિતા (માતા-પિતા-સ્થાને) કે સાધુ સંસ્થાનું પાલન પોષણ થાય છે. [illegible] છે, નહિ કે [illegible] આવ્યા છે [illegible] [illegible] માર્ગમાં સ્થિર કરવા માટે [illegible] [illegible] છે

તેમ તેમ જ્ઞાનની જ્યોતિ ઝગમગવા લાગી. ગ્રીષ્મ ઋતુના ઘામથી પરિકલાન્ત થયેલા પાન્થીઓને શીતલ વૃક્ષની છાયા જેવો અહિં આરામ મળતો. વૈષ્ણવો, શૈવો અને જૈનોનાં ટોળેટોળાં ઉભરાતાં અને આ સુધા નદીનાં અમૃત આસ્વાદીને અમર બનતાં.

પ્રભાવ અને ચર્ચા.

ભગવાન મહાવીરનાં જ સૂત્રોમાંથી આ સત્ય અસલ સ્વરૂપમાં નીકળીને લોકોમાં તેણે નવચેતના જાગૃત કરી દીધી. ઉપાશ્રયો શ્રાવકો વિનાના સૂનાં પડવા લાગ્યા. સૂરિ-સમ્રાટો ધમધમવા લાગ્યા. પોતાના ભક્તશ્રાવકોને લોંકાશાહ પાસે જવા માટે રોકવાના પ્રયાસો ઘણા થયા; પરંતુ સત્ય આગળ તેના આ પ્રયાસો મિથ્યા થવા લાગ્યા. વીર લોંકા-શાહની સિંહગર્જના આગળ તેઓની પપુડી ડંડીગાર જેવી થઈ ગઈ. જેમ જેમ પ્રત્યાઘાતો થતા ગયા તેમ તેમ લોંકા-શાહનો પ્રભાવ વધતો ગયો અને તેની ક્રાન્તિનાં મોજા દૂર સુદૂર ફરી વળ્યાં.

એ અરસામાં એટલે સંવત ૧૫૨૮ માં અણહીલપુર પાટણથી લખમશી શેઠ લોંકાશાહની બહુશ્રુતતા, ક્રાન્તિ, ઉદારતા અને ઉત્તમ ચારિત્રની પ્રશંસા સાંભળી ખાસ અમ-દાવાદ આવ્યા. તે સમયમાં પાટણ એ ખરેખર જૈન પુરી જ ગણાતું. હજારો જૈન મંદિરો અને સેંકડો સાધુઓ ત્યાં રહેતા હતા. લખમશી શેઠનું અહિં આવવાનું પ્રયોજન તો લોંકાશાહને ચકાસવાનું જ હતું અને તેથી તે અનેક દલીલો તૈયાર કરી તેમની પાસે આવ્યા હતા. તેમનો ઈરાદો લોંકા-શાહને સુધારવાનો હતો.

સાધુઓના બખાળા

પાટણમાં અધિકારવાદના શોખી સાધુઓએ એવી અફવાઓ ફેલાવી દીધી હતી કે અમદાવાદમાં એક લોંકા નામનો લહિયો શાસનનો દ્રોહ કરી રહ્યો છે. સૂત્રને નામે ઉત્સૂત્રની પ્રરૂપણા કરી રહ્યો છે. શાસ્ત્રમાં લખેલી મૂર્તિપૂજાને વખોડી કાઢે છે સાધુઓને હલકા પાડવાની પ્રરૂપણા કરે છે. તેની બરાબર ખબર લેવી જોઈએ. લખમશી શેઠે આ વાત સાંભળી હતી. એક તરફથી આવી નિંદા અને બીજી તરફથી આવી પ્રશંસા સાંભળીને તેને ચકાસવાનું મન થઈ આવેલું અને તેથી જ તે અહિ આવેલા હતા.

લોંકાશાહનું તેજ જોતાંજ તે ઠરી ગયા તેની પ્રતિભા તેમને અપ્રતિમ દેખાઈ. શાન્તભાવે તેમણે ધર્મચર્ચા શરૂ કરી. તેમના સંવાદનો મુખ્ય સાર આ હતો.

ઉગમણી ઓસ્વાલ:–લોંકાશાહ! એમ સાંભળ્યું છે કે તમે ઉપદેશ કરી લોકોને ભરમાવી એક નવો પંથ ઉભો કરવાનો યત્ન કરો છો તે શું સાચું છે?

લોંકાશાહ–હું ઉપદેશક નથી. હું તો માત્ર આપ[illegible] [illegible] કોઈ [illegible] પૂજનનો [illegible] કરે છે તો [illegible] તેમ મને પણ [illegible] [illegible] છે [illegible] જ્યારેને ત્યારે [illegible] [illegible] પીને [illegible] [illegible] [illegible]

ડી ગયા છે. અને તે એક બીજાને ભાંડયા કરે છે એટલે ાળી તેમાં ઉમેરો ક્યાં કરવો ! અને મારા જેવા ગરીબ ાણિયાની શક્તિ પણ શું ? પણ ભગવાન મહાવીરના સૂત્ર-ચનથી મને માત્ર એટલું સમજાયું છે કે ધર્મમાં ભેદ અને ઘડા ન હોય.

લખમશી—એ બધા ઝઘડા શાથી થયા હશે ?

લોંકાશાહ—તેજ હું તમારી પાસે સમજવા માગું છું.

લખમશી—મને તો કશુંયે સમજાતું નથી. તમારી આ જ્યોતિ આગળ મારો દીવો ફીકો પડી જાય છે. એટલુ કહેતાંજ એકદમ એ બોલી ઉઠયા, લોંકાશાહ ! તમે મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરો છો ? તમારા જેવા ધોરી શ્રાવકને એ શોભે કે ?

લોંકાશાહ ખડખડાટ હસી પડયા. એ વળી નવું તુત તમે ક્યાંથી કાઢયું ?

લખમશી—કૃપા કરીને તેજ મને તમે સમજાવો.

લોંકાશાહે ઠંડા પેટે જવાબ આપતાં કહ્યું:–જૈન આગમમાં ભગવાન મહાવીર અને તેમના ગણધરોએ ક્યાંય મૂર્તિપૂજાનું વિધાન કર્યું હોય તેવું મેં જોયું નથી. હજુ વાક્ય પૂરૂં કરે તે પહેલાં લખમશી અકળાઈને બોલી ઉઠયા—હેં ! હેં ! લોંકાશાહ ! આ શું કહો છો ? આપણા બધા ગુરૂઓ કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં તો ઘણે સ્થળે અધિકાર છે. મૂર્તિપૂજાના અવલંબન વિના આગળ વધીજ શી રીતે શકાય ! તો એ આગમ પાઠી ગુરુદેવો ખરા કે તમે ખરા ?

લોંકા [illegible] ચારાંગ, સૂયગડાંગ, ભગવતી, દશવૈકા[illegible]

વગેરે શાસ્ત્રોના પાઠો બતાવીને પૂરવાર કરી બતાવ્યું કે મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્રમાં ક્યાંય નથી.

લખમશી—"ત્યારે જૈન ધર્મમાં પૂજાને સ્થાન જ નથી શું?"

લોંકાશાહ—જૈનદર્શન અનેકાંત દર્શન છે. અનેક દ્રષ્ટિબિન્દુઓનો એમાં સમાવેશ છે. તેમાં પૂજાને સ્થાન ન હોય એ કેમ બને!

લખમશી—આપ તો હમણાં જ બોલી ગયા કે, "મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્ર સંમત નથી."

લોંકાશાહ—હં હવે બરાબર, મૂર્તિપૂજા, પૂજા નહિ

લખમશી—ત્યારે શું પૂજા અને મૂર્તિપૂજા ભિન્ન હોય છે?

લોંકાશાહ—હા. બહુજ ભિન્ન. તદ્દન ભિન્ન જ! બન્નેને એક ગણવાથી જ આ ગોટાળો ઉભો થયો [illegible]

લખમશી—ત્યારે કૃપા કરીને સમજાવશો?

લોંકાશાહ—હા, જુઓ પૂજા* બે પ્રકારની છે [illegible]

* [illegible]

[illegible]

[illegible]

અને આભ્યંતર. આભ્યંતર પૂજા એટલે માનસી પૂજા અને બાહ્ય એટલે મૂર્તિપૂજા કે જે આજે તમો જોઈ રહ્યા છો.

લખમશી—માનસી પૂજા એટલે શું ?

લોંકાશાહ—માનસી પૂજા એટલે ગુણપૂજા. વીતરાગ દેવના જીવનના સદ્‌ગુણોનું સ્તવન કરવું, કરવા પ્રયત્ન કરવો—તે સદ્‌ગુણોનું ચિંતન કરવું અને પોતાના જીવનમાં તેને આચરવા પ્રયત્ન કરવો એજ માનસી પૂજા.

લખમશી—શું તેવી પૂજા સૌ કોઈ કરી શકે ?

शुद्धागमैर्यथालाभं प्रत्यग्रैः शुचिभाजनैः ॥
स्तोकैर्वा बहुभिर्वापि पुष्पैर्जात्यादिसंभवैः ॥
अष्टापायविनिर्मुक्त—स्तदुत्थ गुणभूतये ।
दीयते देवदेवाय यासाशुद्धत्युदाहृता ॥

જેણે અષ્ટકર્મોથી મુક્તિ મેળવી સંપૂર્ણ વીતરાગ ભાવની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી છે તેવા વીતરાગ દેવાધિદેવને થોડાં કે ઘણાં પુષ્પો ચઢાવવા એ કંઈ વાસ્તવિક પૂજા નથી અને (તેથી) પૂજા (પુષ્પાદિ સચેત દ્રવ્યો હોવાથી) ખરેખર અશુદ્ધ (પાપમય) ગણાય છે.

જે આ જાતની પૂજા પાપમય છે તો ધર્મના અંગ રૂપ એવી કઇ અષ્ટપુષ્પી પૂજા હોવી જોઈએ ? તેના સમાધાનમાં તે આચાર્ય પુંગવ વદે છે કેઃ—

લખમશી—મૂર્તિપૂજાથી માનસી પૂજા વધારે ઉત્તમ છે તે વાત તો હું બરાબર સમજ્યો; પરંતુ મને એમ થયા કરે છે કે શાસ્ત્રમાં મૂર્તિપૂજા વિધેય નથી તેનું કારણ શું હશે?

લોંકાશાહ—મૂર્તિપૂજાની વિધેયતામાં મહાપુરુષોએ લાભ કરતાં હાનિનો સંભવ વિશેષ પ્રમાણમાં જોયો હશે. અને તે અનુભવ તો આપણી સામેજ છે એટલે તે સ્પષ્ટ સમજાય તેવી ચોક્કસ વાત છે. અને બીજી વાત તો એમ છે કે, જ્યાં સુધી મનુષ્ય માનસી પૂજા સુધી પહોંચતો નથી ત્યાં સુધી તે મહાપુરુષોના સદ્‌ગુણોની પોતાના જીવનમાં આચરણીય

ઉચ્ચ કોટીના શુદ્ધ શાસનમાં અષ્ટપુષ્પી પૂજા એ તો માત્ર બાહ્ય રૂપક છે વસ્તુતઃ પૂજાના પુષ્પો તો આ છેઃ]

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमसंगता।
गुरुभक्तिस्तपो ज्ञानं सत्पुष्पाणि च चक्षते॥

અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અનાસક્તિ, ગુરુભક્તિ, તપશ્ચરણ અને જ્ઞાન એજ સાચાં પુષ્પો છે. આ પુષ્પોની પૂજા કયા મંદિરમાં થાય તે સત્યના પૂજારીઓ સમજી શકે તેમ છે. આજ જીવનમાં વણાઈ ગયેલી અને સાચી જીવંત પૂજા છે. આચાર્યશ્રીએ પૂજાનું આ રહસ્ય ઉકેલી પુષ્પ જેવી સરળ અને સ્પષ્ટ લૌકિક વસ્તુને પણ પુષ્પ તો માત્ર રૂપક છે એમ કહીને, તેનો ભાવમય રહસ્યાર્થ સમજાવીને તથા દ્રવ્ય પૂજાને સાવદ્ય કહીને સાચો માર્ગ કયો છે! તે સ્પષ્ટ દેખાડ્યો છે. આટલું જોયા પછી પણ કૃત્રિમ પૂજાપ્રણાલિને ઈષ્ટ હતી, પ્રતિપાદ્ય હતી એમ માની લેવું તેને આગ્રહ અને અનભિજ્ઞતાની પરાકાષ્ઠા સિવાય બીજું શું કહેવાય! વિચારક વિદ્વાનો તેવા રૂઢ આગ્રહ તરફ મધ્યસ્થ ભાવ રાખે તેજ અભીષ્ટ અને પ્રશંસનીય છે.

કરવાની ફરજ સમજી શકતો નથી. માત્ર તે ટીલાં, ટપકાં અને એવી બાહ્ય પૂજામાં પર્યાપ્તિ માની લે છે અને એ પૂજા કરીને પોતાને ધર્મિષ્ઠ કે ભક્ત મનાવી લે છે. આ સારુ વેદ ધર્મના ગીતા નામના ગ્રંથમાં પણ માનસી પૂજાની પ્રશંસાજ કરી છે અને તે આરાધવાથીજ આગળ વધી શકાય છે. તેમ સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. અને એવી મૂર્તિપૂજાને માનનારાઓ માંના ઘણા ખરા તો તેના ફળ સ્વરૂપે ઐહિક ભાવનાજ રાખ્યા કરે છે. આ ઉપરથી એકંદરે પ્રથમ જેને એ ધર્મનું અંગ ગણી અવલંબન રૂપે માનવાનું હતું તેજ પાછળ ધ્યેય જેવી ત્યાંને ત્યાં પડી રહે છે આથી જ જૈન શાસ્ત્ર માનસી પૂજાને શ્રેષ્ઠ માને છે. મૂર્તિપૂજા જૈન શાસ્ત્રને સંમત નથી.

વળી શ્રી બોલ્યા:—

डिणभवणफ्राग्रिम, गणहा वदन्ति जे मुखा ।
ते नरये गच्छन्ति, गच्छन्ति भमन्तसयाइं ॥

મંદિરના કાર્યોમાં ગાડીઓને જે બળદો વહન કરે છે [illegible] મરીને દેવગતિ પામે છે આ તો આપણા આગ[illegible] [illegible] ચૈત્યના મંદિરો જ બાંધ્યાં છે તેનું શું?

[illegible]—[illegible] પૂરી થઈ?

[illegible]—[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

લખમશી શુદ્ધ ભક્તિથી તરબોળ થયેલા હૃદયે સહસા બોલી ઉઠયા:–" શાસ્ત્રો પહેલાં અને ગ્રંથ પછી. ગ્રંથો અને ટીકાઓ શાસ્ત્રના રહસ્યને સમજાવવા માટેજ રચાયેલી હોવી જોઇએ. શાસ્ત્રોથી ઓછું વત્તું કરવાનો કે અર્થ મરડવાનો આશય ન જ હોવો ઘટે. પણ શું આ ગાથા શાસ્ત્રમાં નથી ?"

લોંકાશાહ તુરતજ દશવૈકાલિક લાવીને હાજર થયા અને ધર્મની વાસ્તવિક વ્યાખ્યા બતાવી.

" જૈન ધર્મ અહિંસામાં ખૂબ ઊંડો ગયો છે. આત્મિક દષ્ટિએ તે પશુ, પ્રાણી, સૂક્ષ્મ જંતુ, વનસ્પતિ અને જળમાં સુદ્ધાં આત્મા માને છે. એક પુષ્પની પાંખડીમાં પણ ચૈતન્ય છે તેમ સ્વીકારીને મનુષ્યને જેમ જીવન પ્રિય છે તેમ સૌ કોઈ જીવોને પોતાનું જીવન પ્રિય છે. સૌ જીવોને અભય આપવામાંજ આત્મકલ્યાણ છે. શાન્તિના મૂળ છે, અને આનંદની પ્રાપ્તિ માટે સૌ જીવોને અભય આપો એમ જૈન દર્શન પુનઃ પુનઃ કહે છે. આથીજ જૈન દર્શનમાં अहिंसा परमोधर्मः ની સર્વ ધર્મો કરતાં વિશાળ સમાલોચના મળે છે."

આમ જ્યારે લખમશી શેઠને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું ત્યારે તેણે વિહ્વળતાથી પૂછયું કે, શું ધર્મ નિમિત્તે કંઈ સૂક્ષ્મ હિંસા થાય તેનું જૈનદર્શનમાં ધર્મ રૂપે સ્થાન નથી ?

લોંકાશાહ બોલ્યા, " જૈન ધર્મ તો શું પણ કોઈ પણ ધર્મમાં સૂક્ષ્મ હિંસાને ધર્મ તરીકે સ્વીકારી શકાય નહિ. જો કે વૈદિક ધર્મમાં યજ્ઞ અને શુદ્ધિના નામે હિંસા થાય તો તે હિંસા ક્ષમ્ય છે એવો પ્રચાર દેખાય છે ખરો, પરંતુ હું તો તેને ધર્મનો વિકાર જ માનું છું. જે વેદધર્મની ઉક્તિ मा हिंस्यात् सर्वे भूतानि

એમ કહેતી હોય તે હિંસાને ક્ષમ્ય કરે તે બુદ્ધિગમ્ય શી રીતે હોઈ શકે!"

લખમશી લાલચોળ થઈ ગયા, અને બોલ્યા; "ત્યારે આપણે જેને જૈન ધર્મના મુખ્ય સ્તંભ ગણીએ છીએ તેવા સાધુઓ પોતે, શાસ્ત્રમાં ન હોવા છતાં કેટલીક સૂક્ષ્મ હિંસાઓમાં અનુમોદન આપી રહ્યા છે, સંયમને બદલે સુખ પાલખીઓ પર બેસી આચાર્યો બની વિલાસ માણી રહ્યા છે, તપશ્ચર્યાને બદલે ગચ્છ ભેદના ઝઘડાઓ પ્રવર્તાવી રહ્યા છે, શું આ જૈન ધર્મ છે?"

લોંકાશાહ— શાંત થાઓ. આ બધું જૈન ધર્મમાં થયેલા વિકારનું પરિણામ છે. આ પરિસ્થિતિ નવીન નથી. વારસાથી ઉતરી આવેલી છે અને આપણે એટલે શ્રાવકોએજ તેને પોષી છે.

લખમશી બોલ્યા, "એમ થવાનું કારણ?"

લોંકાશાહ બોલ્યા, જૈન ધર્મમાં વિકાર પ્રાય આગ-મના ધર્મની વિકૃતિથી જ જન્મ્યો છે વિકાર જ્યારે પ્રવેશે છે ત્યારે [illegible] તેનું સ્વરૂપ સુધાર જેવું લાગે છે ધીમે ધીમે તે [illegible] થયેલો જાય છે અને જેમ [illegible]

લખમશી બોલ્યા, "તેનો ઉપાય?"

લોંકાશાહ—તે વિકારને મૂળથી જ નાબુદ કરવો જોઈએ.

લખમશી—તે એકલે હાથે કેમ બને!

લોંકાશાહ—સત્યના પ્રચારથી! સત્યની શક્તિ વિશ્વમાં પક છે. જ્યાં જ્યાં તેનું એક આંદોલન જશે ત્યાં ત્યાં ા સંતાનપરંપરા વિકસ્યે ને વિકસ્યે જશે. અસત્યનો પ્રકોપ ા તેટલો પ્રબળ અને પ્રચંડ હશે તો પણ સૂર્યના પ્રકાશ ાગળ આગિયાની જ્યોતિની જેમ નિસ્તેજ અને હતો ન તો થઈ જશે.

આ રીતે લખમશી લોંકાશાહના વિરોધીને બદલે પકા કહાયક થઈ પડ્યા. પાટણ ગયા પછી તેમણે એક જબ્બર આંદોલન શરૂ કર્યું. એ રીતે ઘણા ઘણા લોંકાશાહના વિરોધીઓ તેમના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી તેમના જ સહાયકો બનતા ગયા અને અધિકારવાદને બદલે સ્વાતંત્ર્યવાદ વિકસવા લાગ્યો.

તેવાં અનેક દૃષ્ટાંતો પૈકીનું એક દૃષ્ટાંત અહિં ઉધ્ધૃત કર્યું છે તે પરથી તે સ્થિતિનો ઠીક ઠીક ખ્યાલ આવશે.

એકદા અર્હટવાડા, પાટણ, સુરત વગેરેના ચાર સંઘ અમદાવાદમાં આવી પૂગ્યા હતા. અને ઘણો જ વરસાદ થવાથી તેમને ધારવા કરતાં ત્યાં વધુ રોકાવું પડ્યું. અમદાવાદમાં આવી પૂગતાંજ સંઘવીઓને ઘણા વખતની શ્રીમાન લોંકાશાહ ને જોવાની અને તેમની ચર્ચા સાંભળવાની ઈચ્છા હતી તે પૂર્ણ કરવા માટે પહેલીજ તકે તેઓએ તેમની પાસે જવાનું શરુ કરી દીધું હતું. લોંકાશાહ સાથે પહેલી મુલાકાત તો તેમની કુતૂહલથીજ થઈ હતી પરંતુ સાધુ વર્ગનું શૈથિલ્ય,

ચૈત્યવાદ અને અધિકારવાદના વિષયની લાંબી ચર્ચાઓ પછી જેમ જેમ તેમનું સમાધાન થતું ગયું તેમ તેમ લોંકાશાહ પ્રત્યે તેમનું માન વધતું ગયું. લોંકાશાહમાં ખાસ કરીને એક એવો ગુણ હતો, કે તેઓ ગમે તેવી લાંબી ચર્ચામાં પણ શાંતિપૂર્વક સમાધાન કરી શકતા હતા. કોપ કે આવેશ તેમને કદી સ્પર્શી શકતો નહિ અને તેમની એકપણ દલીલ બુદ્ધિ અને શાસ્ત્રની વિરુદ્ધ નીકળતી નહિ. અપાર પાંડિત્ય અને વિદ્વતા હોવા છતાં એક અદના માણસને પણ તે બધું સ્પષ્ટ સમજાય તેમ સરળ વાતોથી સમજાવી શકતા હતા. સત્ય ખાતર તે ગમે તેટલું ખોવાને તૈયાર હતા, આથીજ તેઓ જડ ઘાલી બેઠેલા વિકારને પણ ટુંક સમયમાં હઠાવી શકવાની હામ ભીડી શક્યા.

ઉપરના ચારે સંઘના સંઘપતિઓ નાગજી, દલીચંદ, મોતીચંદ અને શંભુજી લોંકાશાહના પ્રમાણથી આકર્ષિત છે અને લોંકાશાહને પૂજ્ય તરીકે માને છે. અને તે સંઘવીની [illegible]

[illegible]

સાધુઓએ કહ્યું, "વળી આવો ધર્મ તમને કોણે શીખવ્યો? ધર્મના મહાકામમાં તે વળી આવી સૂક્ષ્મહિંસા થાય તે ગણાતી હશે! હિંસાના પાપ કરતાં તીર્થયાત્રાનું ફળ સો, હજાર, લાખ અને તેથીયે અધિકગણું વિશેષ છે. બહુ નફા આગળ થોડી ખોટે ય જાય તેનો કાંઈ હિસાબ ગણાતો હશે?"

સંઘવીઓ ખિન્ન હૃદયે બોલી ઉઠ્યા, "શું આ સાધુઓના મુખથી નીકળતો અવાજ છે? મહારાજો! માફ કરો, હવે બહુ થયું. તમારા આવી રીતે વર્ષો થયાં બંધાવેલા પાટાઓ એ ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની ચેતન-શક્તિએ મહાવીરનાં વચનોદ્વારા ઉખેડી નાંખ્યા છે. હવે અમે ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજતા થઈ ગયા છીએ. મહારાજો! ધર્મમાં અધર્મને લેશ પણ સ્થાન હોઈ શકે નહિ અને જે અધર્મ હોય તે ધર્મ જ ગણી શકાય નહિ. જમા અને ઉધારના ખાતાં ધર્મમાં નથી હોતાં; પણ પુણ્યમાં હોય છે. સમજ્યા કે નહિ?"

આ ઉત્તર સાંભળતાંજ તે બધા સાધુઓ નિરુત્તર બન્યા. તેમના મોંઢા ઢીલા પડી ગયાં. તેઓ ભોંય ખોતરવા લાગ્યા.

સંઘવીઓએ કહ્યું. મહારાજજી! વેળાસર ચેતી જાઓ, વેશ પહેરવાથી શ્રમણનું પૂજ્યત્વ હવે ટકી શકે તેમ નથી.

સંઘ ત્યાંથી વીખરાયો, તીર્થયાત્રા તીર્થયાત્રાને ઠેકાણે રહી અને તે બધા શ્રાવકો સૂત્રના પ્રચારક થઇ ગયા.

સત્ય પ્રચારક સંઘ

આ પ્રમાણે જૈન ધર્મની આ ક્રાન્તિએ ખળભળાટ મચાવી મૂક્યો. આ પ્રસંગે લોંકાશાહના વિચારને અનુસરનારો

અહીંઆ વર્ગ વારંવાર પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે આપણા વિચારને અનુસરનારો જે કોઈ હોય તેમની એક સંખ્યા નિશ્ચિત થવી જોઈએ.

લોંગથાર્ને જવાબ આપ્યો. "ભાઈઓ! બહાલાઓ! તમે કહો છો તે વાત સાચી છે. પરંતુ એ સંસ્થાઓને પ્રેરનાર જ્ઞાનવાન, ચારિત્ર્યવાન મહાપુરુષોની હયાતીએ અને હયાતીએ જરૂર હોય છે કારણકે તેઓ સત્યના સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય જાણતાને સમય સમય પ્રમાણે તેને તે તે સ્વરૂપમાં લોકમાનસ તપાસીને તેની પાસે મૂકે છે. કદાગ્રહ, રૂઢિ અને વહેમોને વિવેકના અંકુશ વિનાથી પ્રવેશતા તેઓ રોકી શકવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. તેવા મહાપુરુષોનું મંડળ તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી જો તે સત્યને કેન્દ્રિત કરવામાં આવે તો પછી સત્યાગ્રહને બદલે મતાગ્રહ થશે, અને ઉલટું [illegible] હાનિ થઈ થાય."

અનુયાયીઓ બોલી ઉઠ્યા. "આપ સમર્થ છો, આપ અમારા [illegible] છો, આપે અમને સત્યમાર્ગે ચાલવાની મદદ ઉપકાર કર્યો [illegible] કરી છે એ કાન્તિનાં અતિ.રહો [illegible] માટે આપ શક્તિમાન છો. આપ [illegible] અને [illegible] (Master) નહિ [illegible]"

[illegible] —

[illegible] અને

[illegible] અને [illegible]

[illegible] છે અને [illegible]

[illegible]

[illegible]

મજ્યા છે તેને આચરવાનો પુરુષાર્થ કરો. શાસનની પ્રભાવના
ળ વિચારથી નહિ થઈ શકે. તેને આચારમાં મૂકો. જગતને
ધારવા કરતાં-જગતની ત્રુટિઓ દૂર કરવા કરતાં પોતાની
ટિઓ દૂર કરવામાં વિશેષ લક્ષ આપો. આવા આંદોલનો
ગતના એક ખૂણામાં હશે તો પણ તેની વ્યાપકતા વેગભર
ગતને ખૂણેખૂણે પહોંચી વળશે. "

આ સાંભળીને તે વખતે ત્યાં હાજર રહેલામાંના ૪૫
જણ તૈયાર થઈ ગયા અને લોંકાશાહને ચરણે ઢળી પડયા.
તે પછી ગદ્‌ગદિત સ્વરે તેઓ બોલ્યા "ઓ પરમ પિતા!
ધન્ય છે આપની નિખાલસતાને! પરમ કૃપાળુ દેવ! આપના
શુભ હસ્તે જ અમોને જૈન ધર્મની દીક્ષા આપો."

લોંકાશાહે, મહાન સમૃદ્ધિ મહાન અધિકાર અને મહાન
બંધનને ત્યાગ કરી તૈયાર થયેલા એ વૈરાગ્યવાન, ક્ષમાવાન
અને દયાવાન આત્માઓને ઉદ્દેશીને જૈન ધર્મની દીક્ષાની કડક
સ્થિતિનું અને યમનિયમોનું શાસ્ત્રદ્વારા તેમને ભાન કરાવ્યું
અને કહ્યું કે, "આજે ચારે કોરથી શિથિલ થયેલા સાધુ-
ધર્મ વચ્ચે આજીવન પર્યંત પાંચ મહાવ્રતોને યથાર્થ પાળવાં
એટલે કે સૂક્ષ્મપ્રાણી પણ દુભાય તેવું મન વાણી કે કર્મથી પોતે
આચરણ કરવું નહિ કે કોઇ પાસે કરાવવું નહિ અને કરનારને
અનુમોદન આપવું નહિ સત્યની પણ આ જ રીતે જીવ જતાં
સુધી રક્ષા કરવી. નિર્દોષ ભિક્ષા મેળવવી. મન વચન અને
કાયાથી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું. અકિંચન વૃત્તિથી રહેવું,
અને એ વ્રતો પાળવા માટે ખાનપાન વસ્ત્ર અને સાધનોમાં
અત્યંત સંયમી બનવું ઉઘાડે પગે ચાલવું. રાત્રિભોજનનો

સર્વથા ત્યાગ કરવો. સંયમ અને તપશ્ચર્યાથી પોતાનું જીવન સાર્થક બનાવી દેવું, કેશાદિ લુંચન કરવું. આકરી તપશ્ચર્યા કરવી, કોઈ પ્રશંસે, કોઈ નિંદે, છતાં ન ફુલાવું, ન ખિન્ન થવું. આ બધી જૈન ધર્મની પ્રતિજ્ઞાઓ પાળવી એ ખાંડાની ધાર સમું કઠિન વ્રત છે. અનેક પ્રલોભનમાં આપનો આ વૈરાગ્ય કાયમ ટકી રહેવામાં આત્મસામર્થ્ય અને સતત અપ્રમત્ત દશાની આવશ્યકતા છે. કારણ કે પ્રકૃતિના નિયમાનુસાર પ્રતિકૂળ નિમિત્ત મળતાંજ તે કદાપીગે જાય છે અને પ્રલોભન મળતાં તેનું પતન પણ શીઘ્ર થાય છે "

બે કુમારો બોલ્યા કે, "દયાળુ દેવ! આપ દયાને માટે આપ કહો છો તે બધું યથાર્થ સત્ય છે પરંતુ અમો અમારું જીવન તો પૂર્ણ કરવા પૂર્વક આપનામાંજ જરૂર નિવેદન કરીશું આ અમારો પ્રત્યુત્તર નિશ્ચય છે " તેઓના શબ્દ તેના ઉત્સાહથી દર્શિત થતા તેઓની આ યોજના જોઈ સૂરિજી પણ આનંદ પામ્યા. જૈન ધર્મની દીક્ષાની સઘળી વિધિ સમજાવી, અને તરત જ [illegible] સ્થાપન કરી [illegible] દીક્ષા દીધી અને દૃઢ આશીર્વાદ આપ્યો.

[illegible]

સંવત ૧૫૩૧ માં આ બિના બની. એ ૪૫ સાધકો સત્યની સાધના અને પ્રચાર કાર્યમાં જોડાઈ ગયા. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આત્મચિંતન, વિચારમંથન; એ એના સહાયક બળો હતા. દેહને અન્ન આપવાની સાથેજ આત્માને ખોરાક આપવાનું તે કદી ચૂકતા નહિ અર્થાત્ તેઓ સંયમના હેતુ પૂર્વકજ બધી ક્રિયાઓ કરતા હતા.

સંવત ૧૫૩૨ પછી એ ધર્મક્રાન્તિકાર ધર્મપ્રાણ અને જૈન ધર્મના માર્ટિન લ્યુથરનું જરાજીર્ણ શરીર વિશીર્ણ થવા લાગ્યું અને કોઈ એક ચાંદલિયાની પૂર્ણ ખીલેલી જ્યોત્સ્ના વખતે શ્રીમાન લોંકાશાહ કાળ ધર્મને પામ્યા. છેલ્લા શ્વાસ સુધી તેમના પ્રાણવાયુમાં ચૈતન્યનાં પૂર હેલિયાં લેતાં હતાં. શરીર ક્ષીણ થવા છતાં તેમનો ઉત્સાહ અંતિમ સમય સુધી ક્ષીણ થયો ન હતો. ભગવાન મહાવીરનાં વચનામૃતોથી તેનું ચૈતન્ય ચમકતું અને ચમકતું રહ્યું હતું. આ રીતે મહાવીરની ધૂન–મહાવીરનું રટણ કરતો કરતો તે આત્મા પોતાનું કાર્ય સમાપ્ત કરી તેના શરણે ચાલી જતો હોય નહિ! તેમ તેના અનેક અનુયાયી વર્ગ વચ્ચે, સૌનાં આશ્ચર્ય સાથે એક દમ ખેંચી પોતાને પંથે પ્રયાણ કરી ગયો, અને દિવ્ય સમાધિની દીર્ઘ નિદ્રામાં સૂતેલું એ ચમકતું શરીર મૃત્યુલોકમાં પડી રહ્યું. જ્વલંત જ્યોતિ ગઈ પણ તેની ચિનગારીઓ વિખરી વિખરીને ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે પ્રકાશવા લાગી ગઈ. તેમાંથી અનેક ક્રાન્તિનાં આંદોલનો ફેલાયાં. તેની પાછળ અનેક ક્રાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરો પાક્યા અને એ રીતે એ ક્રાન્તિનો યુગ-સર્જા ગયો.

એ રીતે ભારતવર્ષમાં પાંચ લાખ જનતા અને સેંકડો સાધુ સાધ્વીજીઓ તથા સંખ્યાબંધ યતિઓ શ્રીમાન લોંકાશાહને પોતાના પરમ પિતા ગણાવી ગૌરવ લે છે. ભારતવર્ષમાં ભક્તિયુગનો કાલ તેમની ક્રાન્તિના આંદોલનથી પાકયો હતો. સંખ્યાબંધ ક્રાન્તિકારો અને જ્યોતિર્ધરો તેમની ક્રાન્તિના ચિરાગે ફૂર્યા ફર્યા છે અને હજુયે ફરશે ફરશે. આજે ફરી એ ક્રાન્તિની નૂતન ભારતવર્ષને આંગણે ફરી ફરીને તેનાજ રૂપમા આવી ઉભી છે. લોંકાશાહને વીરો સાથ સાર નેકાના બજાવ્યા થયા છે. કાં યુગપ્રધાન પુરુષ મહાત્મા ધર્મયોગી અને કર્મયોગી [illegible] એ અહિંસા, સંયમ અને સત્ય [illegible] મુક્તિ [illegible] આ યોગમૌલી [illegible] [illegible] અહિંસા [illegible] અને [illegible] ક્રાન્તિના [illegible] ક્રાન્તિની [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] અને [illegible] ધર્મક્રાન્તિના [illegible] [illegible] [illegible]

અર્વાચીન ઇતિહાસ.

શ્રીમાન લોંકાશાહથી માંડીને આજ સુધીનો ઇતિહાસ આ પ્રકરણમાં બહુ સંક્ષિપ્ત રૂપમાં આપવાનું ધ્યેય રાખ્યું છે. કારણ કે જેમ પ્રાચીન અને મધ્યમયુગની પરિસ્થિતિ જોવાથી લોંકાશાહનાં ક્રાન્તિમય કાર્યની કલ્પના આવે છે, તેજ રીતે ત્યારપછીના ઇતિહાસથી તે આજ સુધીની બનેલી મુખ્ય બિનાઓ જાણવાથી એક ભિન્ન દિશાનો પણ વાચક વર્ગને અનુભવ કરાવવાની આવશ્યક્તા રહે છે. આથી શ્રીમાન લોંકાશાહની જીવન દિશાના કોઈ પૃષ્ઠ વાંચ્યા વગરના રહ્યા હશે તો તેનો પણ ઉકેલ આવશે.

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહને કોઈ પંથ સ્થાપવાની લેશમાત્ર ઇચ્છા ન હતી તે આપણે તેના જીવનથી જાણી શકયા છીએ. તેમના ૪૫ સાધકોએ આ વાત વિસારી નહોતી મૂકી. તેમણે માત્ર સત્ય પ્રચારનું ધ્યેય રાખી ભિન્નભિન્ન દિશાઓમાં વિહારગમન વહેતું મૂકર્યું. એ ૪૫ સાધકોમાંના મુનિ સર્વાજી, મુનિ ભાણજી, મુનિ નુન્નાજી અને મુનિ જગમાલજી મહાન ઉપદેશકો હતા.

ક્રાન્તિની અસર

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહ પોતે તો અમદાવાદ છોડીને પ્રસંગ સિવાય પોતાના જીવન કાળમાં ગયા ન હતા. પરંતુ ત્યાં બેઠા બેઠા તેમનાં આંદોલનો તો ચારે કોર પ્રસરી ગયાં હતા. આ ૪૫ સાધકો ઠેરેઠેર ફરી લોંકાશાહે આગમના પ્રકાશ દ્વારા જે વસ્તુ આપી હતી તેને જનતામાં પીરસવા લાગ્યા આ રીતે લોકો લોંકાશાહના સિદ્ધાંતો અને તેની ધર્મક્રાન્તિથી બહુ પરિચિત થવા લાગ્યા

ભગવાન મહાવીર અને ભગવાન બુદ્ધના સમયે રૂઢિએ વડેમો, કુસંસ્કારો અને અધર્મના પરિણામથી જે આંદોલન વ્યાપક થયા હતા તેવી રીતે [illegible] વર્ણનમાં પણ એ તે સ્વાભાવિક હતું. ધર્મના [illegible] અધિકાર જેવી રીતે જૈન ધર્મના [illegible] ધર્મમાં પણ હતે. મૂર્તિપૂજાના વિરુદ્ધ જ્યારે જૈન ધર્મને [illegible] તો બીજા [illegible]

[illegible]

લોંકાશાહની આ ક્રાન્તિએ જૈન ધર્મમાં ખૂબ ખળભળાટ મચાવવાથી જે ચૈત્યવાસીઓમાં ચૈતન્ય ન હતું તે ધીમે ધીમે ઘસાઇ ગયા. પણ જેમાં કંઇક ચૈતન્ય હતું તેઓએ પોતાનાં વ્યવહારનું આખું પરિવર્તન કરી નાખ્યું. ઉત્સવ, આડંબરો અને અસંયમને બદલે સાદાઈ, સરળતા અને સચ્ચારિત્રનો મળેલો બોધપાઠ પોતાના જીવનમાં ઉતારવા લાગ્યા. અને આ રીતે જે જે સાધુઓ એ ભાવનામાં ભળ્યા તેમણે પોતાનાં ક્રિયોદ્ધારક મંડળનું નામ ગચ્છ તરીકે રાખ્યું. એવી રીતે તે સમયે અનેક ગચ્છો જન્મ્યા અને પોતાની પ્રાચીન શિથિલતાને છોડી સાધુ જીવનના ધ્યેયને અનુલક્ષી પ્રબળ પરિવર્તન કરીને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ કર્યું. આ મતોમાં કટુક મત, વીજામત, પાર્શ્વચંદ્રસૂરિનો મત વગેરે વગરે નામો છે.

આ રીતે જેમ જેમ લોંકાશાહનું અનુયાયી દળ વધતું ગયું તેમ તેમ તે એક સંપ્રદાય રૂપે પરિણમતું ગયું. જનતા લોંકાશાહના દળને દયાગચ્છ તરીકે ઓળખતી. જ્યાં સુધી ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના આત્મીય ભક્તો હતા ત્યાં સુધી તે પોતાની નેમ પર અટલ રહ્યા અને તે સંપ્રદાયમાં કદાગ્રહનાં વિષ ન ભળવા દીધાં. પરંતુ તેમનો વારસો જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ તેમાં સાંપ્રદાયિકતા પેસવા લાગી.

સાંપ્રદાયિક્તાનાં વિષ

ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહે પંથ સ્થાપવાનો જે ભય પ્રદર્શિત કર્યો હતો તે ભવિષ્ય અહિં અક્ષરશઃ સાચું ઠરતું હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું અને જેમ જેમ તે સંપ્રદાયરૂપમાં થતો ગયો તેટનેટલે અંશે ગોંધી રાખેલા પાણીની જેમ સત્યમાં વિકાર

[illegible] અનેક [illegible]માંથી આ મ પ્રદાય પ્રસારે
[illegible] આ[illegible] પ્રતિ તેમનુ [illegible]
[illegible] લાગ્યું
[illegible]
[illegible] ગયા તેમ
[illegible]

[illegible]

[illegible]

લોંકાશાહનું નામ યાદ દેવડાવી ઉદ્બોધના કરી. લોંકાશાહ પછીના આ ત્રણે મહા પુરુષો ખરેખર ક્રિયોદ્ધારક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે. જે રીતે ભગવાન મહાવીરના વંશજો પરિગ્રહધારી અને શિથિલાચારી બનેલા તે વખતે મહાવીરના પયગમ્બર લોંકાશાહ આવ્યા હતા તેવીજ રીતે આ લોંકાશાહના વંશજો કે જેઓ લાંબે કાળે ત્યાગ, જ્ઞાનાભ્યાસ, પરોપકાર વગેરે ભૂલી માન, લોભ અને ખટપટોમાં પડી ગયા હતા, તેને ઉદ્બોધવા માટે આ ઉદ્બોધકો જાગૃત થયા. જો કે તે મહા પુરુષોનું આત્મબળ શ્રીમાન લોંકાશાહ જેવું નહિ હોય તેમ જણાય છે. કારણ કે લોંકાશાહે ધર્મમાં જે ક્રાન્તિ મચાવી, જે સામર્થ્ય બતાવ્યું તેવું આમનામાં ન હતું અને તેથી તેઓ લોંકાશાહના બધા વંશજોને ઠેકાણે લાવવાનું કામ સફળ રીતે પાર પાડી શકયા નથી. તેમ છતાં તેમણે પોતાના જબરજસ્ત ત્યાગ દ્વારા જનતાને સત્યાસત્યનો ખ્યાલ કરાવ્યો છે એ વાત સાવ સાચી છે.

યતિ અને સાધુ

યતિ શબ્દ યમ્ ધાતુ પરથી નિષ્પન્ન થયો છે. તેનો અર્થ વાસ્તવિક રીતે તો સાધુ તરીકે થાય છે. એટલે લોંકાશાહ પછીના અઢી સૈકા તો યતિ સાધુ અને મુનિ એ બધા શબ્દો જૈન સાધુઓ માટે એકજ ગણાતા. શ્રીમાન લોંકાશાહના વખતે જ્ઞાનજી નામના યતિ પરથી આ ખ્યાલ આવી શકે છે. પરંતુ ઉપરના ત્રણ મહાપુરૂષોના વખતમાં યતિ શબ્દની પનોતિ બેઠી. પાળખા શિથિલાચારી હલકા વગેરે અર્થમાં એ શબ્દ વપરાતો થયો.

આપણે પડેલેથી જ દદી ગયા તેમ એ ત્રણ મહાપુ-

મધ્યમ વર્ગની આવશ્યકતા

જો કે આ સ્થળે એટલો નિર્દેશ કરવો માર્ગદર્શક થઈ પડશે કે પરિસ્થિતિ જોતાં ગૃહસ્થ સાધકો અને આદર્શ ત્યાગીઓની વચ્ચે એક મધ્યસ્થ વર્ગની તો આજે પણ આવશ્યકતા છે. તે વર્ગ અકિંચન અને બ્રહ્મચારી બની સામાજિક કાર્યોને હાથ ધરે તો પોતાનું અને સમાજનું એમ બન્નેનું હિત સાધી શકે. જૈન સમાજમાં આજે જે નૈતિક ધોરણનું નાવ ઉલટી દિશામાં ચાલી રહ્યું છે તે સુકાન ઠેકાણે લાવી શકવામાં તે એક પ્રબળ સહાયક બની શકે અને આવી આશા તે સમયના યતિવર્ગ પાસેથી સમાજ રાખી શકતો કદાચ રાખતો હશે? (પરંતુ તે પૂર્ણ ન થવા પામી તે આજની યતિદશા પરથી જાણી શકાય છે) એટલે હાલતો ગૃહસ્થ સંસ્કારી યુવાનો પાસેથી એ આશા રાખી શકાય તેમ છે. એવો વર્ગ સાધુઓ સાથે અથવા અનિવાર્ય વખતે ભિન્ન સ્થળે પણ કાર્ય કરી શકે. હાલતો તેમનું કાર્ય મર્યાદિત એટલે કે જૈન જગત પૂરતુંજ રહે.

આટલું પ્રાસંગિક કહીને, હવે આપણે જે ત્રણ મહાપુરુષોએ ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના ધ્યેય તરફ વળીને ફરીને એક વાર તત્કાલીન સાધુઓ તથા યતિવર્ગમાં ધર્મની ક્રાન્તિનો સૂર્યસમો ઉગ્ર નહિ પરંતુ ચંદ્ર સમો શીતળ પ્રકાશ ફેંકયો અને ભારતવર્ષમાં જે મહાપુરુષના અઢી હજાર જેટલા સાધુ-સાધ્વીઓ અને ચારથી પાંચ લાખ સુધીની શ્રાવકોની સંખ્યા વિદ્યમાન છે તે ત્રણ મહાપુરુષોના જ્યોતિર્મય જીવનની અનુક્રમે સંક્ષિપ્ત નોંધ અહીં લઈએ.

ધર્મ સુધારક શ્રીમાન લવજીઋષિ

શ્રીમાન લવજીઋષિનું ગૃહસ્થજીવન સુખી અને સમૃદ્ધ હતું. સુરતના લક્ષાધિપતિ દશા શ્રીમાળી વણિક વીરજી વોરાની પુત્રી ફુલબાઈના તે અંગપ્રસૂત હતા. એકના એક પુત્ર હતા.

[તેમના પિતાશ્રીનો નામોલ્લેખ ચોક્કસ રીતે મળતો નથી.]

તેમના માતામહ (નાના) વીરજી વોરા એક પીરી સાથ ગયાના. શ્રીમાન લવજીઋષિનું બાલ્ય ત્યાંજ પસાર થયું હતું. આથી એમ જણાય છે કે કદાચ તેમના પિતાશ્રીનો તેમને બાલ્યવયમાંજ વિયોગ થયો હોય.

શ્રીમાન લવજીઋષિમાં બાલ્યકાળમાંજ ધાર્મિક સંસ્કારો ઠીક ઠીક વિકસેલા હતા. [illegible] તેમાં તેમના નાનાશ્રીના ગુરુ યતિશ્રી બજરંગજીના ઉપદેશનું નિમિત્ત મળવાથી તેમની વૈરાગ્યવૃત્તિ તીવ્ર બની [illegible]

[illegible]

[illegible]

ધર્મની સ્વયં દીક્ષા લીધી. એ હતો સમય ૧૬૯૨ની સાલનો.*
અન્ય મહાત્માઓનાં પરિવર્તન કરતાં આ પરિવર્તનમાં વિશેષતા એ હતી કે તેઓ પોતાની સાથેના સાધક યતિઓમાંથી બે યતિઓને-કે જેનાં નામ ભાણજી અને સુખાજી હતા-શુદ્ધ સાધુ ધર્મની દીક્ષામાં લાવવામાં સફળ થયા હતા.

પરિવર્તનની અસર

લવજી ઋષિનાં આ પરિવર્તન પછી સમાજમાં ખૂબ ખળભળાટ થવા પામ્યો હતો અને થાય તેનાં બે કારણો હતાં. (૧) ધોરી શ્રાવકનો દૌહિત્ર યતિવેશમાંથી આવું પરિવર્તન કરે તો લોકો તેના તરફ વધુ આકર્ષાય અને તેથી યતિ સંસ્થાને હાનિ પહોંચે (૨) સુધારક ધર્મસિંહજી મુનિએ યતિ-વેશનું પરિવર્તન કરી જનતામાં જાગૃતિ આણી હતી. અને તે ડાઘ યતિ સમ્રાટોના હૃદયથી ભૂંસાયો ન હતો. તેવામાં વળી આ કારણ મળ્યું. બીજા તો શું ? પરંતુ સંસાર પક્ષના તેના મોસાળના કુટુંબીઓ પણ ધમધમી રહ્યા હતા. ‘ રે ધર્મઝનુન શું અધર્માચરણ નથી કરતું ! ’

ધર્મઝનુન શું કરે છે ?

એજ પ્રસંગે વિચરતાં વિચરતાં ખંભાતમાં પહોંચેલા શ્રીમાન લવજી ઋષિ ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા હતા. તેમના તપશ્ચરણ અને ત્યાગને લઇને જનતા તે તરફ ઢળવા લાગી. અને તેમના તાત્ત્વિક સિદ્ધાંતો તેમને રૂચવા લાગ્યા. આ વાતની યતિઓને ખબર પડવાથી તેમને એટલું તો લાગી આવ્યું કે, ‘આનું હવે કાસળજ કાઢી નાખવું જોઈએ.’

---

*કોઈ પટ્ટાવલિમાં એમ પણ મળે છે કે તેમણે ૧૭૦૫માં લીધી હતી.

'પ્રિય પાઠક ગણ! અધિકારવાદને ટકાવવા માટે મનુષ્ય કેવા કેવા અનર્થો કરી બેસે છે તેનો તો આ લેખમાળામાં પણ ઘણા પ્રસંગથી તમોને ખ્યાલ આવી ગયો હશે. આ લોકૈષણાનું સંવેદન એટલું બધું તીવ્ર હોય છે કે તેના પ્રસંગે પોતાનાં સ્થાનની જવાબદારી મનુષ્ય છેકજ ભૂલી જાય છે. આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે આ બધી અનર્થો પાછા શાસનની પ્રભાવનાને નામે ચડાવાય છે. કેટલો શાસનદ્રોહ! પોતાની તીવ્ર કાષાયિક પ્રવૃત્તિને પોષવા માટે આવો પ્રચાર કરવો તે કેવું ભયંકર પાપ! ખરેખર ધર્મને નામે આવી [illegible] પ્રવૃત્તિ અતિ અતિ અસહ્ય છે. આ ગઢનો તો તીવ્ર નાશજ થવો જોઈએ પરંતુ જો વાચકોમાં વિવેકબુદ્ધિ જાગૃત થવાં હોય તો [illegible]!

[illegible]

[illegible]

રીતે બેગમને મળતાં તેણે નવાબને સમજાવીને મુનિશ્રીને માન-સહિત મુક્ત કર્યા.

આ બનાવ બન્યા પછી તો લવજી ઋષિની કીર્તિ ચારે કોર ફેલાવા લાગી, અને ઘણા શ્રાવકો યતિઓનાં ફાંસા-માંથી છુટીને તેના દૃઢ ભક્ત થઈ ગયા.

યતિવર્ગનું વૈર આથી તો ઉલટું ખૂબ વધવા લાગ્યું. અને તે કોઈપણ પ્રકારે તેનો બદલો લેવા માટે એકીટસે તાકી રહ્યા હતા. એકદા અમદાવાદમાં શ્રીમાન લવજી ઋષિ ગયેલા. ત્યાંના ઓસવાળો વગેરે પૈકી ઘણાઓને તેમણે શાસ્ત્રોનું પરમ રહસ્ય સમજાવી પોતાના અનુયાયી બનાવ્યા હતા. અને તેમાંથી ૨૩ વર્ષની વયે સોમજી નામના દશા પોરવાળ વણિક ગૃહસ્થે દીક્ષા સુદ્ધાં લીધી હતી.

એકદા શ્રીમાન લવજી ઋષિ અને તેમના ત્રણ શિષ્યો સ્થંડિલ ભૂમિથી પાછા ફરી રહ્યા હતા અને એક મુનિ ચાલતાં ચાલતાં જરા પાછળ પડી ગયેલા. આ અજાણ્યા મુનિને રસ્તો દેખાડવાને બ્હાને માર્ગમાં મળેલા કેટલાક યતિઓ પોતાના દેરાસરમાં લઇ જઈ તેને ગુમ કરી દીધા. અને અંતે તે કાયમને માટે ગુમ થયા.

આ વાતની જ્યારે લવજી ઋષિના ભક્તોને ખબર પડી ત્યારે શ્રાવકો ઉશ્કેરાઈ ગયા અને કોઈ પણ રીતે તેનું વૈર વાળવાનો તેમણે નિરધાર કર્યો. આ વખતે લોંકાશાહના તે સાચા સપુત શ્રીમાન લવજી ઋષિએ પોતાના અંતઃકરણમાં વૈર વૃત્તિને ન આવવા દેતાં તેઓને સમજાવ્યું કે, ભાઈઓ! न हि वेर वेरेण शाम्यन्ति ॥ વૈર વૈરથી શાન્ત થતું નથી. તેને શાન્ત કરવાનો ઉપાય વૈર નથી; અને એ પણ

[illegible] પો[illegible] નથી પ્રકૃતિના પ્રકોપો આવાજ હોય [illegible] રહસ્ય સમજાવી એ મુનિરાજે આ [illegible] ક્યાં પોતાના વહાલા શિષ્યના [illegible] પ્રસંગે પણ આવું ધૈર્ય–આટલી શાન્તિ [illegible] ની–આત્મમાનની–આત્મભા[illegible] [illegible] ધન્ય હો એ હોંશાચાર્યના

[illegible] ધર્મના શિરછત્ર [illegible]
[illegible] ધર્મનું સુપાત્ર [illegible]
[illegible] હોંશાચાર્યના [illegible]
[illegible] હૃદયની [illegible]

[illegible]

અને સોમજીઋષિ પછી તેમને કાનજી નામે શિષ્ય થયા. તે કાનજીઋષિનો એક મોટો સમુદાય દક્ષિણ, માળવા ઈત્યાદિ પ્રદેશમાં વિચરે છે. તે સંપ્રદાયમાં ૨૫] પચીસેક જેટલા સાધુજીઓ અને ૧૦૦ સો એક જેટલી આર્યાજીઓ વિદ્યમાન છે.

આ સમુદાયમાં શ્રીમાન અમુલખઋષિજી× આચાર્ય પદવી પર પ્રતિષ્ઠિત છે. તેઓ જૈન શાસ્ત્રોના પ્રખર અભ્યાસી, [જેમણે સૂત્રની બત્રિસીનો હિન્દી અનુવાદ કર્યો છે] વિદ્વાન, વિચારક અને ઘણીજ શાન્ત પ્રકૃતિના છે. શ્રીમાન લવજીઋષિની મૂળ શાખા હજુયે ખંભાત સંપ્રદાય તરીકે ઓળખાય છે અને તે સંપ્રદાયની પૂજ્ય પદવી પર હાલમાં શ્રી છગનલાલજી મહારાજ છે.

આ સંપ્રદાયમાં સાધુ સાધ્વી સમુદાયની સંખ્યા અલ્પ પ્રમાણમાં એટલે કે લગભગ ૧૭ સત્તરની છે. લવજીઋષિના સમુદાયની એક શાખા પંજાબમાં પણ છે. અને તે સંપ્રદાયમાં પૂજ્ય શ્રી સોહનલાલજી મહારાજ કે જેઓ દીર્ઘ તપસ્વી, બહુશ્રુતી અને પ્રૌઢ છે. તેમનું વય પણ વિશેષ છે અને વર્તમાન સમયમાં સ્થાનકવાસી સમુદાયમાં જે સાધુઓ વિદ્યમાન છે તે સૌ કરતાં તેઓ દીક્ષાવૃદ્ધ તરીકે ગણાય છે.*

મહાસતીજી પાર્વતીજી કે જે પ્રખર વિદુષી અને પ્રબળ ચર્ચાવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તે આજ સમુદાયના આર્યાજી છે. આ સમુદાયમાં પંચોતેર સાધુજી અને સાઠ સિત્તેર આર્યાજીઓ વિદ્યમાન છે.

× જેમનું તા. ૧૪-૯-૩૬ ના રોજ દેહાવસાન થયું છે.

* તમોસરી પૂજ્યશ્રી સોહનલાલજી મહારાજનું તા૦ ૬-૭-૩૫

માર્ગ સૂત્ર પ્રદર્શિત સાધુમાર્ગ કરતાં સાવ નિરાળો દેખાતો જણાયો અને તેથી તે સરળ આત્માને ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો. પોતાના દીક્ષાગુરુ યતીશ્વર શ્રી શીવજી મહારાજ આગળ આવીને તેમણે વિનયપૂર્વક કહ્યું કે, "મહારાજ! સૂત્રની આ ગાથાઓનો કૃપા કરીને અર્થ કહો."

ગુરુજીએ અર્થ કહી બતાવ્યો ત્યારે તેમણે નમ્રતાથી ઉચ્ચાર્યું કે "આપણે તો આવા મુનિધર્મ પ્રમાણે અત્યારે વર્તતા નથી માટે જો ટૂકડા માગી ખાવા માટે ભેખ ન ધર્યો હોય તો મુનિધર્મ શુદ્ધ રીતે પાળવો જોઇએ. આપ સરખા વિદ્વાન મહાપુરુષ જો શુદ્ધ મુનિધર્મ ન પાળે તો બીજો સામાન્ય મુનિવર્ગ તો ક્યાંથીજ પાળવાની પ્રેરણા મેળવે? આપ સિંહ સમા છો તો તેવાજ બનો અને આપણા પિતા લોંકાશાહને સફળ બનાવો."

યુવાન મુનિશ્રીનાં વચન સાંભળી ગુરુજી બહુ ખુશી થયા અને થોડા વખત પછી શુદ્ધ સાધુ ધર્મની દીક્ષા લેવાનું આશ્વાસન આપીને તે વખતે તો ધર્મસિંહજી મુનિને રવાના કર્યા; પરંતુ જ્યારે ધર્મસિંહજી મુનિને સમજાયું કે, ગુરુ શ્રી સંપ્રદાયની પૂજ્યપદવીનો મોહ વગેરે છોડી શકે તેમ નથી ત્યારે તેમણે વિનયપૂર્વક ગુરુશ્રીની રજા માગી, સ્વયં સાધુ-ધર્મની દીક્ષા લઈ, એકાકી વિહરવાનો પોતાનો નિર્ણય તેમની પાસે જાહેર કર્યો.

પરિવર્તન અને પરમાર્થ

આવા પ્રતિષ્ઠિત મુનિને રજા આપવામાં તેમના ગુરુશ્રીને

આ સિવાય તેમણે કેટલાંક સૂત્રો પર હુંડી અને યંત્રો પણ બનાવેલાં છે. આ પુસ્તકોની સંખ્યા લગભગ ૧૨ ઉપરાંતની છે. આ બધું જોતાં તે એક વિદ્વાન અને ચારિત્ર્યશીલ સાધુ પુરુષ થઈ ગયા તેમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ સિવાય તેમના જીવન માટે સુંદર પ્રકાશ પાડે તેવી વસ્તુ તો તેમની અપાર આત્મશક્તિ જ છે.

આત્મઓજસ

વિદ્વાન અને પૂજ્ય તરીકે ગણાતા યતિના એક શિષ્ય તરીકે તેમના અનુયાયી વર્ગ તરફથી કેટલું માન અને પૂજા હોય તે એક બાળક પણ સમજી શકે તેવી વસ્તુ છે. છતાં એવું માનવંતુ સ્થાન છોડીને કેવળ આદર્શ ત્યાગની દૃષ્ટિએ તે બધાંને તિલાંજલી આપી અને તેને બદલે તેવી પરિસ્થિતિમાં એકાકી રીતે સ્વયં સાધુધર્મની દીક્ષા લીધી એ તેણે એક અમીરી છોડીને ફકીરી આરાધવા જેવું કઠિન કાર્ય કર્યું છે કે જેની કલ્પના કરવી અશક્ય થઈ પડે છે. આ મહાત્માનો દેહાંત સમય વિ. સં. ૧૭૨૮ ના આસો સુદી ૪ નો છે.

લોંકાશાહ પછી થયેલા વીરમાં આ મહાપુરુષનું સ્થાન આ દૃષ્ટિબિંદુથી સહજ રીતે ઘણું ઊંચું આવી રહે છે અને તેમના જીવનમાંથી તેમના અનુયાયીઓને ઘણું શીખવાનું મળી રહે તેમ છે. એ ધર્મસિંહજી મહારાજની આજે લગભગ ૨૩ મી પાટ ચાલે છે અને તે પાટે પૂજ્યશ્રી ઉત્તમચંદજી મહારાજ છે, કે જેઓ એક નિખાલસ હૃદયના અને નમુનેદાર સાધુ છે. તેમના સમુદાયમાં લગભગ ૨૦ વીસેક મુનિરાજો ને ૬૦ સાઠેક આર્યાજીઓ છે. આ સમુદાય હજુ પણ શ્રી દરિયાપુરી સંપ્રદાયને નામે ઓળખાય છે અને

રહ્યા કરી. પરંતુ યતિવર્ગ તો વિલાસને માર્ગે ઘસડાતોજ ગયો. તેની ઉન્નતિ તો છેવટ સુધી થઇ શકી નહિ.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના રત્નાકરમાંથી ચૂંટી કાઢેલાં રત્નો સમાન એક-બે-પાંચ-દસ નહિ પરંતુ ૯૯ શિષ્યો થયા. (તેમાંના ૩૫ તો મહા પંડિતો હતા] અને તે બધા વિદ્વાન સાધુઓએ માત્ર એક સંકુચિત પ્રદેશમાં ન પૂરાઈ રહેતાં ભારતવર્ષના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગોમાં પાદ-વિહાર કરી દૂર સુદૂર જતાં માર્ગમાં અનેક સંકટો-વિપત્તિઓ સહી જૈન ધર્મને ફેલાવ્યો અને બાદશાહી રાજ્ય પછી જે પ્રજામાં વહેમ, રૂઢિ, તથા દેવીપૂજાને નામે હિંસાઓ વગેરેનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું હતું તે પાપમાંથી જનતાને બચાવવાનો ભરચક પ્રયત્ન કર્યો. શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજનું એક મોટા શિષ્ય સમુદાય વચ્ચે મહારાજા મુંજની પ્રસિદ્ધ ધારા-નગરીમાં સં. ૧૭૭૦ ની આસપાસ દેહાવસાન થયું.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના ૯૯ શિષ્યો પૈકી માત્ર એકજ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં રહેવા પામ્યા હતા. બાકી બધા મારવાડ, મેવાડ, પંજાબ, સંયુક્ત પ્રાન્ત વગેરે અનેક પ્રાંતોમાં અપ્રતિબંધ વિહારથી ફરી બાવીશ ટોળાના નામથી પ્રખ્યાતી મેળવી શકયા હતા.

આથી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયનો ૩/૪ જેટલો સમાજ માત્ર એ એક મહાપુરુષશ્રી ધર્મદાસજી મહારાજનાંજ સંતાન-રૂપે આજે અસ્તિત્વ ધરાવી રહ્યો છે.

શ્રી મૂળચંદજી મહારાજનો ગચ્છ

[illegible] માત [illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible]
[illegible]

પરંતુ વર્તમાનકાળમાં એ સમુદાયમાં જે દયા અને દાનથી વિરૂદ્ધ રૂઢિધર્મ પ્રવર્તે છે તે ધર્મ બુદ્ધિગમ્ય થઈ શકે તેવો નથી.

હું નથી માનતો કે અત્યારે જે સિદ્ધાંત પર તે સમુદાય ચાલી રહ્યો છે તે સિદ્ધાંત પર તે સંપ્રદાયના સંસ્થાપકે સ્થાપના કરી હોય, કારણ કે ભારત વર્ષના નાના મોટા દરેક ધર્મનું મૂળ દયા અને દાનના સિદ્ધાંતો પરજ નિર્ભર છે, પણ આ સંપ્રદાયમાં તો તે બન્ને ધાર્મિક અંગોનોજ પરિહાર કરવાના સિદ્ધાંતો સેવાય છે.

તે પક્ષના સાધુજીઓ અને સાધ્વીજીઓની સંખ્યા ૧૨૫ થી ૧૫૦, ની છે અને એક પૂજ્યની આજ્ઞામાં તે બધા વિચરે છે. તે પક્ષ મારવાડમાં ચાલે છે.

શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજના અનુયાયી સંઘાડાઓ પૈકી જે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં વિદ્યમાન છે તે પૈકી લિંબડી સંઘાડો સૌથી મોટો ગણાય છે. સંવત ૧૮૪૫ માં ઈચ્છાજી સ્વામીએ આ સંઘાડાની સ્થાપના કરેલી. તે ઈચ્છાજી સ્વામીના ગુરુભાઇ શ્રી ગુલાબચંદજી મ. ના શિષ્ય શ્રી વાલજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી હીરાજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી કાનજી સ્વામી અને તેમના શિષ્ય શ્રી અજરામરજી સ્વામીએ આ સમુદાયને ઘણો પ્રકાશમાં આણ્યો છે.

લીંબડીની પ્રતિષ્ઠા

તેઓ જામનગર તાબાના પડાણા ગામના વિસા ઓસવાળ હતા. તેઓ યોગ, વ્યાકરણ, તર્કશાસ્ત્ર, સાહિત્ય ઈત્યાદિ વિદ્યાઓના અને જૈન સૂત્રોના પ્રગાઢ અભ્યાસી અને અપ્રતિમ વિદ્વાન હતા. તેમની પ્રતિભા ખૂબ તેજસ્વી હતી. તે મહાપુરુષે વિ. સં. ૧૮૧૯ ની સાલમાં દીક્ષા લીધેલી અને

સં ૧૮૪૫ માં આચાર્ય પદવી મેળવી. તેમનો દેહાન્ત સં ૧૮૭૦ માં થયો. તેમના વખતમાં તે આચાર્ય એક મહા સમર્થ પંડિત અને પ્રતિભાસંપન્ન સાહિત્યરસિક તરીકે પંકાયું ... [illegible]

[illegible]

બરવાળાદિ સંપ્રદાયો

બરવાળા સંપ્રદાયમાં બહુ ઓછા પ્રમાણમાં સાધુ અને સાધ્વીજીઓ છે. ચૂડા સંપ્રદાય લુપ્ત થઈ ગયો છે. ધ્રાંગધ્રા સંપ્રદાયની પણ લગભગ તેજ દશા છે.

કચ્છ સંપ્રદાય

સાયલા સંપ્રદાયમાં પણ થોડાજ મુનિજીઓ છે અને તે સંપ્રદાયના પૂજ્ય તરીકે શ્રી સંઘજી સ્વામી બિરાજે છે. કચ્છી સંપ્રદાય આઠ કોટિને નામે ઓળખાય છે. કાનજી સ્વામી નામના પ્રૌઢ અને શાન્ત સાધુજી તે સંપ્રદાયના પૂજ્યપદે બિરાજે છે. * એ સંપ્રદાયમાં લગભગ વીસેક સાધુજી અને ૩૫-૪૦ સાધ્વીજીઓ હાલ વિદ્યમાન છે. તેઓ લગભગ કચ્છ-કંઠીમાં વિચરે છે. તે સમુદાયના સાધુજીઓમાં પણ કોઈ કોઈ વિદ્વાન અને વિચારક પણ છે.

નાનો ફાંટો

આજ પક્ષમાંથી નાનીપક્ષ તરીકે ઓળખાતો સંપ્રદાય પણ કચ્છમાં વિદ્યમાન છે. આ પક્ષમાં પંદરેક સાધુજી અને પચીસેક સાધ્વીજીઓ વિચરે છે. તેઓની માન્યતા તેરા-પંથને મળતી આવે ખરી આ સાધુ-સાધ્વીજીઓ સૂત્રના ટબાઓ અને રાસ સિવાય બીજું સાહિત્ય વાંચવામાં ધાર્મિક માન્યતાને બાધ આવતો હોય તેમ માને છે. અને ખાસ વિશેષતા એ છે કે તેઓ એકજ આચાર્યના શિષ્યો તરીકે રહે છે.

આ સંપ્રદાય લઘુ હોવા છતાં આ રીતિને લઈને વ્યવસ્થા સુંદર રીતે જળવાઈ રહેલ છે. ઉપરાંત આ પક્ષના સાધુઓ

* પૂજ્ય શ્રી કાનજી મ. નો તા. ૧૪-૬-૩૫ ના રોજ સ્વર્ગવાસ થયો છે

મુજ આરામ અથવા [illegible] મંદિર પુસ્તાકોની વાંચનમાં લઇયા મળતા નથી.

[illegible] અપેરાર.

[illegible] સમયમાં દુનિયાથી મૂર્તિપૂજક મહારાજ અને [illegible] મહારાજ હાલમાં મુખ્ય ભાગ નહી [illegible] મૂર્તિપૂજક મહારાજ [illegible] થયું [illegible] પાછી તે અને [illegible] મહારાજ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હતી.

[illegible] અનુસાર.

[illegible]

આ પ્રમાણે સ્થાનકવાસી સમુદાયના એ ત્રણ મહાન જ્યોતિર્ધરો થયા. આજે ભારત વર્ષમાં સ્થાનકવાસી મુનિરાજો તરીકે સાધુત્વની માનવંતી કક્ષામાં સ્થાન ધરાવતા ૨૦૦૦ ઉપરની સંખ્યામાં સાધુસાધ્વીજીઓ ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશમાં આજ પણ વિચરી રહ્યા છે.

ભારત વર્ષના જૈનોનો ૧/૩ ભાગ એટલે કે ૪ થી ૫ લાખ જેટલી બહોળી જનતા તેમના પવિત્ર સિદ્ધાંતોને આજે અનુસરી રહી છે.

એ ત્રણ જ્યોતિર્ધરોના અનુયાયી શ્રમણવરોનો આજે ૩૦ સંપ્રદાયો (વિભાગો) માં સમાવેશ થાય છે અને તેઓ પોતપોતાના સંપ્રદાયની આમન્યા અને ભગવાન વીરના પ્રરૂપેલા નિયમો તરફ દત્ત ચિત્ત રાખી માળવા,મારવાડ, મેવાડ,દક્ષિણ, પંજાબ, યુ પી.,જમનાપાર, કાઠિયાવાડ, ગુજરાત, કચ્છ ઈત્યાદિ પ્રદેશોમાં વિચરે છે અને પોતાના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલાં જ્ઞાનશુદ્ધિ, ત્યાગશક્તિ અને તેજસ્વિતાદિ સાધનો દ્વારા જુદા જુદા કાર્યક્ષેત્રોમાં અને જુદી જુદી જાતિ વચ્ચે રહી ઉપદેશનો પ્રચાર કરે છે.

પોરવાલ, અગ્રવાલ, ખંડેલવાલ અને એવી અનેક ઓસવાલની પેટા જ્ઞાતિઓ, વણિકજ્ઞાતિનો મોટો વર્ગ, ભાવસાર, લુહાર, સુતાર, સોની, કુંભાર, રજપુત અને બીજી ઘણી સવર્ણ કોમ તથા કેટલાક છૂટા છવાયા અંત્યજો જૈન ધર્મ પાળે છે તેમાં આ ફીરકાનો મોટો ફાળો છે.

ધાર (કે જ્યાં શ્રીમાન ધર્મદાસજી મહારાજનો દેહોત્સર્ગ થયો છે) માં ઉપર વર્ણવેલા પ્રકારોમાંની ઘણી ખરી કોમ ચુસ્ત રીતે જૈન ધર્મ પાળતી આજે પણ મળી આવે

લાભને બદલે હાનિમાં પરિણમ્યાં. એ હાનિ સ્વરૂપે જ ઠેર ઠેર પક્ષો પડવા શરૂ થયા અને તેની બધી શક્તિ પક્ષ જમાવવા માટે જ વેડફાવા લાગી.

સામાન્ય વિચાર ભેદ કે મતભેદ પડ્યો કે તુરતજ એક નવો પેટા સંપ્રદાય અને પક્ષ પડી જાય. આથી જ સામુદાયિક સંસ્થાઓ, સમાજની ભાવિ પ્રજાને ચેતન પૂરતાં જ્ઞાન સાધનો તથા સાહિત્યસર્જન તરફ દુર્લક્ષ્ય સેવાવા લાગ્યું. તેવામાંજ સદ્‌ભાગ્યે સમાજ વિકાસના સાધનોની વિચારણા માટે પ્રત્યેક સંપ્રદાયોને એક સૂત્રબદ્ધ કરવા માટે અને કોઇ રચનાત્મક કાર્ય હાથ ધરવા માટે સમગ્ર સાધુ સંઘોના સંમેલનનું નક્કી થયું.

એ આખા જૈન સમાજ માટે એક અપૂર્વ પ્રસંગ હતો. ભગવાન મહાવીર પછી શ્રમણવરોનું સંમેલન પ્રથમ થયું પટણામાં, બીજું થયું મથુરામાં, ત્રીજું થયું વલ્લભીપુરમાં. વલ્લભીપુરનો વીર સંવત ૯૮૦નો સમય અને ત્યાર બાદનો આ સમય એટલે લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષ પછીનું આ શ્રમણ સંમેલન.

આખા સમાજના શ્રમણ સંમેલનની વાતો પ્રસરી ત્યારે સૌને આ કલ્પના બહારની વસ્તુ લાગતી હતી. ક્યાં પંજાબ ને ક્યાં કચ્છ કે કાઠીયાવાડ? ક્યાં દક્ષિણ અને ક્યાં ગુજરાત? એ બધા મુનિવરો એકત્ર મળી શકે એ સૌને અસંભવિતજ લાગતું હતું. પરંતુ તે અજમેરના આંગણે ભરાયું. તે હતો આખા સમાજનું ભાવિ ઘડવાનો અદ્વિતીય પ્રસંગ.

આ પ્રસંગના નિમિત્તભૂત હતા આ તરફ શ્રમણવરોના મુકુટ સમા એ પંજાબના વીર શ્રમણ કેશરી* શ્રી સોહન-

* તા. ૬-૭-૩૫ ના રોજ એમનો દેહોત્સર્ગ થયો.

[illegible]

ઉપયોગી નિયમો ઘડાયા. પરંતુ બહુ ચિંતવન કરવાના અવકાશના અભાવે તેની દૃઢતામાં ખામી રહી ગઈ; એટલે બાહ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં સફળતા મળી ન જ ગણાય. પરંતુ એટલું તો ચોક્કસ છે કે તે પ્રસંગ સૌ કોઈને કંઈને કંઈ અર્પતો ગયો છે. આજે પણ એ મુનિ મુનિ વચ્ચેનાં સ્નેહ, સેવા અને સૌજન્યો સાંભરતાં જ હર્ષાશ્રુઓ વહે છે. ધન્ય હો એ અપૂર્વ પળ!

સંમેલનના ફાયદા—

અજમેર સંમેલનના પરિણામે જ મુનિવરોને દૂર સુદૂરના દેશો જોવા મળ્યા. એક બીજા સંપ્રદાયો વચ્ચે સ્નેહની સાંકળો બંધાણી. શ્રાવકો શ્રાવકો મળ્યા અને સાધુઓ સાધુઓ મળ્યા. જ્ઞાન અને અનુભવોની ખૂબ આપ લે થઈ.

શાંત, પ્રૌઢ અને શાસ્ત્ર વિશારદ પૂજ્યશ્રી મુન્નાલાલજી મહારાજ તથા પૂજ્યશ્રી જવાહીરલાલજી મહારાજ જેવા માલવાના ધુરંધર આચાર્યોના દર્શન થયા. પંજાબના યુવાચાર્યજી, ઉપાધ્યાયજી, ગણીજી તથા આગમોદ્ધારક પૂજ્યશ્રી અમોલખઋષિજી મહારાજ, પં. મુનિશ્રી આનંદઋષિજી મ, પૂજ્યશ્રી હસ્તીમલજી મહારાજ તથા મરુધર છ સંપ્રદાયના સેવાની મૂર્તિસમા એ મુનિ પુંગવો, ગુજરાત, કચ્છના યુવાચાર્ય નાગચંદ્રજી મહારાજ, શાસ્ત્રજ્ઞ પં. મુનિશ્રી મણિલાલજી મ., શતાવધાની પં. મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજી મહારાજ, કવિવર્ય મુનિશ્રી નાનચંદ્રજી મહારાજ વગેરે તથા અનેક વિદ્વાન મુનિવરોની જ્ઞાન ચર્ચાઓ, પંજાબ અને પેલા જમના પારના પ્રદેશોમાં વિચરતા એ લાડીલા વક્તાઓ અને વિદ્વાનોની સાહિત્ય ચર્ચાઓ તથા મુનિ મંડલનો સંસર્ગ જન્ય અનુભવેલો એ શાંત રસ; એ હતો એક માત્ર સંમેલનનો જ પ્રભાવ. અણધાર્યું ને અણ ચિન્તવ્યું અમારું અજમેર ગમન, આર્યસમાજિસ્ટ તથા

ભગવાન મહાવીરના વિહારગમન પછી એ માર્ગે ઉપસ્થિત થતા અનેક સંકટો વેઠી સીંધદેશના પાટનગર સમા કરાંચી શહેરમાં પ્રથમ પદાર્પણ કરી જૈન ધર્મનો પ્રભાવ ફેલાવનાર અને અહિંસાનો સાર્વદેશીય બોધ આપી પ્રસિદ્ધ થયેલા મુનિશ્રી ફુલચંદજી મહારાજનું કરાંચી જેવા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશી તે ક્ષેત્રનું નવોદ્ઘાટન, એ પણ સંમેલનનોજ પ્રભાવ.

મને સાથે સાથે એ પણ કહી લેવા દો કે આપણા ભાઈબંધ સમાજના સૂરિપુંગવોનું સંમેલન અને નિયમોનો ઉહાપોહ થવાનું પ્રબળ નિમિત્તભૂત પણ એ અજરઅમરપુરી—અજમેરનું અપૂર્વ સંમેલન.

પરંતુ આ તો વિખરાયેલા પ્રભાવનીજ વાત થઈ. જ્યારે તેની એકસૂત્રતા થાય ત્યારેજ તે પ્રભાવનો પૂંજ જામે અને તોજ સમાજનો સામુદાયિક ઉલ્લેખનીય અભ્યુદય થાય.

સાધુ સંમેલને નિયમો ઘડયા અને શ્રીમતી કોન્ફરન્સ દેવી એટલે સંઘની નેત્રીને કાર્ય સોંપાયું. હવે તેનું યથાર્થ પાલન કરવું એ તો ચતુર્વિધ સંઘનેજ રહ્યું. આમાં મારા બંધુમુનિવરોની જવાબદારીજ હું વિશેષ માનું છું. તે સંમેલનના નિયમો મુનિવરોના શુભ હસ્તેજ ઘડાયાં છે.

કોઈ સ્થળે શ્રાવકોની ત્રુટિ હોય કે આગ્રહ હોય તો તેને સુધારી ધ્યેય સાગે જોવુંજ રહ્યું. એક નિર્જીવ કારણને આગળ ધરી તે તરફ ઉપેક્ષા સેવવામાં લાભ કરતા હાનિ વિશેષ છે કે જે ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહની ક્રાન્તિને પચાવનારા ઉદાર સાધુઓ તો ન જ સાંખી શકે.

આટલો પ્રાસંગિક ઉલ્લેખ કર્યા પછી હવે ધર્મપ્રાણ લોંકાશાહના ખાસ અંગજ ધર્મના સંબંધમાં થોડું કહી લઉં.